

Farkas Zoltán

A TÁRSADALMI VISZONYOK ÉS A KÖZNAPI ÉRTELMEZÉS

I. RÉSZ

A társadalmi viszonyokra vonatkozó felfogásunkhoz kapcsolódva, ebben a tanulmányban a köznapi értelmezés jelentőségével és típusaival, valamint a társadalmi viszonyok kiértelmezésével foglalkozunk. A tanulmány első részében először rámutatunk a társadalmi viszonyok szociológiaelméleti felfogása és e viszonyok köznapi értelmezése közötti összefüggésre, majd az értelmezés típusaiként megkülönböztetjük egymástól a szubjektív, a szimbolikus és a logikai értelmezést. Ezt követően a társadalmi viszonyok kiértelmezésének a viszonosságát és nehézségét hangsúlyozzuk. A tanulmány második részében felvázoljuk a társadalmi viszonyok kiértelmezésének a fő vonásait. Rámutatunk arra, hogy a társadalmi viszonyok kiértelmezése során az egyének alapvetően cselekvési lehetőségek és képességek mint a szükségletkielégítés eszközeinek és feltételeinek a köznapi fogalmaiban értelmezik körülményeiket és személyes tulajdonságaikat.

A társadalmi viszonyok köznapi értelmezésére, illetve kiértelmezésére vonatkozó felfogásunk egy átfogó társadalomelméletbe, az általunk kidolgozott, illetve még átdolgozás alatt álló intézményes szociológia elméletébe illeszkedik. Ezért alkalmanként majd hivatkoznunk kell a *Társadalomelmélet* c. munkánk eddig megjelent fejezeteire és e tanulmány előzményeit képező tanulmányokra; és a szóban forgó elmélet bizonyos fogalmait és összefüggéseit az olvasónak ismernie kell e tanulmány megfelelő értelmezéséhez. Néhány - egymáshoz kapcsolódó - tanulmányban egy pozitivista viszonyfogalom kidolgozására vállalkoztunk; a társadalmi viszony fogalmát arra való tekintettel határoztuk meg, hogy e fogalom segítségével lehetőség szerint oksági magyarázatot adhassunk a társadalmi jelenségekre, különösen a társadalmi kölcsönhatásokra. (Farkas 2012A; Farkas 2012B; Farkas 2013)

A hivatkozott tanulmányokban kifejtett felfogás szerint a társadalmi viszonyok tényszerű létezők; meghatározásunk szerint a társadalmi viszony intézmények által létrehozott, illetve meghatározott cselekvési lehetőségeknek és képességeknek mint a szükségletkielégítés eszközeinek és/vagy feltételeinek egyének (vagy csoportok) közötti tartós összekapcsolódása. (Farkas 2012A) Azonban a tényszerű társadalmi viszonyok valójában e viszonyokra vonatkozó elképzelések, ismeretek révén, illetve ezen elképzelésekkel, ismeretekkel összefüggésben határozzák meg az adott társadalmi viszonyokkal egymáshoz fűzött egyének társadalmi cselekvéseit és az egyének közötti társadalmi kölcsönhatásokat, illetve általában a társadalmi jelenségeket.

A szociológiaelmélet és a köznapi értelmezés

Felmerül tehát az a kérdés, hogy a felfogásunk szerinti társadalmi viszonyok mennyiben felelnek meg a valóságban cselekvő és egymással társadalmi kölcsönhatásban lévő egyének köznapi elképzeléseinek? A fenomenológiai szociológiában Schütz felfogása szerint a szociológiai elméletnek és a társadalmi környezetre vonatkozó köznapi elképzeléseknek bizonyos értelemben kapcsolódniuk kell egymáshoz. Az emberi cselekvés tudományos modelljének minden egyes elemét

úgy kell megalkotni, hogy e modellnek megfelelő valóságos cselekvések érthetőek legyenek a mindennapi élet köznapi értelmezése jegyében is. E követelmény betartása szavatolja, hogy a szociológiaelméleti fogalmak és összefüggések összhangban legyenek a társadalmi valósággal és a társadalmi valóság köznapi tapasztalásából fakadó elképzelésekkel. (Schutz 1962: 44; ford. Schütz 1984A: 224; Schutz 1964: 8, 16)

A szóban forgó kérdéssel máshol részletesebben foglalkoztunk; és egyrészt azt hangsúlyoztuk, hogy a társadalmi valóság általános elméleti megismerése eleve a külső megfigyelő nézőpontjából történhet, és megköveteli a fogalmak és összefüggések elvonatkoztatását a megfigyelhető konkrét valóságtól. Másrészt azonban azt is elfogadtuk és elfogadjuk, hogy ha a szociológiai elmélet megfelelően tükrözi a társadalmi valóságot, és az egyének a mindennapokban megfelelően alkalmazkodnak ehhez a valósághoz, a szociológiai elméletnek és a társadalmi környezetre vonatkozó köznapi elképzeléseknek bizonyos értelemben kapcsolódniuk kell egymáshoz. Mégpedig olyan értelemben, hogy a szociológia elméleti fogalmait és összefüggéseit elvileg le kell tudni fordítani a köznapi gondolkodás nyelvére is. (Farkas 2010A: 160-164)

Tehát a fogalmaink szerinti társadalmi viszonyoknak a valóságos társadalmi cselekvések megalapozása szempontjából kielégítő mértékben megismerhetőeknek kell lenniük ahhoz, hogy ezek a viszonyok a valóságban meghatározzák az egyének társadalmi cselekvéseit és az egyének közötti társadalmi kölcsönhatásokat, illetve általában a társadalmi jelenségeket.

A *Társadalomelmélet* második fejezetében foglalkoztunk a cselekvési szituáció kiértelmezésével, és rámutattunk arra, hogy az egyének környezetükben oly módon keresnek cselekvéseik megalapozása szempontjából értelmes rendet, hogy környezetüket és személyes tulajdonságaikat egyrészt a szükségletkielégítés összetevőinek, másrészt cselekvési lehetőségeknek és képességeknek a köznapi fogalmaiban értelmezzik. (Farkas 2010A: 182-187) Felfogásunk szerint ez megfelel annak, ahogyan mi a külső megfigyelő nézőpontjából egyrészt a szükségletkielégítés összetevőinek, másrészt cselekvési lehetőségeknek és képességeknek az elméleti fogalmaiban értelmeztük a társadalmi viszonyokat.

A társadalmi viszonyokra vonatkozó tudás főleg kulturális eredetű, az egyének főleg a szocializáció folyamán sajátítják el - szülőktől, tanároktól, munkatársaktól, filmekből, olvasmányokból stb. - a társadalmi viszonyokra és azok működésére vonatkozó hiedelmeket, ismereteket. Az egyének nemcsak azt tanulják meg, hogyan értelmezzék környezetüket és ezzel összefüggésben bizonyos személyes tulajdonságaikat; de megtanulják azt is, hogy hogyan kell az adott társadalom személytelenül egységes szempontjából típusos képzeteket alkotni. (Schutz 1962: 13-14; ford. Schütz 1984A: 189-190)

A társadalmi viszonyok szociológiaelméleti felfogása és e viszonyok köznapi megismerése közötti összefüggést tekintve tehát nemcsak arról lehet szó - amit fentebb hangsúlyoztunk -, hogy a társadalmi viszonyok szociológiai, tudományos értelmezésében tekintettel kell lennünk arra, ahogyan a valóságban az egyének a köznapi gondolkodás szintjén megismerik társadalmi viszonyaikat. Hanem arról is, hogy a társadalmi viszonyokról szóló szociológiai, tudományos gondolkodás bizonyos mértékben hatással lehet, illetve hatással van a társadalmi viszonyokra vonatkozó köznapi gondolkodásra. Tehát abból a szempontból is fontos, hogy a szociológia elvont fogalmai és összefüggései mennyiben fordíthatók le a köznapi gondolkodás nyelvére, hogy a szociológiaelmélet mennyiben lehet alkalmas a köznapi gondolkodás formálására.[1]

Felfogásunk szerint a szociológia mint tudomány főleg nem olyan formában lehet hatással a társadalmi életre, hogy az empirikus szociológiai kutatások konkrét eredményeit figyelembe veszik döntéseik során azok a döntéshozók, akik a társadalmi élet bizonyos területein hatalommal, illetve az intézmények fedezetével rendelkeznek. Hanem olyan formában, hogy a szociológiai ismeretek a köznapi kultúra alkotórészeivé válnak, és ezáltal általában véve befolyásolják az előbb említett döntéshozók és mások magatartását a társadalmi életben; és ebből a szempontból a társadalmi valóságra vonatkozó konkrét kutatási eredményekkel szemben az általános szociológiai elméleteknek talán nagyobb lehet a jelentősége.

Adott társadalmi folyamat, illetve e folyamatot alkotó társadalmi kölcsönhatások szempontjából nézve, az adott kölcsönhatásokban részt vevő egyének társadalmi ismereteinek két alapvető típusát különböztethetjük meg egymástól, ezen ismeretek forrásai szerint. Egyrészt az egyének általában jelentős mértékű előzetes ismeretekkel rendelkeznek az adott kölcsönhatások szempontjából jelentős társadalmi környezetükre vonatkozóan. Másrészt az egyének társadalmi környezetükre vonatkozó ismereteiket részben az adott társadalmi folyamatból merítik, egy értelmezési folyamat révén.

Ugyanakkor a mindenkori társadalmi kölcsönhatások alkalmával értelmezés révén szerzett elképzelések, ismeretek részben a társadalmi környezetre vonatkozó általánosabb tudás alkotórészeivé válhatnak.

Az "értelmezés" kifejezés gyakran csak a "megismerés" vagy a logikai "meghatározás" kifejezés jelentésének megfelelő értelemben használatos, és esetenként mi is ilyen értelemben beszélünk értelmezésről. A következőkben azonban viszonylag szűkebb értelemben használjuk a szóban forgó kifejezést.

Az értelmezés - szűkebb értelemben - olyan megismerési folyamat, amelynek során az egyén adott létezőnek vagy létezőknek bizonyos jelentést tulajdonít azáltal, hogy az adott létező vagy létezők észlelését összhangba hozza átfogóbb ismereteivel, tudásával. Tehát az egyén az értelmezés során a létezőket nem önmagukban szemléli, hanem mint jeleket abból a szempontból, hogy jelentésükben milyen más létezőkre utalnak.

Az általánosan elfogadott szóhasználatnak megfelelően különbséget tehetünk a jel és a jelkép vagy szimbólum fogalma között. A jel jelentése révén valamilyen tőle különböző létezőt képvisel az adott jelet értelmező egyén számára. Bármilyen létező szolgálhat jelként is az egyének számára, amennyiben az adott létező észlelése révén valami tőle részben vagy teljes mértékben különböző létezőre következtethetnek. Egy létező jelként utalhat egy tőle teljes mértékben különböző létezőre, például egy szó egy bizonyos tárgyra vagy egy festett nyíl a megfelelő haladási irányra. Egy létező egy része jelentheti az egész létezőt vagy az adott létező bizonyos vonatkozását; jelentheti az őt előidéző, illetve meghatározó létezőt, vagy jelezheti az adott létező valamilyen következményét.

A jelek nem feltétlenül igényelnek személyközi egyetértést jelentésüket illetően; különbséget kell tennünk a jeleknek az egyének adott körében általánosan érvényesnek tekinthető, valamint egy adott egyén számára az adott összefüggésben vett jelentése között. (Schutz 1962: 110; ford. Schütz 1984B: 109) Egy adott létező vagy annak valamilyen vonatkozása jelként szolgálhat egy adott egyén számára, és mások számára esetleg nem, illetve mást jelenthet az egyik, mint a másik egyén számára. A jelkép vagy szimbólum viszont - az általánosan elfogadott felfogás szerint - olyan jel, amelyet kifejezetten jelként használnak, és amelynek jelentésére vonatkozóan tartós egyetértés alakult ki az egyének adott körében.

Abból a szempontból, hogy az értelmező egyén főleg milyen szempontból, mire vonatkoztatva értelmezi az adott létezőt, a következőkben különbséget teszünk a szubjektív értelmezés, a szimbolikus értelmezés és a logikai értelmezés között. A kreativista szemléletmódot, illetve részben a normativista-kreativista szemléletmódot képviselő szociológiai elméletek felfogása szerint az értelmezés olyan természetű, amit szubjektív értelmezésnek nevezünk. A normativista szemléletmódot képviselő szociológiai elméletek felfogása szerint az értelmezés olyan természetű, amit szimbolikus értelmezésnek nevezünk. (A szociológiai szemléletmód fő típusairól lásd: Farkas 2010A: 32-53) E két típuson túl azonban megkülönböztetjük az értelmezésnek azt a típusát is, amit az értelmező szociológiai elméletek általában elhanyagolnak, és amit logikai értelmezésnek nevezünk.

A köznapi értelmezés típusai

A szubjektív értelmezés

Mint említettük, a kreativista szemléletmódot, illetve részben a normativista-kreativista szemléletmódot képviselő szociológiai elméletek felfogása szerint az értelmezés olyan természetű, amit szubjektív értelmezésnek nevezünk. A szubjektív értelmezés elsődleges és általános olyan szempontból, hogy az előzetesen már nagyrészt ismert és/vagy az értelmezés másik két típusa révén nagyrészt megismert különböző létezők eleve az adott egyének szempontjából jelentősek; tehát a cselekvő egyénekre jellemző köznapi értelmezés az alábbi vonatkozásban eleve szubjektív értelmezés.

Szubjektív értelmezésről akkor beszélünk, amikor az értelmező egyén önmagára vonatkoztatva értelmezi az adott létezőt; azaz abból a szempontból, hogy az adott létező milyen mértékben és - közvetlenül vagy közvetve - milyen módon érinti szükségleteinek a kielégítését.

A *Társadalomelmélet* második fejezetében (Farkas 2010A: 155-158) láttuk, hogy felfogásunk

szerint az egyének alapvető személyes motívumait a - szűkebb értelemben meghatározott - szükségletek képezik; tehát egy létező szubjektív, köznapi értelme az egyén számára az adott létező vonatkozása az adott egyén szükségleteire. A szubjektív értelmezés olyan szempontból szubjektív, hogy az adott létezőnek a szubjektum szükségleteire vonatkoztatva van jelentősége, és ezek a szükségletek egyénenként különbözhetnek. Azonban az egyének adott körében bizonyos szükségletet vagy szükségleteket feltételezve, egy adott létező jelentése és jelentősége lehet hasonló az egyének számára. Valamint - bizonyos szükségletet vagy szükségleteket feltételezve - elvileg a külső megfigyelő nézőpontjából is megítélhetjük, hogy adott létezők milyen jelentéssel és milyen jelentőséggel rendelkeznek az adott egyén vagy az adott egyének számára. A *Társadalomelmélet* második fejezetében (hangsúlyoztuk, hogy fogalmaink szerint ezt fejezi ki a szükségletkielégítés összetevőinek a fogalma; és a szükségletkielégítés összetevőinek a fogalma révén a szubjektív értelmezést mi eleve beépítettük a szociológia elvont fogalomrendszerébe. (Farkas 2010A: 160-167) Ez teszi lehetővé, hogy az intézményes szociológia elméletében úgy tárgyaljuk a szubjektív értelmezést, hogy ez az értelmezés nem önkényes, hanem elvileg - illetve a valóságban alapvetően - az értelmezéstől függetlenül létező társadalmi valóságot tükrözi.

Blumer felfogása szerint a cselekvő egyén adja meg egy tárgy (itt értsd: létező - F. Z.) jellegét vagy értelmét. Az egyént nem eleve létező tárgyak veszik körül, melyek hatással vannak rá és kiváltják viselkedését, hanem ő maga alkotja meg tárgyait folyamatos tevékenységével és értelmezésével. Az egyén különböző tárgyakat jelöl meg saját maga számára, jelentésekkel ruházza fel azokat; megállapítja, hogy megfelelnek-e cselekvése végrehajtásához, és ez alapján döntéseket hoz. Felfogása szerint ezt jelenti az értelmezés és az értelmezés alapján történő cselekvés. (Blumer 1969: 80; ford. 2000: 324-325) "Egy tárgy természete (...) az a jelentés, amellyel rendelkezik azzal a személlyel szemben, aki számára tárgy. Ez a jelentés szabja meg azt a módot, ahogyan szemléli a tárgyat, ahogyan kész cselekedni az irányában, és ahogyan kész beszélni róla." (Blumer 1969: 11) Azonban a legtöbb szituációra vonatkozóan a korábbi kölcsönhatások révén az egyének közös értelmezéseket alakítanak ki, és e közös értelmezések teszik képessé az egyéneket arra, hogy hasonlóan cselekedjenek. Cselekvéseik irányításakor és megszervezésekor viszonylag kevés teher nehezedik az egyénekre, ha vannak készen kapott és közösen elfogadott meghatározások. (Blumer 1969: 86; ford. 2000: 328)

Az előző bekezdésben idézett szerző által is képviselt kreativista felfogásban a társadalmi környezet önmagában, a szubjektív értelmezéstől függetlenül nem létezik; az egyének maguk hozzák létre társadalmi környezetüket egy közös értelmezési folyamatban. Felfogásunk szerint viszont a társadalmi viszonyokat intézmények hozzák létre, és e viszonyok - amennyiben az adott intézmények érvényesek - tényszerűen léteznek, az adott viszonyokkal egymáshoz fűzött egyének értelmezéseitől függetlenül. Azonban fentebb azt is hangsúlyoztuk, hogy a tényszerű társadalmi viszonyok valójában e viszonyokra vonatkozó elképzelések, ismeretek révén, illetve ezen elképzelésekkel, ismeretekkel összefüggésben határozzák meg az adott társadalmi viszonyokkal egymáshoz fűzött egyének társadalmi cselekvéseit és az egyének közötti társadalmi kölcsönhatásokat, illetve általában a társadalmi jelenségeket. Az elmélet elvont szintjén eleve feltételezzük, hogy a valóságos társadalmi viszonyok és az adott viszonyokkal egymáshoz fűzött egyének által kiértelmezett társadalmi viszonyok megfelelnek egymásnak. Az elmélet engedményes szintjén vagy eklektikus szintjén vehetjük figyelembe azt, hogy a valóságos társadalmi viszonyok és a kiértelmezett viszonyok többé vagy kevésbé eltérhetnek egymástól.

A szimbolikus értelmezés

Mint említettük, a normativista szemléletmódot képviselő szociológiai elméletek felfogása szerint az értelmezés olyan természetű, amit szimbolikus értelmezésnek nevezünk. *Szimbolikus értelmezésről akkor beszélünk, amikor az értelmező egyén az adott létezőt szimbolikus természetűnek tekinti és egy szimbolikus rendszerhez viszonyítva értelmezi; és az adott létező jelentése a szimbolikus rendszer szerint az adott létező által hordozott jelentés.*

A szóban forgó átfogó szimbolikus rendszer a kultúra, és máshol viszonylag részletesen foglalkoztunk azzal a kérdéssel, hogy a normativista szemléletmód szerint a társadalomban az egyének közvetlenül a közösen kialakított és elfogadott kulturális hiedelmekhez, értékekhez, szabályokhoz, szerepekhez és intézményekhez alkalmazkodva, és azoknak megfelelően cselekszenek, és a kultúra ily módon alapvetően meghatározza a társadalmi jelenségeket. Láttuk, hogy amíg a normativista rendszerelmélet eleve feltételezi, hogy az értékek, a szabályok, az

intézmények és a szerepek jelentése nyilvánvaló a cselekvő egyének számára, addig a kulturális szociológia a kultúra egyes alkotórészeinek a jelentését, illetve e jelentés értelmezését tekinti kutatása fő tárgyának. (Farkas 2010A: 223-229)

A szimbolikus értelmezés szabályszerűségeit a hermeneutikának nevezett ismeretelméleti felfogásban dolgozták ki, amely szó szerint a szövegértelmezés technikáját jelenti (Gadamer 1984; Ricoeur 1994: 43-62). Ebben a felfogásban az értelmezés a kultúrában található kollektív jelentéseket hangsúlyozza, amelyek történetileg alakultak ki, és a jelenben eleve adottak az egyének számára. A kulturális szociológia által képviselt "erős program" legfőbb jellemzője a kultúra önállóságának, a kulturális autonómiának a hangsúlyozása. E felfogás szerint a kultúra határozza meg szimbolikus értelmezés révén a társadalmi cselekvéseket és általában a társadalmi jelenségeket: "Társadalmilag felépített szubjektivitás formálja a kollektivitások akaratát, alakítja a szervezetek előírásait, határozza meg a jog lényegét, és szolgáltatja a jelentést és a motivációt a technológiák, a gazdaságok és a katonai gépezetek számára." (Alexander-Smith 2003: 5)

A normativista szemléletmód szerint a társadalmi viszonyok szimbolikus, illetve normatív viszonyok az egyének között, a legjellemzőbb felfogás szerint normatív természetű szerepviszonyok. Tehát e felfogás szerint a társadalmi viszonyok eleve értelmezett viszonyok, de - a kreativisták felfogástól eltérően - ezek a viszonyok a kultúra alkotórészeiként tartósan léteznek, és az egyének általi köznapi értelmezések a tartósan létező normatív viszonyoknak felelnek meg.

Felfogásunk szerint a szimbolikus értelmezés a társadalmi élet nélkülözhetetlen alkotórésze vagy vonatkozása. Egyrészt általában véve egyetértünk azzal a felfogással, amelyet főleg a normativista szemléletmód képviselői hangsúlyoznak, és amely szerint rendezett emberi együttélés, az emberek közötti rendezett, különösen a testi kényszerítés, illetve a testi erőszak alkalmazását mellőző kölcsönhatások nem lehetségesek viszonylag állandó szimbolikus rendszer, azaz kultúra nélkül. (Parsons 1951: 11) A kultúra viszont nem létezhet a kultúra alkotórészeit képező kulturális ismeretek, kulturális értékek, szabályok, intézmények és szerepek szimbolikus értelmezése nélkül. Másrészt a szimbolikus értelmezésnek igen jelentős szerepe van a társadalmi viszonyok létrehozásában. Máshol rámutattunk arra, hogy a társadalmi viszonyokat intézmények kialakítása és fenntartása, és ezzel összefüggésben szerepviszonyok kialakítása (valamint a dologi-technikai körülmények alakítása) révén hozzák létre az adott intézmények fedezetével rendelkező egyének. (Farkas 2013) A szóban forgó egyének szándékuk szerint általában olyan társadalmi viszonyokat szeretnének létrehozni, amelyek megfelelnek az adott intézményekből szimbolikus kiértelmezhető szerepviszonyoknak.

Harmadrészt - ami itt minket főleg érdekel - a szimbolikus értelmezés hozzájárulhat a fogalmaink szerinti társadalmi viszonyok megismeréséhez, amennyiben a normatív természetű szerepviszonyokat alkotó cselekvési lehetőségek és képességek egybeesnek a tényszerű társadalmi viszonyokat alkotó cselekvési lehetőségekkel és képességekkel. Máshol hangsúlyoztuk azonban, hogy a szerepviszonyok és a társadalmi viszonyok elvileg - és jellemzően a valóságban - csak többé vagy kevésbé esnek egybe, esetleg egyáltalán nem esnek egybe. (Farkas 2012B) Ez abból következik, hogy a társadalmi intézmények, illetve - intézmények kialakítása révén - az adott intézmények fedezetével rendelkező egyének kisebb vagy nagyobb mértékben az intézményes szabályoknak nem megfelelő társadalmi viszonyokat is létrehozhatnak, és a valóságban gyakran létre is hoznak. (Farkas 2013)

A logikai értelmezés

Az értelmező szociológiai elméletek az értelmezést helyezik érdeklődésük középpontjába, azonban úgy tűnik, hogy általában elhanyagolják az értelmezésnek egy harmadik típusát, amit mi logikai értelmezésnek nevezünk. Felfogásunk szerint a logikai értelmezésnek - a szubjektív értelmezéssel összefüggésben - általában a legjelentősebb szerepe van a társadalmi viszonyok köznapi megismerésében.

A logikai értelmezés esetében az egyén az adott létezőt előzetes tapasztalataira és ismereteire vonatkoztatva értelmezi; és az adott létezőből azokra a létezőkre következtet, amelyek azt feltételezhetően meghatározták, illetve meghatározzák; vagy az adott létezőnek abból a szempontból tulajdonít jelentőséget, hogy milyen következmények megvalósulásához járul vagy járulhat hozzá.

Ebben az esetben tehát az adott egyének nem önmagukra vagy egy szimbolikus rendszerre

vonatkoztatva értelmezik az adott létezőt; hanem arra vonatkozó tapasztalataikra és ismereteikre támaszkodva, hogy az adott létező mögött rendszerint milyen motívumok és milyen egyéb meghatározó tényezők húzódnak meg, és/vagy az adott létező rendszerint milyen következményt vagy következményeket idéz elő.

A kutató mint külső megfigyelő értelmező módszerére vonatkoztatva Max Weber különbséget tesz a cselekvések érzelmi átélésen alapuló értelmezése és racionális értelmezése között. Ugyanakkor az értelmezés racionális természetét hangsúlyozza, ami főleg abban nyilvánul meg, hogy a racionálisan nem értelmezhető cselekvéseket a racionálisan értelmezhető cselekvésekhez viszonyítva tartja a szociológia számára megismerhetőnek. (Weber 1987: 38-40.) Számunkra az értelmezés szóban forgó megkülönböztetése itt abból a szempontból érdemel figyelmet, hogy a mindennapi cselekvők is élnek az értelmezésnek ezzel a két formájával; és úgy tűnik, hogy amit Weber érzelmi átélésen alapuló értelmezésnek nevez, az a szubjektív értelmezéshez sorolható, az általunk úgynevezett logikai értelmezés viszont azonos azzal, amit Weber - a cselekvések értelmezése vonatkozásában - racionális értelmezésnek nevez.

A logikai értelmezés egyrészt lehet a meghatározó tényezők vonatkozásában történő értelmezés, amely valójában megfelel annak, amit a pszichológiában oktulajdonításnak neveznek. A tulajdonításelmélet arra hívja fel a figyelmet, hogy az egyének a számukra fontos cselekvéseknek vagy eseményeknek bizonyos meghatározó tényezőket, köznapi értelemben vett "okokat" tulajdonítanak. (Weiner 1972: 310-317) Ebben az esetben az adott létező - cselekvés, esemény, dolog, állapot - mint jel jelentésében az adott létező meghatározó tényezőjére vagy meghatározó tényezőire utal. A természeti vagy a tárgyi környezet értelmezéséből véve egyszerű példákat, ha kinézünk az ablakon és látjuk, hogy mozognak a fák levelei, ezt úgy értelmezzük, hogy fúj a szél. Ha reggel kilépünk az ajtón és azt látjuk, hogy nedves az utca és a föld, ezt úgy értelmezzük, hogy korábban esett az eső.

Az oktulajdonításban megfigyelhetők bizonyos szabályszerűségek. Ha az adott cselekvés vagy esemény rendszeresen ismétlődik, az oktulajdonítás az arra vonatkozó múltbeli tapasztalatokon alapszik, hogy az adott cselekvés vagy esemény milyen előzményeit vagy más tényezőkkel való együttjárásait lehetett megfigyelni. Ha egy sajátos cselekvésnek vagy eseménynek kell okot találni, az egyének okozati sémákra támaszkodnak. Ezek a sémák arra vonatkozó elképzelések, hogy bizonyos fajta cselekvéseknek vagy eseményeknek rendszerint bizonyos fajta okaik vannak. A sémák segítenek elrendezni a rendelkezésre álló információkat, és segítik az eligazodást ellentmondó vagy elégtelen információk esetén. Az oktulajdonításra jellemző, hogy a cselekvéseket az egyének mennyiben tulajdonítják a cselekvők személyes tulajdonságainak és mennyiben az adott környezetnek, amelyben cselekszenek. Ha az egyén úgy gondolja, hogy a legtöbb egyén a cselekvő egyén helyében hasonlóan cselekedett volna, akkor az adott cselekvést hajlamos főleg a körülményeknek tulajdonítani; ha nem, a cselekvő egyén személyes tulajdonságainak. (Petri 1986: 267-284; Mook 1987: 377-386) A köznapi gondolkodást valószínűleg jobban jellemzi a "népi pszichológia", mint a "népi szociológia"; azaz valóságos jelentőségükhöz képest az egyének általában nagyobb jelentőséget tulajdonítanak az egyének személyes tulajdonságainak (az adott körülményektől viszonylag függetlenül), és kisebb jelentőséget tulajdonítanak az adott egyéneken kívüli körülményeknek a társadalmi jelenségek köznapi magyarázatában.

A logikai értelmezés másrészt lehet a feltételezett következmények vonatkozásában történő értelmezés, amely bizonyos értelemben az oktulajdonításnak a fordítottja. Az egyének adott létezőknek, illetve a létezők bizonyos oldalainak többnyire valamilyen következményeket tulajdonítanak, és a várható, illetve feltételezett következmények meghatározó tényezőiként értelmezik az adott létezőket, illetve a létezők bizonyos oldalait. Ebben az esetben az adott létező - szabály, cselekvés, esemény, dolog stb. - mint jel jelentésében az adott létező várható következményére vagy következményeire utal. A természeti környezet értelmezéséből véve egyszerű példákat, ha borús az ég, ezt általában úgy értelmezzük, hogy esni fog az eső; tavasszal a gyümölcsfák virágzása idején az éjjeli jelentős fagyot értelmezhetjük úgy, hogy rossz lesz a gyümölcsfák termése.

Bizonyára a következmények tulajdonításában is megfigyelhetők az oktulajdonításra jellemző, fentebb említett szabályszerűségek. Ha az adott létezőt az egyén rendszeresen megfigyeli, a következmények tulajdonítása az arra vonatkozó múltbeli tapasztalatokon alapszik, hogy az adott létező milyen következményeit vagy más tényezőkkel való együttjárásait lehetett megfigyelni. Ha egy sajátos, korábban kevésbé tapasztalt létezőhöz kell következményt rendelni, az egyének okozati

sémákra támaszkodnak. Ezek a sémák arra vonatkozó elképzelések, hogy bizonyos fajta létezőknek rendszerint bizonyos fajta következményeik vannak. A következmények tulajdonítására is jellemző, hogy az egyének milyen jelentőséget tulajdonítanak a cselekvők személyes tulajdonságainak és az adott egyének kívüli körülményeknek abból a szempontból, hogy mennyiben képesek előidézni bizonyos jelenségeket mint következményeket.

A viszonyok kiértelmezésének viszonyossága és nehézsége

A máshol bevezetett szóhasználatnak megfelelően: ha a társadalmi viszonyokra értelmezés révén következtetünk, nem a társadalmi viszonyok értelmezéséről, hanem a társadalmi viszonyok kiértelmezéséről beszélünk. (Farkas 2010A: 183) A társadalmi viszonyok köznapi kiértelmezésének az elemzésében - a következőkhöz képest - jelentősebb mértékben támaszkodhatnánk az értelmező szociológiai elméletekre (főleg a fenomenológiai szociológiára és a szimbolikus interakcionizmusra), ezen elméleteket átértelmezve az általunk képviselt intézményes szemléletmódnak megfelelően. Mi azonban ebben a tanulmányban csak viszonylag röviden foglalkozunk a szóban forgó problémával; főleg arra szeretnénk rámutatni, hogy a társadalmi viszonyok általunk képviselt felfogásából mit olvashatunk ki abból a szempontból, hogy az egyének a köznapi gondolkodás szintjén hogyan ismerhetik meg a társadalmi viszonyokat. Ebben a tanulmányban először a társadalmi viszonyok kiértelmezésének a viszonyosságát és nehézségét hangsúlyozzuk, majd - a tanulmány második részében - a társadalmi viszonyok kiértelmezésének a főbb vonásaira mutatunk rá.

A társadalmi viszonyok az egyének adott - kisebb vagy nagyobb - körét fűzik össze egymással, és a társadalmi viszonyokban az egyének egyaránt képezik a cselekvési lehetőségeknek és a cselekvési képességeknek, illetve az érdekeknek és az erőknek a szubjektumait és az objektumait. *Tehát az egyének nem ismerhetik meg társadalmi viszonyaikat, ha csupán a maguk szempontjából szemlélik személyes tulajdonságaikat és körülményeiket; más releváns cselekvők szempontjából is meg kell érteniük az adott tulajdonságokat és körülményeket ahhoz, hogy társadalmi cselekvéseik megalapozása szempontjából kielégítő mértékben megismerjék a társadalmi viszonyokat.*

A társadalmi kölcsönhatásokra számítva és e kölcsönhatások során az egyének magától értetődőnek tekintik, hogy mások is értelmezik, és ily módon bizonyos mértékben megismerik társadalmi környezetüket, különösen társadalmi viszonyaikat; és társadalmi viszonyaikra vonatkozó elképzeléseik, ismereteik jelentős mértékben hatással vannak cselekvéseikre. Azt is magától értetődőnek tekintik azonban a cselekvő egyének, hogy ugyanazok a létezők mást jelenthetnek az ő számukra, és megint mást jelenthetnek mások számára. Mások is saját általános motívumaiknak és társadalmi viszonyaik már ismertnek feltételezett vonásainak megfelelően értelmezik környezetüket. Bizonyos mértékben különbözhetnek az adott egyének és mások általános társadalmi motívumai, társadalmi viszonyai, és az ezekből fakadó értelmezési keretei is mások. A szóban forgó nézőpontkülönbségek meghaladását elősegíti egyrészt az álláspontok felcserélhetősége; az egyének magától értetődőnek veszik, hogy mások helyében hozzájuk hasonlóan értelmeznék a különböző létezőket, és ugyanezt feltételezik másokról is. Másrészt a különböző álláspontok illeszkednek egymáshoz, bizonyos értelemben kiegészítik egymást; és a cselekvő egyének feltételezik, hogy gyakorlati szempontból kielégítően egyező módon ugyanazokat a létezőket tartják jelentősnek és ugyanazokat a létezőket értelmezik. (Vö.: Schutz 1962: 10-13; ford. Schütz 1984B: 186-189; Schutz 1964: 15; Schütz-Luckmann 1984: 270-271)

Az adott társadalmi kölcsönhatások által nem érintett külső megfigyelő nézőpontja különbözik az érintett egyénekétől, amivel összefüggésben a külső megfigyelő bizonyos vonatkozásokban kevesebbet érthet meg, más vonatkozásokban viszont többet is megérthet, mint az érintett cselekvők. Ahhoz, hogy a külső megfigyelő megértse a megfigyelt egyéneket és körülményeiket, fel kell használnia előzetes tudását, amely típusosan hasonló körülmények között zajló, a megfigyelt kölcsönhatásokhoz hasonló kölcsönhatási mintákra és esetleg a megfigyelt egyénekre vonatkozik; továbbá a kölcsönhatások menetének abból a szelvényéből kell következtetnie a cselekvők motívumaira, releváns személyes tulajdonságaira és körülményeire, amely történetesen megfigyelhető. (Vö.: Schutz 1962: 26; ford. Schütz 1984B: 204) Nemcsak a tudományos kutató lehet elvileg külső megfigyelő, hanem bizonyos mértékben a köznapi értelmező egyén is, amennyiben olyan társadalmi kölcsönhatás szemlélője, amelyben ő nem vesz részt, és amely őt jelentősen közvetve sem érinti. Az egyének tehát részben mint viszonylag külső megfigyelők szerezhetnek ismereteket a - bizonyos jövőbeli kölcsönhatások vonatkozásában számukra is jelentős - társadalmi

viszonyokról.

A felfogásunk szerinti társadalmi viszonyok a valóságban igen összetettek, és e viszonyok szociológiaelméleti elemzése is igen összetettnek bizonyult. A társadalmi viszonyok megismerése lényegében véve az adott viszonyok belső meghatározó tényezőinek, és e tényezők vonatkozásában a külső meghatározó tényezőinek, valamint a társadalmi viszonyokat létrehozó mechanizmusnak a megismerése. Egy másik tanulmányban rámutattunk arra, hogy a társadalmi viszonyok belső és külső meghatározó tényezői szerteágazóak, és a társadalmi viszonyokat létrehozó mechanizmus igen összetett. Felfogásunk szerint a társadalmi viszonyok hordozóit, illetve belső meghatározó tényezőit az adott viszonyokban lévő egyének (vagy csoportok) érdekei és társadalmi erői alkotják; illetve azok a körülmények és személyes tulajdonságok alkotják, amelyeket cselekvési lehetőségek és cselekvési képességek formájában mint érdekeket és társadalmi erőket, illetve mint érdekviszonyokat és erőviszonyokat értelmezünk. A társadalmi viszonyok külső meghatározó tényezői viszont az érdekek és az erők hordozóinak a meghatározása révén határozzák meg a társadalmi viszonyokat. A társadalmi viszonyokat létrehozó mechanizmus magában foglalja mind az érdekeket létrehozó mechanizmust, mind a társadalmi erőket létrehozó mechanizmust. (Farkas 2013) Tehát adott társadalmi kölcsönhatások szempontjából jelentős társadalmi viszonyok részletes megismerése a köznapi gondolkodás szintjén általában szinte lehetetlen. Ennek ellenére - a mindennapi tapasztalatok szerint - a gyakorlati racionalitás szintjén az egyének általában kielégítő mértékben megismerik a társadalmi viszonyokat, és kielégítő mértékben alkalmazkodnak a társadalmi viszonyokhoz.

A cselekvő egyének általában magától értetődőnek tekintik a számukra jelentős társadalmi viszonyok bizonyos vonatkozásait, a magától értetődőnek tekintett vonatkozásokat azonban többé vagy kevésbé homályos háttér övezi. A valóságos társadalmi viszonyok nem ismert vonatkozásai általában annyiban tudatosulnak problémaként az egyének számára, amennyiben úgy gondolják, hogy társadalmi cselekvéseik kielégítő megalapozásához szükségük lenne a hiányzó ismeretekre. Ha az egyének viszonylag új körülmények között cselekszenek, az adott körülményeknek lehetnek olyan vonásai, amelyekkel összefüggésben az addig kielégítőnek tűnő értelmezések már nem mutatkoznak kielégítőnek; és ez arra készítheti az egyéneket, hogy újabb tapasztalataik alapján módosítsák a már kialakult értelmezéseiket. (Vö: Schütz-Luckmann 1984: 274-282; Berger-Luckmann 1998: 67-68)

A valóságban az egyének jelentős mértékben különbözhetnek abból a szempontból, hogy a társadalmi élet bizonyos területein milyen mértékben törekszenek körültekintően, a társadalmi viszonyok kielégítő ismeretére alapozva cselekedni a mindenkori társadalmi kölcsönhatásokban. Valamint az adott társadalmi cselekvések és kölcsönhatások szempontjából releváns társadalmi viszonyok is jelentős mértékben különbözhetnek abból a szempontból, hogy köznapi értelmezés révén milyen mértékben ismerhetők meg. A kevésbé tudatosan cselekvő egyének, illetve a gyakorlati racionalitás szintjén is nagyon nehezen megismerhető társadalmi viszonyok között általában az egyének nagyrészt vagy főleg nem közvetlenül a társadalmi viszonyokra vonatkozó hiányos ismereteikre alapozva, hanem viszonylag tartós társadalmi beállítottságaik és instrumentális értékeik által motiválva cselekszenek. Máshol foglalkoztunk azzal a kérdéssel, hogy az érdekek nagyrészt nem tudatosan érdekeként értelmezve határozzák meg, illetve motiválják az egyének cselekvéseit, hanem az érdekeknek megfelelően hosszabb távon kialakult társadalmi beállítottságok és instrumentális értékek révén. (Farkas 2011: 85-92) A szóban forgó beállítottságokat és értékeket - személyes tapasztalatok és mások tapasztalatainak az átvétele révén - hosszú távon formálják a társadalmi viszonyok, és e viszonyokkal összefüggésben különösen a cselekvő egyének aktuális érdekei.

Az előbb hivatkozott helyen a szóban forgó kérdéssel kapcsolatban utaltunk Bourdieu és Elias felfogására, amely szerint főleg az egyének adott körére jellemző habitus formálja az egyének társadalmi magatartását. (Bourdieu 1977: 77-78; Bourdieu 1990: 53-60; Bourdieu 2002: 18-19, 132-136; Elias 1991: 182) Azonban ez a felfogás homályban hagyja a tényszerű társadalmi viszonyokat, amelyek hosszú távon a releváns beállítottságokat és értékeket, illetve a habitust is formálják; és amelyek főleg az adott viszonyok megismerésével összefüggésben határozzák meg az adott egyének társadalmi cselekvéseit és az egyének közötti társadalmi kölcsönhatásokat, illetve általában a társadalmi jelenségeket.

II. RÉSZ

A tanulmány második részében felvázoljuk a társadalmi viszonyok kiértelmezésének a fő vonásait. Rámutatunk arra, hogy a társadalmi viszonyok kiértelmezése során az egyének alapvetően cselekvési lehetőségek és képességek mint a szükségletkielégítés eszközeinek és feltételeinek a köznapi fogalmaiban értelmezik körülményeiket és személyes tulajdonságaikat.

A társadalmi viszonyok kiértelmezésének fő vonásai

Az intézményes szociológia elméletében figyelembe vesszük a köznapi értelmezés mindhárom, a tanulmány első részében megkülönböztetett típusát: a szubjektív, a szimbolikus és a logikai értelmezést. Mint említettük, a szubjektív értelmezés elsődleges és általános olyan szempontból, hogy az előzetesen már nagyrészt ismert és/vagy az értelmezés másik két típusa révén nagyrészt megismert különböző létezők eleve az adott egyének szempontjából, az adott egyénekre vonatkoztatva jelentősek. Arra is utaltunk, hogy kultúra nélkül és szimbolikus értelmezés nélkül egyáltalán nem létezhet társadalmi élet, és a szimbolikus értelmezésnek jelentős szerepe lehet a társadalmi viszonyok köznapi megismerésében is. Azt is megjegyeztük, hogy felfogásunk szerint a logikai értelmezésnek - a szubjektív értelmezéssel összefüggésben - általában a legjelentősebb szerepe van a társadalmi viszonyok köznapi megismerésében.

A társadalmi viszonyok megfelelő kiértelmezésének a legfontosabb vonása, hogy a társadalmi élet szférájában az egyének alapvetően a szükségletkielégítés eszközeinek és feltételeinek a köznapi fogalmaiban értelmezik körülményeiket és személyes tulajdonságaikat.

Az egyének - a szóban forgó szempontból főleg szubjektív értelmezés révén - csak a szükségletkielégítés eszközeinek vagy feltételeinek alárendelve veszik figyelembe a létezőket mint a szükségletek negatív tárgyait (amelyek számukra közvetlen ráfordítással járnak vagy járhatnak), és elvileg eltekintenek a létezőktől mint a szükségletek tárgyaitól.[2]

Az egyéneknek ehhez mindenekelőtt tudatosítaniuk kell azt az általános motívumot, amely cselekvéseiket az adott körülmények között átfogóan motiválja. Máshol rámutattunk arra, hogy ha a cselekvés általános motívuma személyes motívum, azaz közvetlenül szükséglet, illetve szükségletek kielégítésére irányuló szándék, a környezetet alapvetően a szükségletek tárgyait vagy negatív tárgyait képező létezők képezik. Ha a cselekvés általános motívuma instrumentális motívum, azaz a szükségletkielégítés előfeltételeinek a megteremtésére irányuló szándék, a környezetet alapvetően a szükségletkielégítés eszközeit és feltételeit képező létezők képezik, és a cselekvő egyének személyes tulajdonságai is ilyen szempontból válnak jelentőssé. (Farkas 2010A: 183-184)

Ismét máshol hangsúlyoztuk, hogy a társadalmi cselekvések általános motívuma instrumentális motívum, amelyet a társadalmi intézmények határoznak meg azáltal, hogy meghatározzák a legáltalánosabb társadalmi javakat. Tehát a társadalmi élet szférájában a cselekvő egyének elvileg nem szükségleteik közvetlen kielégítésére, hanem a szükségletkielégítés előfeltételeinek, pontosabban a szükségletkielégítés társadalmi előfeltételeinek, végső soron a társadalmi javaknak a megteremtésére törekszenek. (Farkas 2010B: 178, 238-239) Ezt feltételezve jutottunk el a társadalmi viszonyoknak az elméleti megismeréséhez; és a cselekvő egyének is akkor ismerhetik meg a köznapi gondolkodás szintjén a társadalmi viszonyokat, ha valamilyen társadalmi jószág megteremtésére vagy megszerzésére irányuló általános motívumot szemmel tartva cselekszenek a társadalmi élet adott területén, és az adott általános motívumra vonatkoztatva értelmezik körülményeiket és személyes tulajdonságaikat, valamint ha ezt feltételezik más egyénekről is, akikkel társadalmi kölcsönhatásban állnak vagy állhatnak.

Például a munkahelyi szervezetben a társadalmi viszonyok megfelelő kiértelmezéséhez az egyéneknek látniuk kell, illetve fel kell tételezniük, hogy általános motívumuk - amely cselekvéseiket az adott körülmények között átfogóan motiválja - a megfelelő kereset rendszeres elérésére irányul, és az adott szervezetben mások is erre törekszenek. Vagy az egyetemen az egyetemi hallgatóknak látniuk kell, illetve fel kell tételezniük, hogy általános motívumuk a megfelelő szakképzettség megszerzésére irányul, az egyetem alkalmazottainak az általános motívuma viszont a megfelelő kereset rendszeres elérésére irányul. A valóságos társadalmi viszonyok megfelelő kiértelmezéséhez az egyéneknek instrumentális és társadalmi természetű általános motívumot kell feltételezniük akkor is, ha esetleg bizonyos mértékben személyes motívumok is szerepet játszanak az adott körülmények közötti cselekvéseik motiválásában.

A társadalmi kölcsönhatásokban részt vevő egyének többnyire magától értetődően társadalmi cselekvésekként értelmezik mások cselekvéseit, amelyeket - fogalmaink szerint - érdekek vagy esetleg társadalmi kényszerek motiválnak. Mások általános, illetve - az adott aktuális motívumokhoz viszonyítva - általánosabb motívumainak a felfedése azonban esetenként nem problémamentes az adott egyének számára. Ugyanis egyrészt a társadalmi életben a cselekvők által kinyilvánított és a valóságos motívumok között kisebb vagy nagyobb eltérések lehetnek. A kinyilvánított motívumok esetleg a cselekvő egyének előtt is oly mértékben elleplezik a valóságos motívumokat, hogy még a szubjektíve őszinte öngigazolások is félrevezetőek lehetnek. Másrészt a hasonlóan tűnő cselekvések mögött is meghúzódhatnak nagyon eltérő motívumok; és fordítva, a nagyon különbözőnek tűnő cselekvések mögött is meghúzódhatnak hasonló motívumok. Tehát, ha bizonyos cselekvések egy adott általános motívumra vonatkoztatva érthetőnek tűnnek, ez nem jelenti feltétlenül azt, hogy az adott cselekvések nem lennének érthetőek egy másik általános motívumra vonatkoztatva, illetve az adott általános motívum szempontjából nem lennének érthetőek más cselekvések is. (Vö.: Weber 1987: 42)

A következőkben eleve feltételezzük, hogy a társadalmi viszonyok kiértelmezése során az egyének egy általános társadalmi motívumra vonatkoztatva alapvetően a szükségletkielégítés eszközeinek és feltételeinek a köznapi fogalmaiban értelmezik körülményeiket és személyes tulajdonságaikat, valamint ezt feltételezik más egyénekről is; és arra helyezük a hangsúlyt, hogy az egyének formailag főleg cselekvési lehetőségek és képességek köznapi fogalmaiban értelmezik körülményeiket és személyes tulajdonságaikat.

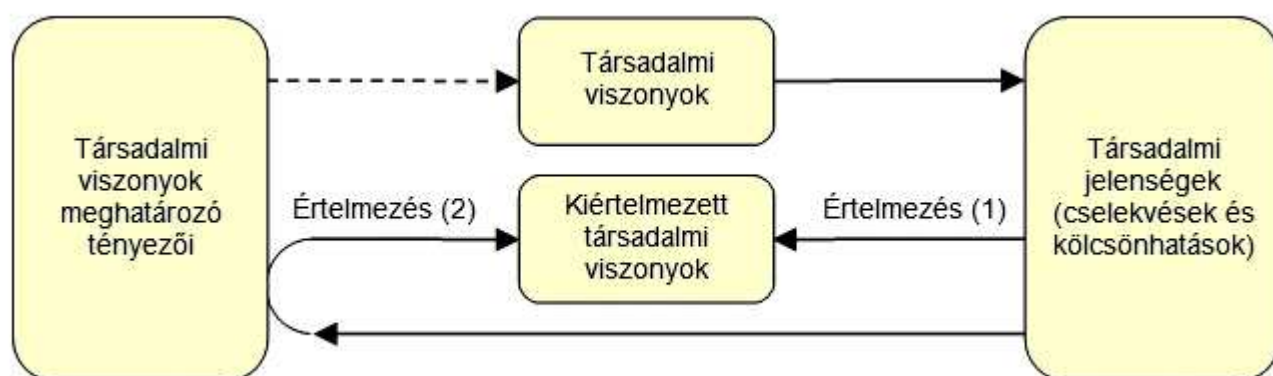
Az egyének a társadalmi viszonyok kiértelmezése során az adott társadalmi kölcsönhatásokban lehetőség szerint részt vevő egyének cselekvési lehetőségeinek és képességeinek a köznapi fogalmaiban értelmezik az intézményekhez kapcsolódó közvetlen ellenőrzést és a dologi-technikai körülmények változásait megvalósító cselekvéseket és várható cselekvéseket; ezekkel összefüggésben a viszonylag állandó és a változó - közvetlenül jelentős - dologi-technikai körülményeket, valamint a cselekvések rendelkezésre álló eszközeit. Ezekkel összefüggésben értelmezik az említett körülményeket meghatározó intézményeket és a releváns intézményes helyzetalkotó tulajdonságokat, az átfogó dologi-technikai körülményeket, a közvetett ellenőrző cselekvéseket és végül a fedezeti szándékokat és képességeket.

Amikor az egyének adott körülmények között értelmezés révén kiszűrik az adott körülményekben, és e körülményekkel összefüggésben saját személyes tulajdonságaikban rejlő cselekvési lehetőségeket és képességeket, az adott körülményekhez hasonló körülményekre vonatkozó előzetes ismereteikre támaszkodnak.

Az egyének a társadalmi viszonyokra vonatkozó ismereteiket - az előzetes tudáson és az adott társadalmi kölcsönhatásokhoz kapcsolódóan másoktól átvett tudáson túl - főleg logikai értelmezés révén szerzik. Ha most a kiértelmezendő társadalmi viszonyok vonatkozásában nézzük a logikai értelmezésnek a tanulmány első részében megkülönböztetett két típusát (a meghatározó tényezők vonatkozásában és a feltételezett következmények vonatkozásában történő értelmezést), az egyének két irányból értelmezik ki a társadalmi viszonyokat, cselekvési lehetőségek és képességek köznapi fogalmaiban. Ezt szemléltetjük az 1. ábrán.

1. ábra

A társadalmi viszonyok kiértelmezésének két iránya

Az ábra felső felében a társadalmi viszonyok, és a társadalmi viszonyok által a társadalmi jelenségek tényszerű meghatározottságát szemléltetjük. Eszerint a máshol (Farkas 2013) tárgyalt tényezők által meghatározva és az ott tárgyalt mechanizmus révén létrehozva eleve adottak a társadalmi viszonyok, amelyek meghatározzák a társadalmi cselekvéseket és a társadalmi kölcsönhatásokat, illetve bizonyos vonatkozásokban általában a társadalmi jelenségeket. A tanulmány első részében azt is hangsúlyoztuk azonban, hogy a tényszerű társadalmi viszonyok valójában e viszonyokra vonatkozó elképzelések, ismeretek révén, illetve ezen elképzelésekkel, ismeretekkel összefüggésben határozzák meg a társadalmi jelenségeket. Az ábra alsó felében a társadalmi viszonyok kiértelmezésének a következő két irányát szemléltetjük.

Egyrészt (1) az egyének az ismétlődően megfigyelhető társadalmi cselekvésekből és kölcsönhatásokból olyan általánosabb cselekvési lehetőségekre és képességekre következtetnek, amelyek várhatóan a jövőben is meghatározzák a megfigyelt cselekvésekhez és kölcsönhatásokhoz típusosan hasonló társadalmi cselekvéseket és kölcsönhatásokat. Másrészt (2) az egyének az ismétlődően megfigyelhető társadalmi cselekvéseket és kölcsönhatásokat összefüggésbe hozzák bizonyos körülményekkel, amelyek fennállása esetén tapasztalataik szerint megfigyelhetők az adott cselekvések és kölcsönhatások. Tehát ha fennállnak az említett körülmények, ezekből a korábbi tapasztalatokból kiszűrt cselekvési lehetőségek és képességek létezésére következtetnek. Ezek szerint az egyének a társadalmi viszonyokat egyrészt az adott viszonyok által meghatározott jelenségekből, másrészt a társadalmi viszonyok bizonyos meghatározó tényezőiből értelmezik ki. Az értelmezés, illetve a társadalmi viszonyok kiértelmezése mindkét irányban főleg hosszabb távon érvényesül, a tapasztalatok felhalmozódásának az eredményeként, de részben érvényesülhet egy adott társadalmi kölcsönhatás folyamatában is.

A máshol (Farkas 2010A: 185-186) már tárgyalt gondolatokat is felidézve nézzük először kissé részletesebben azt a kérdést, hogy az egyének értelmezés révén hogyan ismerhetik meg a társadalmi viszonyokat alkotó cselekvési lehetőségeket.[3] (1) Ha egy viselkedés az egyének tapasztalatai szerint meghatározott körülmények között elég gyakran vagy rendszeresen bizonyos következményekkel jár, az egyének ezt hajlamosak úgy értelmezni, hogy az adott körülmények magukban hordozzák azt a cselekvési lehetőséget, hogy az adott viselkedés révén az adott következmények előidézhetőek. (2) Ha az egyének az előbbihez hasonló körülményekkel találkoznak, ezt hajlamosak úgy értelmezni, hogy az adott körülmények is magukban hordozzák a korábbi tapasztalatokból kiszűrt cselekvési lehetőséget. (3) Ha az egyének azt tapasztalják, hogy hasonló körülmények között esetenként különböző, de tipikusnak tekinthető viselkedések figyelhetők meg, amelyekhez elég gyakran vagy rendszeresen bizonyos következmények kapcsolódnak, az egyének ezt hajlamosak úgy értelmezni, hogy az adott körülmények többé vagy kevésbé különböző következményekkel járó cselekvési lehetőséget is magukban hordoznak.

Az egyének ily módon nagyrészt nemcsak saját cselekvési lehetőségeiket ismerhetik meg, hanem - az álláspontok korábban említett felcserélhetőségét és illeszkedését átlátva - mások cselekvési lehetőségeire vonatkozóan is kialakítják elképzeléseiket. Továbbá nagyrészt a tekintetben is kialakítják elképzeléseiket, hogy saját cselekvési lehetőségeik és mások releváns cselekvési lehetőségei - főleg várható következményeiket tekintve - hogyan kapcsolódnak össze egymással; azaz mások akadályozhatják vagy segíthetik őket bizonyos cselekvési lehetőségek megvalósításában, illetve adott társadalmi javak előállításában vagy megszerzésében. Tehát az egyének ily módon bizonyos mértékben megismerik saját érdekeiket, mások érdekeit és az adott érdekviszonyokat.

Az egyének hajlamosak tapasztalataik általánosítására, és a cselekvési lehetőségekre vonatkozó általánosított, típusos tapasztalataikat a korábbiakhoz hasonló más körülmények között is felhasználják. Az újabb tapasztalatok fényében az egyének a típusosság tartalmát kibővítik, ugyanakkor az általánosabb típuson belül megtanulnak bizonyos megkülönböztetéseket tenni. (Vö.: Schutz 1962: 7-9; ford. Schütz 1984B: 182-184) Ezek a megkülönböztetések részben a társadalmi viszonyokat alkotó cselekvési képességekre, és ezekkel összefüggésben az aktuális cselekvési lehetőségekre hívják fel az adott egyének figyelmét. (1) Az egyének azt tapasztalják, hogy a jól ismertnek hitt cselekvési lehetőségeknek megfelelő viselkedések a korábbiakhoz nagyon hasonló körülmények között egyes esetekben az elvárt következményekre vezetnek, más esetekben azonban nem; illetve azt tapasztalják, hogy hasonló körülmények között ugyanaz a viselkedés egyes egyének esetében ilyen, más egyének esetében olyan következményekre vezet. Ilyen tapasztalatok eredményeként az egyének megtanulnak különbséget tenni a cselekvési képességek, és ezekkel összefüggésben az aktuális és a potenciális cselekvési lehetőségek között. Megtanulják, hogy tulajdonképpen ugyanaz a cselekvési lehetőség az egyik egyén számára aktuális cselekvési lehetőség,

a másik egyén számára potenciális lehetőség; illetve ugyanazon egyén számára bizonyos egyénekkal szemben aktuális, más egyénekkal szemben potenciális cselekvési lehetőség. (2) Ha az egyének önmagukat azon egyénekhez hasonlóknak tartják, akik az adott körülmények között rendszerint eredményesen megvalósítottak egy adott cselekvést, a körülményeket hajlamosak a saját szempontjukból aktuális cselekvési lehetőségként értelmezni, amelyet szándékuk szerint megvalósíthatnak.

Az egyének ily módon - a cselekvési lehetőségek megismeréséhez hasonlóan - nagyrészt nemcsak saját cselekvési képességeiket ismerhetik meg, hanem mások cselekvési képességeire vonatkozóan is kialakítják elképzeléseiket. Saját cselekvési képességeiket főleg abból a szempontból értelmezik ki, hogy e képességek felhasználásával várhatóan milyen mértékben befolyásolhatnak - segíthetnek vagy akadályozhatnak - másokat bizonyos cselekvések megvalósításában, illetve adott javak előállításában vagy megszerzésében; mások cselekvési képességeit viszont főleg abból a szemponttól értelmezik ki, hogy várhatóan milyen mértékben befolyásolhatnak ismét másokat és milyen mértékben befolyásolhatják az adott értelmező egyéneket bizonyos cselekvések megvalósításában, illetve adott javak előállításában vagy megszerzésében. Tehát az egyének ily módon bizonyos mértékben megismerik saját társadalmi erőiket, mások erőit és az adott erőviszonyokat.

Az egyének arra vonatkozóan is kialakítanak elképzeléseket, hogy az adott egyének között az aktuális cselekvési lehetőségekben való eltérések, illetve az érdekérvényesítés mértékében megfigyelhető eltérések mennyiben vezethetők vissza az egyes egyének cselekvési képességeiben meglévő különbségekre, azaz a társadalmi erőviszonyokra; és mennyiben vezethetők vissza mások cselekvési lehetőségeivel (és ezáltal képességeivel) való kedvező vagy kedvezőtlen összekapcsolódásra, tehát az érdekviszonyokra. Például valakinek főleg azért nem volt sikeres a felvételi vizsgája vagy a pályázata, mert elégtelenek voltak a cselekvési képességei, vagy mert mások "betartottak" neki. Az egyének erre vonatkozó elképzelései azonban általában fogalmilag meglehetősen homályosak, elmosódók, de tapasztalati szempontból megalapozottak lehetnek, és a cselekvések szempontjából elégségesek lehetnek a megfelelő döntéshez és a hatékony cselekvéshez.

A társadalmi viszonyok, illetve a társadalmi viszonyokat alkotó cselekvési lehetőségek és képességek főleg az adott társadalmi kölcsönhatásban lehetőség szerint részt vevő más egyének és csoportok várható cselekvéseire, és e cselekvések következményeire vonatkozó számítások formájában tudatosulnak. A számítás az adott egyén megítélése szerint számára a szükségletkielégítés összetevőjét képező bizonyos cselekvés, következmény, esemény, dolog vagy állapot jövőbeli megvalósulására és a megvalósulás valószínűségére vonatkozó feltételezés. A számítás szóban forgó fogalma tulajdonképpen megfelel a számítás köznapi fogalmának; és ilyen értelemben a számítás bővebb terjedelmű fogalom az elvárás fogalmához képest. Máshol (Farkas 2010A: 187) adott meghatározásunk szerint az elvárás az adott egyén számára a szükségletkielégítés pozitív összetevőjét képező létező jövőbeli megvalósulására vonatkozó feltételezés; viszont a számításban egyaránt tudatosulhatnak a szükségletkielégítés pozitív vagy negatív összetevőit képező - és bizonyos valószínűséggel várhatóan megvalósuló - cselekvések, következmények, események, dologok vagy állapotok.

Adott társadalmi jószág előállítására vagy megszerzésére vonatkozóan egy adott egyén számításba veszi, hogy milyen viselkedések, illetve cselekvések várhatók és milyen valószínűséggel más egyének részéről; és ezek a cselekvések mennyiben segíthetik vagy akadályozhatják az adott egyént az adott jószág előállításában vagy megszerzésében. A cselekvő egyén nemcsak azokra az egyénekre lehet ily módon tekintettel, akik viszonylag közvetlen hatással lehetnek az adott társadalmi jószág előállítására vagy megszerzésére; hanem számításba veheti azt is, hogy az előbbi egyénekkal lehetőség szerint kölcsönhatásban lévő további egyének részéről milyen viselkedések, illetve milyen cselekvések várhatók és milyen valószínűséggel, amelyek közvetve segíthetik vagy akadályozhatják a cselekvő egyént az adott jószág előállításában vagy megszerzésében.

Mint fentebb említettük, az egyének a társadalmi viszonyokat részben az adott viszonyok bizonyos meghatározó tényezőiből értelmezik ki. E meghatározó tényezők közül, amelyek bizonyos mértékben tudatosulhatnak a cselekvő egyénekben az értelmezés során, a következőket emeljük ki, és ezek értelmezésére mutatunk rá: (1) az adott társadalmi viszonyokat létrehozó, illetve meghatározó intézmények, és ezen intézményekhez kapcsolódó ellenőrzés; (2) az intézményes helyzetalkotó tulajdonságok, és (3) a releváns dologi-technikai körülmények.

Az egyének bizonyos mértékben láthatják az általunk társadalmi intézményeknek nevezett

szabályrendszerek meghatározó hatását a számukra jelentős társadalmi viszonyokra. A logikai értelmezéssel összefüggésben az is hozzájárulhat a társadalmi viszonyok megismeréséhez, ha az egyének szimbolikus értelmezés révén felfedik az adott intézményekből szimbolikus kiértelmezhető szereplehetőségeket és szerepviszonyokat; de általában tovább tájékozódnak a tekintetben, hogy a valóságos társadalmi viszonyok mennyiben esnek egybe a normatív természetű szerepviszonyokkal; és a valóságos viszonyokat részben mint a szerepviszonyoknak megfelelő viszonyokat, részben mint az intézményes szabályoktól és a szerepviszonyoktól való eltéréseket ismerik meg. Az egyének esetleg ideiglenesen feltételezik, hogy a szabályokból kiértelmezhető cselekvési lehetőségek és képességek alkotják a társadalmi viszonyokat, de figyelik, hogy mások e feltételezésnek megfelelően cselekszenek vagy nem. Ha nem, fokozottabb figyelmet fordítanak arra, hogy logikai értelmezés révén jobban megismerjék a valóságos társadalmi viszonyokat.

Máshol (Farkas 2013) említettük, hogy a belső fedezetű intézmények kialakításában és az intézményes szabályok tényleges érvényesülésének az ellenőrzésében való érdemi részvétel elvileg biztosíthatja, hogy ezen intézmények által létrehozott belsőleges társadalmi viszonyok megfeleljenek az intézményes szabályoknak. Tehát a belsőleges társadalmi viszonyok jól megismerhetők szimbolikus értelmezés révén, és a belsőleges társadalmi viszonyokkal egymáshoz fűzött egyéneknek eleve alkalmazniuk kell a szimbolikus értelmezést ahhoz is, hogy rendszeresen ellenőrizzék az intézményes szabályok tényleges érvényesülését. A külsőleges társadalmi viszonyok esetében azonban elvileg esetleges, hogy az adott viszonyok megfelelnek vagy nem felelnek meg az intézményes szabályoknak, illetve a szereplehetőségeknek; tehát az ilyen viszonyok megismeréséhez általában nem elégséges önmagában - illetve a szubjektív értelmezéssel összefüggésben - a szimbolikus értelmezés.

A szimbolikus értelmezés jelentőségét korlátozza az is, hogy az egyének általában csekély mértékben ismerik azokat a külső fedezetű társadalmi intézményeket, amelyek valójában létrehozzák a számukra jelentős külsőleges társadalmi viszonyokat. Például az egyének mint állampolgárok általában igen csekély mértékben ismerik a jogszabályokat, az alkalmazottak kevéssé ismerik az adott munkahelyi szervezet formális intézményeit, és az egyetemi hallgatók kevéssé ismerik az adott egyetem tanulmányi- és vizsgaszabályzatát. Ha az egyének törekszenek az adott külsőleges társadalmi viszonyok létrehozása vonatkozásában jelentős intézmények megismerésére, általában akkor sem lehet tudomásuk valamennyi jelentős társadalmi intézményről és ezen intézmények szabályairól. Ebből a szempontból különösen figyelemre méltó, hogy a társadalmi intézmények szabályai formális vagy nem formális, írásban rögzített vagy nem rögzített, nyilvános vagy nem nyilvános szabályok egyaránt lehetnek. E problémát más szavakkal kifejezve: az írásban is rögzített és/vagy kinyilatkoztatott szabályok nem feltétlenül jelentenek valóságos szabályokat, illetve valóságos intézményeket. Létezhetnek azonban olyan nem formális, írásban természetesen nem rögzített és részben az adott társadalmi csoport szélesebb nyilvánossága előtt is titkolt megegyezések bizonyos egyének között, amelyek társadalmi intézményeknek, illetve társadalmi intézmények szabályainak tekinthetők, és amelyekre főleg az adott egyének magatartásának egyes vonásai hívhatják fel mások figyelmét.

Mint már említettük, a külsőleges társadalmi viszonyok megismeréséhez általában nem elégséges önmagában - illetve a szubjektív értelmezéssel összefüggésben - a szimbolikus értelmezés. Az egyének általában viszonylag keveset tudhatnak meg a külsőleges társadalmi viszonyokról, csupán az adott viszonyok létrehozása szempontjából jelentősnek tűnő társadalmi intézmények szabályainak a megismerése révén. Azonban - ha az egyének kevés előzetes tudással rendelkeznek egy adott társadalmi jószág előállítására vagy megszerzésére szempontjából jelentős társadalmi viszonyokról - mégis célszerű lehet mindenekelőtt az adott egyének által hozzáférhető társadalmi intézmények szabályait megismerni; és ez alapján tovább tájékozódni a tekintetben, hogy a társadalmi viszonyok mennyiben esnek egybe az intézményes szabályokból szimbolikus kiértelmezhető szerepviszonyokkal.

Például, ha egy adott egyén vállalkozóként, tudományos kutatóként vagy egyetemi hallgatóként pályázati támogatáshoz szeretne hozzájutni vállalkozásához, kutatásához vagy külföldi tanulmányútjához, célszerű lehet mindenekelőtt az adott pályázat benyújtásának és elbírálásának a folyamatát szabályozó formális intézményeket, és esetleg az ezen intézményekhez szorosan kapcsolódó más intézményeket tanulmányoznia. Ez alapján az adott egyén kialakíthatja elképzelését arról, hogy kik milyen hatáskörrel vehetnének részt az adott folyamatban, és várhatóan milyen cselekvéseket valósíthatnának meg, ha a formális szabályoknak és az adott szabályokban kifejeződő elveknek megfelelően cselekednének, és ebben az esetben a szóban forgó egyén milyen eséllyel

juthatna pályázati támogatáshoz.

Azonban az egyén valószínűnek tarthatja, hogy nagyrészt "nem úgy mennek a dolgok", ahogyan azok a formális szabályokból kiértelmezhetők. Részben általános társadalmi tapasztalataira, részben a társadalmi élet adott területén szerzett tapasztalataira támaszkodva és mások tapasztalatait átvéve kialakítja számításait arra vonatkozóan, hogy várhatóan kik milyen mértékben és milyen értelemben lesznek hatással a pályázatok elbírálására, és ezzel összefüggésben ő milyen eséllyel juthat pályázati támogatáshoz. E tapasztalatok alapján esetleg úgy gondolja, hogy érdemben nagyrészt nem azok a személyek fognak dönteni, akiknek normatív vagy névleges hatáskörük szerint dönteniük kellene; és a döntés során főleg nem azokra a szempontokra lesznek tekintettel, amelyekre a formális szabályok szerint tekintettel kellene lenniük.

Az adott egyén tudomást szerezhet esetleg arról, hogy létezik egy "klikk" vagy érdekszövetség, amely hatalommal rendelkezik a társadalmi élet adott területén és a szóban forgó pályázatok elbírálásában formálisan részt vevő egyének körében. E klikk kiemelkedő befolyása valószínűleg már a pályázatok elbíráló testület tagjainak és a lehetséges szakértőknek a kiválasztásában is érvényesült; így a szóban forgó pályázatok elbírálásában döntően egyrészt az adott klikk egyes tagjai, másrészt a hozzájuk hűségi kapcsolatokkal kötődő személyek vesznek majd részt. Tehát a pályázó egyén arra számíthat, hogy a pályázatok a szóban forgó klikk érdekeinek megfelelően fogják elbírálni; következésképpen a pályázó számára az a döntő kérdés, hogy közte és az adott klikk között milyenek az érdekviszonyok és az erőviszonyok. Erre vonatkozóan a pályázó szintén kialakíthatja elképzelését, részben általános társadalmi tapasztalataira, részben az adott klikkre vonatkozó személyes tapasztalataira és a másoktól átvett tapasztalatokra támaszkodva.

A külsőleges társadalmi viszonyok többé vagy kevésbé egybe is eshetnek a normatív természetű szerepviszonyokkal, és ennyiben a külsőleges társadalmi viszonyok alkotórészeit képező cselekvési lehetőségek és képességek kielégítően megismerhetők az adott kölcsönhatásokban érintett egyénekre vonatkozó és a cselekvő egyének által hozzáférhető intézményes szabályok tanulmányozása révén. Például ha egy adott egyén vállalkozói igazolványt szeretne kiváltani vagy megtakarított pénzét takarékbán szeretné elhelyezni, az adott eljárásban szerepet játszó egyének e vonatkozásban jelentős cselekvési lehetőségeiről és képességeiről, valamint ezekkel összefüggésben saját cselekvési lehetőségeiről és képességeiről kielégítő ismereteket szerezhet az adott eljárásra vonatkozó és számára hozzáférhető formális szabályok tanulmányozása révén.

Tehát a társadalmi élet szférájában a cselekvő egyének általában nem úgy tekintenek a tőlük függetlenül létező intézményes szabályokra - amennyiben egyáltalán ismerik azokat -, mint általuk és más egyének által feltétlenül megvalósítandó elvárásokra. A szóban forgó szabályokra általában úgy tekintenek, mint amelyek valamiféle keretet képeznek a társadalmi cselekvések és a társadalmi kölcsönhatások számára; és amelyek - az adott szabályokhoz kapcsolódó ellenőrzés révén - bizonyos esetekben és bizonyos vonatkozásokban kisebb mértékben vagy egyáltalán nem, más esetekben és más vonatkozásokban nagyobb mértékben biztosíthatják a cselekvések és kölcsönhatások adott szabályoknak való megfelelését.

A cselekvő egyének a társadalmi intézmények társadalmi viszonyokat meghatározó hatását főleg az ellenőrzés meghatározó hatásának a megismerése révén ismerik meg. Az egyének az ellenőrzésre vonatkozó szabályokból - amennyiben ezek ismertek a számukra - nagyrészt következtethetnek az ellenőrzés módjára, az ellenőrzést végző egyénekre, az ellenőrzés körülményeire, és következtethetnek bizonyos cselekvésekhez kapcsolódó várható szankciókra. Azonban az egyének az ellenőrzésre vonatkozó ismereteiket nagyrészt vagy nagyjából nem az ellenőrzésre vonatkozó szabályok értelmezése révén, hanem a mindennapi tapasztalás és mások tapasztalatainak az átvétele útján szerzik. Az egyének az ellenőrzést úgy értelmezik, mint amely bizonyos vonatkozásokban korlátozza, más vonatkozásokban segíti őket és más releváns egyéneket (és csoportokat) adott cselekvések megvalósításában; azaz amely bizonyos cselekvési lehetőségek és képességek meghatározásához járul hozzá.

A cselekvő egyének problémának látják az ellenőrzést, ha megítélésük szerint az ellenőrzést végző egyének az ellenőrzés révén túlságosan korlátozzák vagy nem eléggé segítik őket adott társadalmi javak előállításában vagy elérésében; illetve ha az ellenőrzést végző egyének túlságosan segítenek vagy kevésbé korlátoznak másokat abban, hogy a kiindulópontnak tekintett egyéneket akadályozzák az adott javak előállításában vagy megszerzésében. Főleg ilyen vonatkozásban fogalmazódik meg az egyénekben az a kérdés, hogy végső soron kik tartják érvényben az adott intézményeket, végső soron kik rendelkeznek az ellenőrzés képességével, azaz kik tartják fenn az

adott társadalmi viszonyokat; és ezek az egyének és csoportok (pl. felső vezetők, tulajdonosok, országgyűlési képviselők, a kormány tagjai stb.) milyen fedezeti szándékokkal és képességekkel rendelkeznek.

Mint fentebb említettük, az egyének az ismétlődően megfigyelhető társadalmi cselekvéseket és kölcsönhatásokat összefüggésbe hozzák bizonyos körülményekkel, amelyek fennállása esetén tapasztalataik szerint megfigyelhetők az adott cselekvések és kölcsönhatások. Tehát ha fennállnak az említett körülmények, ezekből a korábbi tapasztalatokból kiszűrt cselekvési lehetőségek és képességek létezésére következtetnek. A szóban forgó körülmények részben olyan létezők, amelyeket mi intézményes helyzetalkotó tulajdonságoknak nevezünk; tehát amelyekre vonatkoztatva meghatározottak bizonyos intézményes szabályok érvényességi körébe eső egyének, és amelyekkel összefüggésben az intézmények létrehozzák, illetve meghatározzák a társadalmi viszonyokat.

Az egyének - saját tapasztalataik alapján és mások tapasztalatait átvéve - kialakítják azokat a tipikus viselkedési mintákat, amelyek felfogásuk szerint bizonyos személytelen tulajdonságokkal rendelkező egyénekre (pl. bizonyos munkakörökben vagy beosztásokban dolgozó egyénekre) általában jellemzőek. Ezeket a viselkedési mintákat esetleg tovább részletezik és altípusokra osztják abból a szempontból, hogy az adott személytelen tulajdonságokkal rendelkező egyének (pl. az adott munkakörökben vagy beosztásokban dolgozók) milyen más egyénnel vagy csoportokkal állnak kölcsönhatásban. A szóban forgó viselkedési mintákat általánosabban mint cselekvési lehetőségeket és képességeket fogják fel, amelyek bizonyos valószínűséggel határoznak meg bizonyos cselekvéseket és kölcsönhatásokat, és amelyek részben különböző, de tipikusnak tekinthető cselekvéseket és kölcsönhatásokat is meghatározhatnak. Tehát ha a cselekvő egyének számára az adott személytelen tulajdonságokkal rendelkező más egyének várható cselekvései válnak jelentőssé, hajlamosak a tipikus viselkedési mintáknak megfelelő cselekvési lehetőségeket és képességeket tulajdonítani a szóban forgó más egyéneknek. (Vö.: Schutz 1962: 25-26; ford. Schütz 1984B: 202-203; Schütz-Luckmann 1984: 288-295)

A társadalmi viszonyok létrehozását elemezve (Farkas 2013) rámutattunk arra, hogy az egyének adott körének bizonyos dologi-technikai körülményei az intézményekkel összefüggésben jelentős mértékben meghatározhatják a társadalmi viszonyokat, amennyiben meghatározzák a releváns cselekvési lehetőségeket és képességeket mint érdekeket és erőket. Az egyének a szóban forgó szempontból a dologi-technikai körülmények jelentőségét általában csak viszonylag hosszú távú saját tapasztalataik alapján, illetve részben mások ilyen tapasztalatait átvéve láthatják át. Például olyan külső megfigyelőnek, aki e vonatkozásban jelentős tapasztalatokkal nem rendelkezik, igen kevés elképzelése lehet arról, hogy egy ipari üzemben a munkagépeknek milyen jelentős szerepe lehet az adott gépeken dolgozó munkások cselekvési lehetőségeinek és képességeinek, illetve érdekeinek és társadalmi erőinek a meghatározásában. Az adott üzemben dolgozó és e tekintetben jelentős tapasztalatokkal rendelkező munkások azonban a köznapi megismerés és a gyakorlati racionalitás szintjén általában jól átlátják a szóban forgó összefüggést. Ha ilyen tapasztalatokkal rendelkezve az adott egyének belépnek egy új üzembe, ahol a korábbi körülményekhez hasonló dologi-technikai körülményekkel találkoznak, ezt hajlamosak úgy értelmezni - ha más releváns körülmények is hasonlóknak tűnnek -, hogy az új üzemen belüli társadalmi viszonyok valószínűleg hasonlóak a korábban megismert társadalmi viszonyokhoz.

A releváns érdekekkel összefüggésben különbséget tehetünk a releváns és az irreleváns társadalmi viszonyok között. (Farkas 2011: 98-99) Eszerint adottnak véve egy hosszabb távra vonatkozó választást az érdeket alkotó párhuzamos cselekvési lehetőségek között, az adott egyén (vagy csoport) szempontjából a releváns társadalmi viszonyok a szubjektum releváns érdekét alkotó cselekvési lehetőségeket, és mások e cselekvési lehetőségekkel összekapcsolódó cselekvési lehetőségeit, valamint a szubjektum és mások releváns cselekvési lehetőségei vonatkozásában jelentős társadalmi képességeit foglalják magukban.

Az egyének választanak a hosszú távú cselekvési lehetőségek között, és ezáltal kiválasztják érdekeik és általában társadalmi viszonyaik releváns alkotórészeit. Tehát fontos kérdés, hogy az átfogóbb társadalmi viszonyokon belül az egyének hogyan értelmezik egymás releváns érdekeit és releváns társadalmi viszonyait. Egy adott egyén a másik fél bizonyos cselekvéseit jeleknek tekintheti abból a szempontból, hogy e cselekvések utalnak a megfigyelt másik fél hosszabb távra vonatkozó választására az érdekét alkotó párhuzamos cselekvési lehetőségek között. Az adott egyén ezáltal kialakíthatja elképzelését a másik fél releváns érdekeiről és releváns társadalmi viszonyairól,

valamint a kettőjük közötti releváns társadalmi viszonyokról. Így a két fél közötti olyan társadalmi viszonyok esetében, amelyeknek bizonyos összetevői ellentétes viszonyok, más összetevői egybeesési viszonyok, a két fél helyezheti a hangsúlyt az ellentétes viszonyokra vagy az egybeesési viszonyokra, attól függően, hogy milyen hosszabb távra vonatkozó választásokat tulajdonítanak egymásnak.

Például egy munkahelyi vezető egyik beosztottja azon cselekvését, hogy az adott munkakörének és az adott munkahelyi szervezetben található munkaköröknek nem megfelelő egyetemi szakra jelentkezett, értelmezheti úgy, hogy az adott beosztott hosszabb távú szándéka az, hogy a kívánt szakképzettség megszerzése után új munkahelyet válasszon. Amennyiben a szóban forgó vezető érdeke az, hogy beosztottai - miután megfelelő szakmai tapasztalatra tettek szert - hosszú távon az adott munkahelyen dolgozzanak, a közte és az adott beosztott között lévő, közel egyaránt egybeeső és ellentétes társadalmi viszonyokban az ellentétes viszonyokat fogja jelentősebbeknek tekinteni.

Mint hangsúlyoztuk, a tényszerű társadalmi viszonyok valójában e viszonyokra vonatkozó elképzelések, ismeretek révén, illetve ezen elképzelésekkel, ismeretekkel összefüggésben határozzák meg az adott társadalmi viszonyokkal egymáshoz fűzött egyének társadalmi cselekvéseit és az egyének közötti társadalmi kölcsönhatásokat, illetve általában a társadalmi jelenségeket. Felmerül tehát az a kérdés, hogy a kiértelmezett társadalmi viszonyok mennyiben tükrözik a tényszerűen létező társadalmi viszonyokat, illetve az értelmezés mennyiben játszik viszonylag önálló szerepet a társadalmi cselekvések és kölcsönhatások meghatározásában?

A kreativista szemléletmódot képviselő szociológiai elméletek érdeklődésének középpontjában a cselekvési szituációk szubjektív értelmezése, illetve szubjektív definiálása áll. E felfogás szerint a társadalmi viszonyok önmagukban nem léteznek, a társadalmi viszonyok az adott kölcsönhatásokban szerepet játszó egyének közös értelmezési folyamatának az eredményeként jönnek létre, és csupán az adott kölcsönhatásokkal összefüggésben léteznek.[4] Felfogásunk szerint a valóságban a társadalmi viszonyok tényszerűen léteznek, a cselekvő egyének a köznapi értelmezés és a gyakorlati racionalitás szintjén kielégítően megismerik ezeket a viszonyokat, és ezek a viszonyok alapvetően meghatározzák az adott egyének társadalmi cselekvéseit és az egyének közötti társadalmi kölcsönhatásokat, illetve általában a társadalmi jelenségeket. Azonban a társadalmi viszonyok kiértelmezésének viszonylag önálló szerepe is lehet a társadalmi cselekvések és kölcsönhatások, illetve általában a társadalmi jelenségek meghatározásában.

Máshol hangsúlyoztuk, hogy a társadalmi valóság szükségképpen összetettebb bármilyen rendszeres elmélethez képest. Arra való tekintettel, hogy az intézményes szociológia elméletében figyelembe tudjuk venni a társadalmi valóság olyan vonatkozásait is, amelyek nem felelnek meg az adott elmélet eredeti előfeltételezéseinek, különbséget tettünk az elmélet elvont, engedményes és eklektikus szintje között. (Farkas 2010A: 84-86)

Az elmélet elvont szintjén eleve feltételezzük, hogy a tényszerű, valóságos társadalmi viszonyok és az adott viszonyokkal egymáshoz fűzött egyének által kiértelmezett társadalmi viszonyok megfelelnek egymásnak; azaz a valóságos társadalmi viszonyok határozzák meg a társadalmi cselekvéseket és kölcsönhatásokat, illetve általában a társadalmi jelenségeket. E tanulmányban nem foglalkozunk azzal a kérdéssel, hogy az elmélet elvont szintjén bizonyos vonatkozásokban oksági összefüggéseket, más vonatkozásokban valószínűségi összefüggéseket fogalmazhatunk meg a társadalmi viszonyok és a társadalmi kölcsönhatások között.

Nem tagadjuk, hogy a valóságban az értelmezésnek viszonylag önálló szerepe is van a cselekvések motívumainak a formálásában, a társadalmi cselekvések és a társadalmi kölcsönhatások meghatározásában. A minket érdeklő kérdés azonban elsősorban az, hogy milyen természetű az a valóságos és tényszerű társadalmi környezet, amely felfogásunk szerint elvileg meghatározza - és alapvetően a valóságban is meghatározza - a társadalmi cselekvéseket és kölcsönhatásokat, illetve általában a társadalmi jelenségeket. Az elmélet engedményes szintjén vehetjük figyelembe azt, hogy az egyének társadalmi természetű általános motívumokra vonatkoztatva értelmezik körülményeiket és személyes tulajdonságaikat, de a valóságban a társadalmi viszonyok lehetnek részben meghatározatlanok, valamint az adott egyének értelmezései nem feltétlenül felelnek meg a valóságos társadalmi viszonyoknak. Azonban az elmélet engedményes szintjén már csak valószínűségi magyarázatot adhatunk a társadalmi jelenségekre, azokban a vonatkozásokban is, amely vonatkozásokban az elmélet elvont szintjén oksági magyarázatot adhatunk. Azokban a vonatkozásokban viszont, amelyekben az elmélet elvont szintjén is csak valószínűségi magyarázatot adhatunk, engedményes szinten a valószínűség jelentősen kisebb szintjén fogalmazhatjuk meg

magyarázatunkat.

Végül arra már csak az elmélet eklektikus szintjén lehetünk, illetve lehetnénk tekintettel, hogy a valóságban a társadalmi élet szférájába sorolható tevékenységi területeken is szerepet játszhatnak a cselekvések motiválásában nem társadalmi természetű motívumok; és az ilyen motívumok vonatkozásban az emberi viszonyok fogalmaink szerint már nem társadalmi viszonyoknak, hanem közösségi, testiségi, érzelmi stb. viszonyoknak tekinthetők. Például vezető és beosztott vagy munkatársak között is kialakulhat baráti kapcsolat vagy nemi-szerelmi kapcsolat, amely bizonyos mértékben hatással lehet az adott egyének munkahelyen belüli cselekvéseire és a közöttük megfigyelhető kölcsönhatásokra is. Mivel a szociológiai irodalomban a társadalmi viszonyokat általában tágabban értelmezik, amely szerint a társadalmi viszonyok a fogalmaink szerinti emberi viszonyok, a társadalmi viszonyok kutatása a szociológiában többnyire ezen az eklektikus szinten folyik. Az elmélet eklektikus szintjén esetenként részletesebben leírhatjuk a megfigyelhető cselekvéseket és kölcsönhatásokat, de az adott jelenségekre vonatkozóan csak ellentmondásos, illetve látszólagos magyarázatokat fogalmazhatunk meg.

Jegyzetek

- [1] Az úgynevezett közsociológiával szemben támasztható követelményeknek is vannak általános szociológiaelméleti vonatkozásai. (Ehhez lásd pl.: Burawoy 2005; Burawoy 2006; Calhoun 2006)
- [2] A társadalmi élet szférájában a létezőknek mint a szükségletek negatív tárgyainak a szerepéről és mint a szükségletek tárgyainak a figyelmen kívül hagyásáról lásd a Társadalomelmélet hetedik fejezetében az érdek szubjektumra vonatkoztatásáról szóló alfejezetet. (Farkas 2011: 54-59)
- [3] Homans öt pontban fogalmazta meg az emberi viselkedésre vonatkozó legfontosabb tételeit, és a behaviorista felfogásnak megfelelően nem beszél cselekvési lehetőségekről és cselekvési képességekről. (Homans 1974: 15-40) Első két tételét azonban átértelmezve felhasználtam arra a kérdésre választ keresve, hogy a cselekvési lehetőségek és képességek hogyan tudatosulnak az egyénekben a mindennapi tapasztalás révén.
- [4] Ennek a felfogásnak felel meg a szociológiai irodalomban gyakran idézett állítás: "ha az emberek a szituációkat mint valóságosakat definiálják, azok következményeiket tekintve valóságosak." (Thomas-Thomas 1928: 572) Ezzel szemben például Goffman szerint a szituáció adott cselekvők általi definiálásának természetesen vannak következményei, de ezek a következmények általában kevésbé járulnak hozzá a társadalmi folyamatok alakulásához. A szituáció definíciója majdnem mindig eleve adott a cselekvők számára, azt rendszerint nem az adott cselekvők alakítják ki. (Goffman 1974: 1-2)

IRODALOM

- Alexander, Jeffrey C. - Philip Smith (2003): *The Strong Program in Cultural Sociology: Elements of a Structural Hermeneutics*. In: Jeffrey C. Alexander: *The Meanings of Social Life: A Cultural Sociology*. Oxford: Oxford University Press, 11-26.
- Alexander, Jeffrey C. (2003): *The Meanings of Social Life: A Cultural Sociology*. Oxford: Oxford University Press
- Berger, Peter L. - Thomas Luckmann (1998): *A valóság társadalmi felépítése. Tudásszociológiai értekezés*. Budapest: József Eötvös Műhely Kiadó
- Blumer, Herbert (1969): *Symbolic Interactionism. Perspective and Method*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press
- Blumer, Herbert (2000): A társadalom, mint szimbolikus interakció. In: Felkai Gábor - Némédi Dénes - Somlai Péter (szerk.): *Szociológiai irányzatok a XX. században*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó, 323-331.
- Bourdieu, Pierre (1977): *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press

- Bourdieu, Pierre (1990): *The Logic of Practice*. Cambridge: Polity Press
- Bourdieu, Pierre (2002): *A gyakorlati észjárás. A társadalmi cselekvés elméletéről*. Budapest: Napvilág Kiadó
- Burawoy, Michael (2005): The Critical Turn to Public Sociology. *Critical Sociology* 31 (3): 313-326
- Burawoy, Michael (2006): Közérdekű szociológiát! *Replika* 54-55: 35-66.
- Calhoun, Craig (2006): A közszociológia ígérete. *Replika* 54-55: 83-90.
- Elias, Norbert (1991): *The Society of Individuals*. Oxford: Blackwell Publishers
- Farkas Zoltán (2010A): *Társadalomelmélet: Az intézményes szociológia elmélete. Első kötet*. Miskolc: Bíbor Kiadó
- Farkas Zoltán (2010B): *Társadalomelmélet: Az intézményes szociológia elmélete. Második kötet*. Miskolc: Bíbor Kiadó
- Farkas Zoltán (2011): *Társadalomelmélet: Az intézményes szociológia elmélete. Harmadik kötet*. Miskolc: Bíbor Kiadó
- Farkas Zoltán (2012A): Az emberi és a társadalmi viszonyok. *Társadalomkutatás* 30. évf., 4: 324-342.
- Farkas Zoltán (2012B): A társadalmi viszonyok összetevői. *Szellem és Tudomány* 3. évf., 2-3: 3-16.
- Farkas Zoltán (2013): A társadalmi viszonyok meghatározó tényezői és létrehozása. *Társadalomkutatás* 31. évf., 1: 1-15.
- Gadamer, Hans-Georg (1984): *Igazság és módszer*. Budapest: Gondolat Kiadó
- Goffman, Erving 1974: *Frame Analysis. An Essay on the Organization of Experience*. New York: Harper and Row
- Hernádi Miklós (szerk.) (1984): *A fenomenológia a társadalomtudományban. Válogatás*. Budapest: Gondolat Kiadó
- Homans, George C. (1974): *Social Behavior: Its Elementary Forms*. (1961) New York: Harcourt Brace Jovanovich
- Mook, Douglas G. (1987): *Motivation. The Organization of Action*. New York: W.W. Norton and Company, Inc.
- Parsons, Talcott (1951): *The Social System*. New York: Free Press
- Petri, Herbert L. (1986): *Motivation: Theory and Research*. Belmont: Wadsworth Publishing Company
- Ricoeur, Paul (1994): *Hermeneutics and the Human Science*. (1981) Paris: Cambridge University Press
- Schutz, Alfred (1962): *Collected Papers I.: The Problem of Social Reality*. The Hague: Martinus Nijhoff
- Schutz, Alfred (1964): *Collected Papers II.: Studies in Social Theory*. The Hague: Martinus Nijhoff
- Schütz, Alfred (1984A): A cselekvések köznapi és tudományos értelmezése. In: Hernádi Miklós (szerk.): *A fenomenológia a társadalomtudományban. Válogatás*. Budapest: Gondolat Kiadó, 178-228.
- Schütz, Alfred (1984B): A fenomenológia néhány vezérfonala. In: Hernádi Miklós (szerk.): *A fenomenológia a társadalomtudományban. Válogatás*. Budapest: Gondolat Kiadó, 96-117.
- Schütz, Alfred - Thomas Luckmann (1984): Az életvilág struktúrái (Részletek). In: Hernádi Miklós (szerk.): *A fenomenológia a társadalomtudományban. Válogatás*. Budapest: Gondolat Kiadó, 269-320.
- Thomas, William I. - Dorothy S. Thomas (1928): *The Child in America: Behavior Problems and*

Programs. New York: Alfred A. Knopf

Weber, Max (1987): *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai. 1.* Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó

Weiner, Bernard (1972): *Theories of Motivation. From Mechanism to Cognition*. Chicago: Markham Publishing Company

[A tartalomhoz >>](#)

Hack-Handa József

VÁLSÁGBAN, VÁLASZÚTON: MAGYAR VÁRAKOZÁSOK AZ EU JÖVŐJÉVEL KAPCSOLATBAN

Bevezetés

"Mielőtt a végső lépés (azaz az államok szövetkezése) megtörténnék, tehát mintegy az út felén, az emberi természetet a jólét csaló látszatát hordó igen súlyos bajok érik" - írta Kant (1980: 69) 1784-ben. Bár a nagy német filozófus nyilvánvalóan nem az Egyesült Államok ingatlanpiaci lufijának kipukkadásával kezdődő és szinte a világ egészét érintő, így Európa országait is megrengető gazdasági válságra gondolt, profetikusan ható gondolata igazolódni látszik az Európai Unióban zajló történésekben, melyek egyik fő szereplője éppen szülőföldje mai politikai alakulata, Németország. De a felvilágosodás korának homályos sejtéseinél jóval közelebbi jóslatokra is hivatkozhatunk. Norman Davies, neves angol történész írta az Európa történetét a kezdetektől 1991-ig követő munkája utolsó oldalain 1992-ben, 20 évvel ezelőtt az Európai Unió jövőjéről, hogy "... a pénzügyi unió [1] is csak a mostani pénzügyi rendszerek összeomlása után valósulhat meg, és a politikai unió is csak a meglévő politikai irányvonalak kétséget kizáró bukása után jöhet létre" (Davies, 2002: 1068).

A válság valóban rávilágított az Unió gazdaságának rendszerszintű problémáira, és a megoldás keresése során sok elemző és politikus arra jutott, hogy kivezető út éppen a magasabb szintű integráció lehet. (Amit egyébként Kant nyilvánvalóan üdvözlne, hiszen történetfilozófiai víziójának betetőzéseként egy nemzetek feletti föderációt képzelt el megfelelő keretként az emberben-emberiségben rejlő lehetőségek kibontakoztatásához.) A sokáig inkább csak elméleti lehetőségként felmerülő gondolat jelen tanulmány befejezésének idejére politikai nyilatkozattá érlelődött, José Manuel Barroso, az Európai Bizottság elnöke 2012. szeptember 12-én az Európai Parlament őszi ülészakát megnyitó beszédében nyíltan az EU-t alkotó nemzetállamok föderációja mellett állt ki, amiben Brüsszel a tagállamok kormányaihoz képest jóval erősebb lenne, mint jelenleg (Barroso, 2012).

Az Európai Unió válságkezelésében a kezdeményezést egyre inkább magához ragadó Németország szándékai egyezni látszanak Barroso politikai dekrétumával. Függetlenül attól, hogy ki mit gondol a mélyebb integrációról, a nagy reálpolitikai kérdés jelen pillanatban az, hogy ez a szorosabb integráció, Barroso szavaival föderáció, hogyan valósítható meg a szerteágazó, részben egymással ellentétes nemzeti (vagy annak gondolt, netán akként kommunikált) érdekekkel, illetve a továbbra is inkább nemzetállami keretek között gondolkodó európai polgárok ellenállásával jellemezhető politikai térben.

Jelen tanulmány tárgya ennél szűkebb, de szorosan kapcsolódik a fenti gondolatokhoz, problémákhoz, jelesen Magyarország EU-s tagságának tapasztalata, és az Unió jövőjére vonatkozó lakossági elképzelések vizsgálata. Magyarország 1994 áprilisában adta be csatlakozási kérelmét és 2004. május 1-én csatlakozott az Európai Unióhoz. Az azóta eltelt 8 év során számos beruházás valósult meg Magyarországon az EU támogatásával, de a tagság haszna a közvetlenül megszámlálható euró-összegnél nyilvánvalóan nagyobb és összetettebb. Ennek ellenére a lakosság többsége inkább hátrányosnak tartja az ország tagságát. Az okok szerteágazók lehetnek, de jelen elemzésnek nem célja ezek elmélyült vizsgálata, szerényebb célkitűzése egy pillanatfelvétel

bemutatása a magyar lakosság EU-val kapcsolatos véleményéről, a tagság mérlegének megítéléséről, a jelenlegi globális gazdasági válság kezelésében elvárt szerepéről, valamint lehetséges jövőjéről és benne Magyarország helyéről.

1. Adatfelvétel és minta

Jelen tanulmány alapját döntő részben egy survey felmérésen alapuló közvélemény-kutatás képezi. A kutatást az Ipsos Média-, Reklám-, Piac- és Véleménykutató Zrt. végezte. Az adatfelvétel számítógéppel támogatott személyes megkérdezéssel (CAPI) történt, az 1000 fős minta Magyarország felnőtt lakosságát reprezentálja nem, korcsoport, iskolai végzettség és a lakóhely településtípusa szerint. Az adatfelvétel ideje: 2012. március 30 - április 6.

Ezen túlmenően más, a téma szempontjából releváns hazai Ipsos-kutatások és az EU mind a 27 tagállamára kiterjedő Eurobarométer felmérések adatai szolgálnak az elemzés alapjául.

2. Az uniós tagság mérlege Magyarországon

A magyar lakosság hattizede (61%-a) a felmérés idején inkább hátrányosnak tartotta az EU-tagságot Magyarország szempontjából, és csak minden negyedik válaszadó (26%) gondolta előnyösnek azt. További 13%-nyian voltak azok, akik nem tudtak vagy nem akartak véleményt formálni a kérdésben.

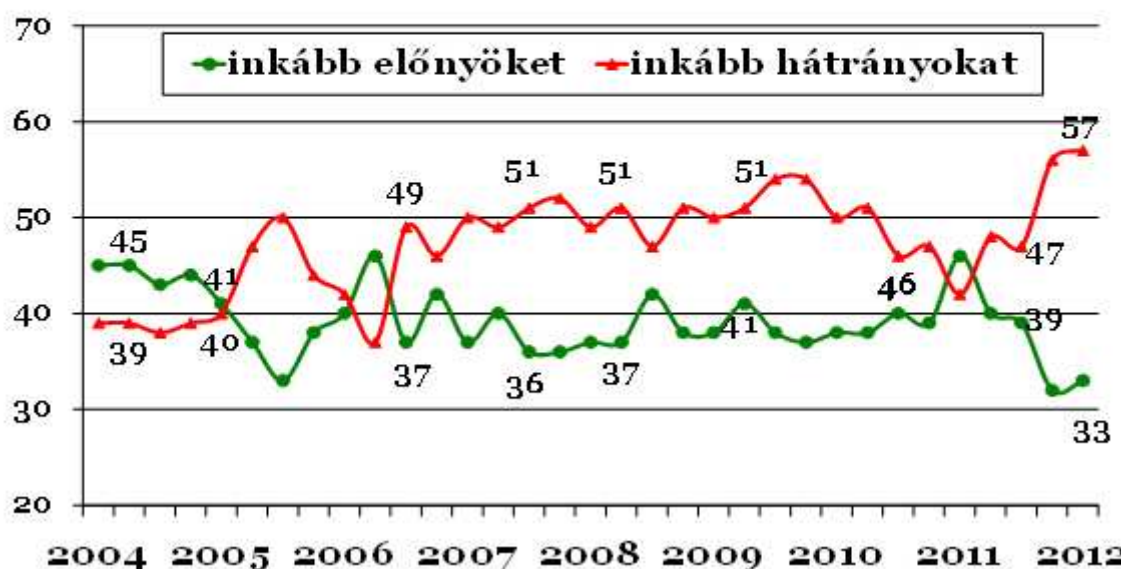
Mivel a tagság előny-hátrány mérlegét az Ipsos hosszabb ideje vizsgálja, lehetőség van arra, hogy az adatokat korábbi felmérések eredményével is összevegyjük. Az 1. ábrán látható a magyar lakosság véleménye az ország EU-csatlakozásának egyenlegéről negyedéves bontásokban 2004-től 2012 első negyedévéig, a jelen tanulmány alapjául szolgáló felmérés előtti utolsó időpontig. Az időszak túlnyomó többségében a negatív értékelések voltak túlsúlyban, tulajdonképpen csak a tagság első évét, és két rendkívülinek tekinthető negyedévet jellemez a pozitív vélemények fölénye. Ugyanakkor az egész időszakot vizsgálva sem találunk annyira negatív véleményklímát, mint amit 2012 második negyedévében tapasztaltunk. Ráadásul a váltás is gyors volt, míg 2011 első negyedévében még a válaszadók relatív többsége, 46%-a vélekedett úgy, hogy a tagság mérlege pozitív, addig másfél évvel később már csak a megkérdezett egynegyede. Miközben a negatív értékelést megfogalmazók aránya soha nem látott magasságba, 61%-ra emelkedett. Nehezen elképzelhető, hogy ilyen gyors változás következett volna be a lakosság EU-val kapcsolatos tapasztalataiban. Sokkal valószínűbb, bár jelen elemzés keretei között csak hipotézisként fogalmazható meg, hogy a "szabadságharcos" tematikájú politikai kommunikáció hatása érhető tetten a véleményklíma gyors romlásában.[2]

Az ilyen jellegű kormányzati kommunikáció bár visszatetszést kelthet a jól informált állampolgárokban, korántsem csak itthon érhető tetten. Sőt, ahogy az EU-n belüli külügyekre közelről rálátó volt külügyminiszter is megállapította: "Ismert belpolitikai játék a sikerek nemzeti kisajátítása és a problémáknak az unióra kenése." (Balázs, 2011: 128.)

Ezt az általános kormányzati kommunikációs "ügyeskedést" figyelembe véve is a magyar véleményklíma egyáltalán nem tipikus az EU tagországai között. Rendkívül negatív voltára jó példa a 2011 decemberében készült Eurobarométer kutatás (Future of Europe, 2012), amelyben többek között arról kérdezték az Unió polgárait, hogy mennyire boldogok a saját országukban, illetve az Európai Unióban élve. Tavaly decemberben a magyar válaszadók mindössze 38%-a értett egyet teljes mértékben azzal az állítással, hogy boldog Magyarországon élve (minden más országban lényegesen magasabb volt ez az arány, de itthon is lényegesen, 21 százalékponttal magasabb volt 2006-ban, mint most). Összehasonlítási alapként: az EU polgárainak átlagosan 89%-a (!) érez így. Ennek fényében már nem annyira meglepő, hogy míg 27 EU-tagállam polgárai átlagosan 76%-ban értenek teljes mértékben egyet a kijelentéssel, hogy boldogok amiatt, hogy az EU-ban élhetnek, addig a magyar válaszadóknak mindössze 35%-a nyilatkozott így. A második legpesszimistább ország Görögország volt, melynek lakosai "csak" 50%-ban értettek egyet azzal (2011 decemberében), hogy jó az EU-ban élni.

Ön szerint Magyarország Európai Unió tagsága inkább előnyöket vagy inkább hátrányokat hozott az ország számára?

(válaszok százalékos megoszlása)

Forrás: Ipsos, omnibusz-felmérések

Azt, hogy ki hogyan ítéli meg a csatlakozás mérlegét erősen befolyásolja társadalmi helyzete.[3] Miközben a nemnek és az életkornak nincs statisztikailag igazolható hatása a véleményekre (illetve csak a bizonytalanság mértékére van, amennyiben a nők és a legfiatalabbak az átlagnál valamivel kevésbé tudnak érdemi választ adni a kérdésre), addig az iskolai végzettség és a gazdasági státusz hatása egyértelműen megmutatkozik. Az iskolai végzettség emelkedésével párhuzamosan az uniós tagságunkat inkább pozitívan értékelők aránya nő, a legfeljebb 8 általános iskolai osztályt végzettek körében mért 19%-tól a felsőfokú végzettségűeket jellemző 40%-ig. (Igaz, még a diplomások körében is valamivel többen, 46%-nyian voltak azok, akik a kérdezés időpontjában, 2012 áprilisának elején inkább negatív véleményt fogalmaztak meg.) Az átlagnál optimistábbak a magas iskolai végzettségűek mellett a (felsőoktatásban) tanulók is, akiknek a közeljövőben lesz az átlagnál magasabb végzettségük: 37%-uk inkább előnyösnek látja az ország EU-tagságát.

A szubjektíven értékelt gazdasági helyzet hatása vitathatatlan. Míg azok, akik úgy írják le helyzetüket, hogy sokat tudnak megtakarítani, 40%-ban látják inkább előnyösnek az EU-tagságot, addig azok, akik éppen csak kijönnek jövedelmükből, már csak 27%-ban vélekednek így tagságunkról. Még rosszabb a véleménye azoknak, akik saját bevallásuk szerint eladósodottak, körükben már csak 14%-ban vannak pozitív véleménnyel EU-tagságunkról, miközben közel négyötödük (79%-uk) gondolja azt, hogy a tagság inkább hátrányára vált az országnak.

Az ESOMAR [4] besorolás szerinti státus hatása megerősíti a kérdezett gazdasági-társadalmi státuszának hatását. A D-E (tehát alacsony) kategóriákban átlagosan csak 21% azok aránya, akik pozitív egyenlegűnek tartják az ország EU-tagságát, míg az A kategóriában már 42% ez az arány.

A társadalmi státus területi egyenlőtlenségekkel is összefonódik: ennek megfelelően a fővárosban élők az átlagnál nagyobb, 40%-os arányban tekintenek inkább pozitívan a tagság mérlegére, míg a községekben élők jóval kisebb arányban (22%) tartják inkább előnyösnek a tagságot. Az ország régiói közül egyértelműen Közép-Magyarország a leginkább EU-párti, az itt élők 36%-a tekinti előnyösnek Magyarország tagságát, míg az Észak-Alföldön élőknek csak 18%-a, a Dél-Dunántúlon élőknek pedig csak 11%-a vélekedik így.

Sajátos, de a választói részvételt meghatározó szocio-demográfiai tényezők ismeretében [5] nem teljesen meglepő, hogy az EU-tagság értékelése erős összefüggést mutat a politikai aktivitással. Míg azok, akik biztosan elmennének egy most vasárnapi parlamenti választásra, 36%-ban tartják előnyösnek az ország EU-tagságát, addig azok, akik biztosan nem mennének el, csak 16%-ban vélekednek hasonlóan.

3. Vélemények a gazdasági válság kezeléséről

Hosszabb ideje kényszerűen napirenden van a kérdés, hogy az EU-nak mennyiben kell segítenie bajba jutott tagállamait. A válaszadók közel fele (46%-a) hajlik annak a véleménynek az elfogadására, hogy az Európai Uniónak minden támogatást meg kell adnia a nehéz gazdasági helyzetbe jutott tagországainak, hogy kilábaljanak a válságból. De közel négytizednyien (37%-nyian) vannak azok is, akik gyökeresen eltérő véleményt fogalmazznak meg az EU kötelezettségeiről, ők úgy látják, hogy az Unió minden országa a saját gazdasági helyzetéért felelős, ennek megfelelően a válságba jutott országok nem várhatják el, hogy a többi tagország fizessen helyettük. Nem tekinthetjük meglepőnek, hogy válaszadók nem elhanyagolható része, 17%-a nem fogalmazott meg egyértelmű véleményt a kérdéssel kapcsolatban.

Akik szerint uniós tagságunk inkább előnyöket hozott Magyarország számára, az átlagosnál jóval nagyobb, 59%-os arányban állnak a mellett, hogy az EU-nak minden támogatást meg kell adni a bajba jutott országoknak. De a tagságunkat negatívan értékelők körében is relatív többségben (44%-ban) vannak azok, akik szerint az EU-nak szerepet kell vállalnia bajba jutott tagországi megmentésében (lásd 1. táblázat).

1. táblázat

Az EU szerepe a gazdasági válság kezelésében Magyarország EU-s mérlegének tükrében (válaszok százalékos megoszlása a Magyarország EU-s tagságát különbözőképpen értékelők körében)

<i>EU-s tagságunk Magyarország számára inkább hozott:</i>	<i>Az EU-nak minden támogatást meg kell adnia a nehéz gazdasági helyzetbe jutott tagországainak, hogy azok kilábaljanak a válságból.</i>	<i>Az EU minden országa a saját gazdasági helyzetéért felelős, a válságba jutott országok nem várhatják el, hogy a többi tagország fizessen helyettük.</i>	<i>Nem tudja, nem válaszol</i>	<i>Összesen</i>
<i>Előnyöket</i>	59%	35%	6%	100%
<i>Hátrányokat</i>	44%	40%	16%	100%
<i>Nem tudja, nem válaszol</i>	31%	26%	43%	100%
<i>Összesen</i>	46%	37%	17%	100%

A szolidaritási elem hangsúlyos jelenlétét a válság kezeléséről kialakított magyar véleményekben megerősítik a 2012. márciusi adatfelvétellel készült "Crisis and Economic Governance" című, az Európai Parlament megbízásából készült Eurobarométer kutatás adatai is (Válság, 2012a; Válság, 2012b).

Az EU 27 tagállamára kiterjedő kutatás egyik kérdése arra vonatkozott, hogy mit gondolnak a megkérdezettek arról, ha minden EU-tagállam államadósságának egy részét elkülönítenék, és azt közösen kezelnék. A magyar megkérdezettek az átlagosnál jóval nagyobb arányban értettek egyet azzal, hogy ez a tagállamok közötti szolidaritás értelmében szükséges lépés lenne. Miközben a 27 tagállam átlagát tekintve a lakosság 21%-a értett teljes mértékben egyet ezzel az állítással és további 43%-uk is hajlott rá, addig a magyar megkérdezettek 28%-a tudott azonosulni teljes mértékben a kijelentéssel, és további 48%-uk is inkább egyetértett vele. Vagyis a magyar lakosság számára fontosabb a válságkezelésnek ez az eleme, mint általában az Unió polgárai számára.

4. Az Európai Unió jövője és Magyarország helye

Az Európai Unió jövőjével kapcsolatos esélylatolgatásra a megkérdezettek négyötöde vállalkozott, közülük 65% úgy látja, a következő évtizedben is számolni kell az európai nemzetállamok jelentős részét tömörítő szövetséggel, míg 15% szerint az EU napjai meg vannak számlálva.

A megkérdezettek legnagyobb, 30%-os csoportja arra számít, hogy néhány tagállam elhagyja a szövetséget, mások esetleg csatlakoznak, de ez nem érinti az Unió létét. További 20% a szövetség további bővülését valószínűsíti, és nem számol azzal, hogy bármelyik tagállam a szövetségi rendszeren kívülre kerül. Míg a lakosság 15% nem számít változásra, legalábbis a következő évtizedben, és úgy kalkulál, hogy az EU a jelenlegi, és csak a jelenlegi tagállamokkal folytatja működését. A megkérdezettek ugyancsak 15%-a viszont gyászos kimenetet jósol az európai egységnek, véleményük szerint a következő évtizedben az EU szétesik. A megkérdezettek egyötöde nem tudott vagy nem akart érdemi választ adni a kérdésre.

Nagyon erős kapcsolat figyelhető meg az EU-tagság mérlege és az Unió jövőjével kapcsolatos víziók pozitív vagy negatív irányával kapcsolatban (2. táblázat). Azok a megkérdezettek, akik inkább pozitívan látják az EU-csatlakozás mérlegét az ország számára, jóval optimistábbak a szövetség jövőjével kapcsolatban, mint akik inkább negatívnak látják a tagság egyenlegét. Akik szerint inkább előnyöket hozott a tagság az ország számára, azok 38%-a számít arra, hogy a szövetség expanziója töretlenül folytatódik, és a jelenlegi tagországokhoz továbbiak csatlakoznak a következő évtizedben. Az EU széthullására ebben a körben csak 3%-nyian számítanak. Ezzel szemben azok, akik a tagság mérlegét negatívan látják, legnagyobbbrészt, 30%-ban arra számítanak, hogy lesznek kiváló tagállamok (még ha más országok esetleg csatlakoznak is), míg további 22%-uk az Európai Unió szétesésére számít.

2. táblázat

*Az EU jövője Magyarország EU-s mérlegének tükrében
(válaszok százalékos megoszlása a Magyarország EU-s tagságát különbözőképpen értékelők körében)*

<i>EU-s tagságunk Magyarország számára inkább hozott:</i>	<i>A jelenlegi tagországai mellé továbbiak csatlakoznak, az Unió tovább bővül.</i>	<i>A jelenlegi tagországokkal működik tovább; nem bővül, de nem is hagyják el jelenlegi tagországok.</i>	<i>Néhány tagország kiválik, mások esetleg csatlakoznak, de az Unió megmarad.</i>	<i>Az Európai Unió teljesen széthull, felbomlik.</i>	<i>Nem tudja, nem válaszol</i>	<i>Összesen</i>
<i>Előnyöket</i>	38%	21%	31%	3%	8%	100%
<i>Hátrányokat</i>	15%	14%	30%	22%	19%	100%
<i>Nem tudja, nem válaszol</i>	8%	8%	23%	8%	53%	100%
<i>Összesen</i>	20%	15%	30%	15%	20%	100%

Az EU jövőjével kapcsolatos várakozások nyilvánvaló módon hatással vannak a Magyarország tagságára vonatkozó véleményekre is. A válaszadók azon 15%-ától, akik az EU halálát vizionálják a nem túl távoli jövőben, már nem is kérdeztük meg, mit gondolnak hazánk várható tagságáról. Mindenesetre a lakosság relatív, 41%-os többsége úgy véli, Magyarország 10 év múlva is az Európai Unió tagállama lesz. Ezzel ellentétes véleményt 19%-nyian fogalmaztak meg, és ebbe a csoportba sorolhatjuk azt a 15%-ot is, aki szerint nem lesz EU. A lakosság bizonytalanságát tükrözheti, hogy négy megkérdezettből egy nem adott érdemi választ a kérdésre.

Ha csak az érdemi válaszadókra koncentrálunk (akik választ tudtak és akartak adni a kérdésre), akkor azt mondhatjuk, hogy több mint felük, 54%-uk prognosztizálja, hogy hazánk a szövetség része marad, igaz, közel ilyen jelentős, 46%-nyia azok tábora is, akik ilyen-olyan okból ennek ellenkezőjére számítanak.

3. táblázat

*Mit gondol, 10 év múlva Magyarország az Európai Unió tagja lesz, vagy nem lesz a tagja?
(válaszok százalékos megoszlása)*

	Összes megkérdezett körében	Érdemi válaszadók körében
tagja lesz	41%	54%
nem lesz a tagja	19%	26%
nem lesz tagja, mert az Európai Unió teljesen széthull, felbomlik	15%	20%
nem tudja, nem válaszol	25%	-

5. A konföderáció útján?

Sokféle kritika fogalmazódott már meg az Európai Unió jelenlegi szervezeti működésével kapcsolatban. Ezek egyike, már-már parodisztikus példája az, hogy vajon kit kellene felhívnia az USA éppen aktuális elnökének, ha az EU-val szeretne beszélni. Ez a kritika ma már (legalábbis formálisan) idejétmúlttá vált a soros elnöki rendszer kialakításával. De nemcsak kívülről, hanem az EU-n belülről is érezhető az igény a szövetségesek közötti viszony szorosabbá fűzésére. Ugyanakkor ezzel ellentétes tendenciák is érzékelhetők. Miközben a nemzetállami érdekek képviselőinek szükségessége nehezen vitatható, sok esetben pillanatnyi aktuálpolitikai érdekek határozzák meg az egyes politikai erők EU-val kapcsolatos kommunikációját, retorikáját. Mindenesetre kétségtelen, hogy egyelőre nem sikerült konszenzusra jutni az EU jövőbeli szerkezetét illetően. Miközben összességében a gazdasági hatékonyság növekedése és a szolidaritás eszméje a - ha nem is az azonnali, de hosszabb távon megvalósuló - egységesülés felé vezetne, a történelmi hagyományok és bizonyos aktuális, a jelenlegi EU tagállamainak eltérő gazdasági helyzetéből és fejlettségéből fakadó gazdasági érdekek, igények ez ellen hatnak.

Barroso elnök 2012. szeptember 12-i beszédében hitet tett egy európai konföderáció mellett. Ez még szándékaiban sem az Egyesült Európai Államok alapító nyilatkozata, noha a kívánatosnak megjelölt irány az elhangzott beszédből nyilvánvaló. A jelen elemzés alapjául szolgáló közvélemény-kutatás öt hónappal az Európai Bizottság elnökének beszéde előtt készült, és lényegesen sarkosabb megfogalmazásban tette fel a kérdést a válaszadóknak arról, hogy milyen mértékű integrációt látnának megfelelőnek az EU tagországai között, tulajdonképpen az Unió szétesését leszámítva a két legszélsőségesebb álláspont közötti választásra kérve a megkérdezetteket.

A magyar lakosság hattizede (60%-a) mindenesetre nem támogatja a nagyobb mértékű egységesülést, szerintük az lenne előnyösebb, ha az Unió tagországai a lehető legnagyobb mértékben megőriznék önállóságukat, és csak néhány, minden tagállamot érintő kérdésben döntenének közösen. Ezzel szemben csaknem minden negyedik válaszadó (23%) azt tartaná előnyösebbnek, ha EU egyre inkább egységesülne és végül egyetlen, az Amerikai Egyesült Államokhoz hasonló országgá válna. 17% nem tudott állást foglalni a kérdésben.

Minden szocio-demográfiai csoportban a válaszadók abszolút többsége támogatja a minél nagyobb nemzeti önállóság megőrzését. Ahogy más kérdések esetében, itt sem voltak szignifikánsak a nemek, és korcsoportok közötti véleményeltérések. Viszont a nagyobb fokú integrációnak az átlagosnál több támogatója van kimondottan speciális lakossági csoportokban. Másoknál nagyobb arányban támogatják az európai integráció elmélyítését egyrészes a gyese, gyeden, stb. lévő válaszadók (37%), továbbá a felnőtt tanulók (31%), valamint a községben lakók (27%) és a Dél-Dunántúlon élők (31%). E négy csoportot talán két nagyobb, és nagyon eltérő profilú csoportba sorolhatjuk, egyrészt a speciális élethelyzetű fiatalok, másrészt a területi hierarchiában alul lévő településtípusok, térségek közé. Annak megválaszolása, hogy miért éppen e csoportokban nagyobb az átlagosnál az integráció-pártiak tábora túlmutat jelen tanulmány keretein, így csak hipotézisként fogalmazható meg az a gondolat, hogy e csoportokban - valószínűleg különböző életpaszlatok hatására [6] - nagyobb arányban fogalmazódott meg az a gondolat, hogy a jelenlegi nemzetállami keretek között nem várhatják helyzetük és lehetőségeik jelentős javulását, így egy szinttel feljebből várhatják csak a segítséget.

Azt gondolhatnánk, hogy az ország EU-tagságát pozitív egyenlegűnek ítézők elkötelezettek az integráció elmélyítése mellett, de nem így van. Elkötelezettebbek ugyan, mint akik hátrányosnak

ítélik a tagságot, de a pozitív értékelést adók abszolút többsége, 60%-a is azt szeretné, ha a tagországok a lehető legnagyobb mértékben megőriznék önállóságukat, és csak néhány, minden tagállamok érintő kérdésben lenne szükség közös döntésekre.

4. táblázat

Vélemények az integráció és nemzeti szuverenitás kívánatos szintjéről Magyarország EU-s mérlegének tükrében
(válaszok százalékos megoszlása a Magyarország EU-s tagságát különbözőképpen értékelők körében)

<i>EU-s tagságunk Magyarország számára inkább hozott:</i>	<i>Előnyösebb lenne, ha az Európai Unió egyre inkább egységesülne, és az Amerikai Egyesült Államokhoz hasonló országgá válna.</i>	<i>Előnyösebb lenne, ha az Unió tagországai a lehető legnagyobb mértékben megőriznék önállóságukat, és csak néhány, minden tagállamot érintő kérdésben döntenének közösen.</i>	<i>Nem tudja, nem válaszol</i>	<i>Összesen</i>
<i>Előnyöket</i>	29%	60%	11%	100%
<i>Hátrányokat</i>	20%	65%	15%	100%
<i>Nem tudja, nem válaszol</i>	20%	37%	43%	100%
<i>Összesen</i>	23%	60%	17%	100%

Meglepő módon ugyancsak nem lelkesednek az integráció elmélyítéséért azok, akik az EU sikertörténetét, további bővülését prognosztizálják. Az igaz ugyan, hogy minél optimistább valaki az EU jövőjével (leegyszerűsítve további bővülésével) kapcsolatban, annál valószínűbb, hogy az integráció elmélyítésének pártján áll, de még a nagyon optimisták (akik töretlennek vélik a bővítés lendületét) is 57%-ban a minél nagyobb fokú nemzeti önállóság pártján állnak.

5. táblázat

Vélemények az integráció és nemzeti szuverenitás kívánatos szintjéről az EU "túlélésével" kapcsolatos vélemények tükrében
(válaszok százalékos megoszlása a Magyarország EU-s tagságát különbözőképpen értékelők körében)

<i>A következő évtizedben az EU:</i>	<i>Előnyösebb lenne, ha az Európai Unió egyre inkább egységesülne, és az Amerikai Egyesült Államokhoz hasonló országgá válna</i>	<i>Előnyösebb lenne, ha az Unió tagországai a lehető legnagyobb mértékben megőriznék önállóságukat, és csak néhány, minden tagállamot érintő kérdésben döntenének közösen.</i>	<i>Nem tudja, nem válaszol</i>	<i>Összesen</i>
<i>Tovább bővül</i>	37%	57%	6%	100%
<i>Status quo</i>	23%	73%	4%	100%
<i>Kilépnek belőle</i>	21%	72%	6%	100%
<i>Felbomlik</i>	15%	76%	9%	100%
<i>Nem tudja, nem válaszol</i>	16%	24%	60%	100%
<i>Összesen</i>	23%	60%	17%	100%

Az adatok értelmezése során figyelembe kell ugyanakkor venni, hogy a kérdés rendkívül általános

formában, és szándékoltan sarkosan lett feltéve. Tehát miközben azt a következtetést levonhatjuk az adatokból, hogy a magyarok összességében ragaszkodnak a nemzeti szuverenitás eszméjéhez, és érzelmileg nehezen azonosulnának az Európai Egyesült Államok gondolatával, ez nem jelenti azt, hogy általában elzárkóznának attól, hogy bizonyos területeken európai szintű döntések szülessenek. Az Európa jövőjével kapcsolatos nemzetközi közvélemény-kutatás (Future of Europe, 2012) eredményei szerint például a magyarok a ciprusiak mellett a legelkötelezettebb hívei annak, hogy a gazdasági növekedés biztosításához szükséges döntések összeurópai szinten szülessenek: 85% helyezne több döntési jogkört erre a szintre. (A 27 EU-tagállam átlagában 73% volt ez az arány.) De ehhez hasonlóan a magyarok túlnyomó többsége (80%-a) egyetért azzal is, hogy a munkanélküliség kezeléséhez nem a jelenleginél kevesebb, hanem több európai szinten kialakított döntésnek kell megszületnie - míg az EU 27-ek lakosságának körében kevesebben, 64%-nyian vannak ezen a véleményen. Vagyis úgy tűnik, hogy miközben az érzelmek szintjén a nemzeti szuverenitás győz a magyar szívben, addig a praktikus dolgokban, így például a válság kezelésében, és a gazdasági döntések meghozatalában uniós szintű együttműködést lát szükségesnek a magyar elme.

4. Lehetséges magyarázatok és további kérdések

Az EU-val kapcsolatos sajátos, ambivalens, de összességében inkább negatív véleményklíma magyarázatára való törekvés nehezen függetleníthető a kutató saját értékválasztásaitól, többek között Magyarországnak az EU-n és a globalizált világban kialakított helyével kapcsolatos elképzeléseitől. De a kutató személyes ítéletétől függetlenül is óhatatlanul szükség van egy nézőpontra, amiből az adatok értelmezhetők, az eredmények - legalábbis potenciálisan - megmagyarázhatók, vagy legalább a további releváns kérdések feltehetőek.

Jelen értelmezés alapjául egy sajátos ambivalencia szolgál. Magyarország régóta törekedett arra, hogy egyrészt lerázza a keletről ráerőltetett kommunizmus igáját, másrészt csatlakozhasson az európai (nyugat-európai) országok szövetségéhez, és több évszázados köztes, (fél)periféria-pozíciójából kitorve a nyugati típusú modernizáció útjára lépjen. Mindez megtörtént, a frusztráció mégis elementáris erővel hatja át a magyar társadalmat. Jelen empirikus kutatás nem terjedt, nem terjedhetett ki az okok mélyreható vizsgálatára, de néhány lehetséges - és további kutatások által vizsgálható - ok felvázolható.

Bomsford (2003) megállapításai az orosz modernizáció problémáiról nemcsak Oroszországra, de feltehetően a kelet-európai államok többségére is igazak - minden különbözőségük ellenére. Az általa időtényezőnek és emberi tényezőnek nevezett (egymással is összefüggésben lévő) faktorok hatása vitathatatlan. Egy olyan társadalomnak, amely sokáig egy bizonyos irányban haladt, időre van szüksége, nemcsak ahhoz, hogy felismerje, hogy más irányba kellene haladnia, de ahhoz is, hogy megbarátkozzon ezzel a másik iránnyal. Ha Magyarországon évszázados hagyományai vannak a nemzeti szuverenitásért folytatott - többnyire vesztes - harcnak, a függetlenség visszanyerése után két évtizeddel e hagyományok még nagyon élénken élnek a választók fejében, és nagyon könnyen politikai tőkévé válhatnak a regnáló hatalom számára. Ezzel összefüggésben szükség van a változáshoz arra, hogy mind az állam és társadalom csúcsán, mind a társadalom tömegbázisán, vagyis alulról és felülről is igény és elkötelezettség legyen a változásra. Kérdés, hogy az Európai Unió frissen csatlakozott tagállamaiban, köztük Magyarországon megvan-e az elitben és a szélesebb társadalmi bázisban a szándék az újabb változásra, egy új típusú elköteleződésre. Belátható, hogy nem könnyű egy kényszeren alapuló "szövetségi" rendszerből éppen kiszabadulva egy önkéntes társulás - kötelezettségekkel is járó - tagjává válni.

De a negatív vélemények túlsúlyához hozzájárulhatott a magyar társadalom átpolitizáltsága is. Korábbi kutatások rámutattak arra, hogy még az anyagi helyzet és különösen a potenciális anyagi várakozások észlelése sem független a pártpreferenciáktól: általában elmondható, hogy jövedelmi helyzetétől függetlenül a kormánypártok szavazói optimistábbak, mint az ellenzéki választók (Marián, 2007; Hack, 2006). Ha a pártpreferenciák ilyen mélyen áthatják az emberek életét, véleményét, nem meglepő, hogy ha a kormányzat retorikájában felerősödnek az EU-kritikus hangok, ennek hatása erőteljesen megjelenik a választók véleményében is. Különösen akkor, ha figyelembe vesszük a média politizálódásának hatását is (Bajomi-Lázár, 2005).

Egy további tényező, amit érdemes figyelembe venni az adatok elemzése során: Magyarországot 2008 őszén érte el a világgazdasági válság. Márpedig minden gazdasági válság alapja lehet a negatív

vélemények felerősödésének, különösen jelen esetben, amikor a gazdasági válság nemcsak önmagában Magyarországot, de az országot, mint az Európai Unió egyik tagállamát is érinti - vagyis nehezen függetleníthető az Unió gazdasági nehézségeitől. A válságból való kilábalás után egy későbbi kutatás feltehetően már más, kedvezőbb eredményekkel szolgálhat, ahogy pár évvel korábban is kedvezőbbek voltak a közvélemény-kutatási adatok az EU-val kapcsolatban.

Végezetül ne feledkezzünk meg az EU sajátos szerkezetéből fakadó, kritikán aluli önmarketing-teljesítményéről. Nem véletlen, hogy "[a]z Európai Unió a lokális politikák medencéiben pancsoló, erősen nemzeti öntudatú állampolgárok számára nem alternatív politikai térként jelenik meg, hanem csupán mint nemzetközi szabálygyár és távoli tanácskozási fórum. Olykor az uniós intézmények - az Európai Parlament vagy a Bizottság - képviselői csodálkoznak a legjobban azon, hogy miért nem ismerik és kedvelik őket jobban a tagállamok polgárai, holott elég lenne a tükörbe tekinteniük és elgondolkodniuk azon, meddig jutott, mit tett, illetve mit nem tett saját népszerűsége érdekében az Európai Unió." (Balázs, 128.) Talán még a Barroso elnök által felvetett konföderáció megvalósításának előkészítése előtt számot kellene vetni azzal a kérdéssel, hogy milyen lehetőségei vannak az EU-nak arra, hogy tagállamainak aktuális vezetői (kormányai) pillanatnyi politikai érdekei által motivált kommunikációval is szembemelve felmutassa a szövetség kompetitív előnyeit, miközben elemi érdeke a tagállamai kormányaival való hatékony együttműködés.

Jegyzetek

[1] Mint történésznek, nyilvánvalóan megbocsátható, hogy nem tért ki arra mit is ért pénzügyi unió alatt, és amúgy is csak utólag, a válság hatására vált széles körben ismertté, hogy az eurózónában sem működhet hatékonyan a meglévő monetáris unió a hiányzó fiskális unió nélkül (nem beszélve a politikai unió valamilyen fokáról).

[2] EU-csatlakozásunk mérlege az áprilisi felmérés óta sem javult érdemben: az Ipsos havi omnibusz felméréseinek adatai alapján az elmúlt időszakban legpozitívabban július elején értékelték a válaszadók a csatlakozás mérlegét, akkor 34% gondolta, hogy inkább előnyökkel, és 56%, hogy inkább hátrányokkal járt az ország számára - a nyár folyamán többször békülékenyebb hangokat lehetett hallani kormányzati oldalról az IMF és az EU irányában. A jelen tanulmány befejezését megelőző utolsó, augusztus eleji felmérés szerint a választókorú lakosság 31%-a tartotta inkább előnyösnek, és 59%-a inkább hátrányosnak az ország EU-tagságát.

[3] Jelen tanulmányban csak a legalább $p < 0,05$ szignifikanciaszinten igazolható eltéréseket mutatjuk be szöveges formában (khi-négyzet statisztikák és kiigazított reziduálisok alapján).

[4] A European Society for Opinion and Marketing Research nevű szervezet mintegy ötezer tagot számlál és világszerte a legmagasabb szakmai és etikai követelményeket igyekszik érvényesíteni a kutatások során. Több dimenziót figyelembe vevő társadalmi státusz osztályozása is széles körben használt mind a piac, mind a közvélemény-kutatásokban.

[5] A magasabb gazdasági-társadalmi státusz növeli a politikai részvétel valószínűségét, pl. a magasabb iskolai végzettségűek nagyobb arányban vesznek részt a parlamenti választásokon, mint az alacsony végzettséggel rendelkezők.

[6] Emlékeztetőül: a tanulók között az átlagosnál magasabb, a községekben élők és a Dél-Dunántúlon élők körében lényegesen alacsonyabb azok aránya, akik pozitívan vélekednek az ország EU-tagságáról.

IRODALOM

Bajomi-Lázár Péter (2005): A politika mediatizálódása és a média politizálódása. In *Médiakutató* 2005.tavaszi, http://www.mediakutato.hu/cikk/2005_01_tavaszi/03_politika_mediatizalodasa/01.html; letöltve: 2012.április 21.

Balázs Péter (2011): *Magyarország és Európa*. Napvilág Kiadó.

Barroso, José Manuel Durão (2012): Az Unió helyzete, 2012. évi beszéd. Európai Parlament plenáris ülése, Strasbourg. 2012. szeptember 12.
<http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=SPEECH/12/596>; letöltve: 2012. szeptember 13.

Bomsdorf, Falk (2003): "Az orosz átalakulás társadalmi dimenziói". In *Európai Szemle* XIV. évfolyam 2003. ősz/3-4. 105-117.

Future of Europe (2012): Future of Europe. Special Eurobarometer 379.
http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_379_en.pdf; letöltve: 2012. szeptember 13.

Hack József (2006): A politikai preferenciák, érdekek hatása az anyagi helyzet észlelésére (1996-2005). In *Társadalmi metszetek. Hatalom, érdek, individualizáció és egyenlőtlenség a mai Magyarországon*. (Szerk.: Kovách Imre) Napvilág Kiadó, Budapest, 375-404.

Kant, Immanuel (1980): Az emberiség egyetemes eszméjének története világpolgári szemszögből. In *Uó: A vallás a pusztá ész határain belül és más írások*. Második, javított kiadás. Gondolat Kiadó, 58-76.

Marián Béla (2007): Gazdaság és politika - A Marketing Centrum választás előtti és utáni felméréseinek tükrében. In *Magyarország politikai évkönyve 2006-ról. Kormányzat, közpolitika, közélet. Harmadik kötet - digitális könyv*. (Szerk.: Sándor Péter-Vass László-Tolnai Ágnes) Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány.

Norman, Davies (2002): *Európa története*. Második kiadás. Osiris Kiadó

Válság (2012a): A válság és a gazdasági irányítás.
<http://www.europarl.hu/ressource/static/files/ebeb-77.2-crisis-and-economic-governance-hu--hu-.pdf>; letöltve: 2012. szeptember 13.

Válság (2012b): Válság és gazdasági kormányzás. Európai Parlament, Brüsszel, 2012. május 21.
http://www.europarl.europa.eu/pdf/eurobarometre/2012/crise_V/eb_77_2_crisis_and_economic_governance_V_HU.pdf; letöltve: 2012. szeptember 13.

[A tartalomhoz >>](#)

Domschitz Máttyás

A MEGBESZÉLÉS, MINT GLOBÁLIS MUNKATÉR

1. Ahol a verseny káros

Az üzleti kommunikációról szóló könyvek nagy része a kommunikáció olyan modelljével dolgozik, amelyben az eredmény a közlés eredményét, az önprezentációt, az adó vevőre való hatását jelenti. A kommunikációoktatás jellemző megközelítése is ilyen: hogyan szervezzük meg a hatásos adást. Az adóra figyelő kommunikáció a befogadóra is, mint az adás vevőjére figyel. A kommunikáció szakosok sokat tanulnak erről.[1]

A kölcsönös megértés e modellek perifériáján marad. Pedig ennek igénye mindennapi a szervezetek életében. Lehet az racionális, ha a másikat megvezetem. De, ha magamat is: az irracionális. Mert ekkor nem a valóságnak megfelelően cselekszem.

Ugyanezt a szervezetek esetében többes számban kell mondani. Lehet az racionális, ha másokat megvezetünk. De ha magunkat is, az irracionális, mert ekkor nem a valóságnak megfelelően cselekszünk, s ez nem érdekünk.

Ez a többes szám a mai szervezetek szinte mindegyikében azt jelenti, hogy a szervezetek tagjai olyan problémákat oldanak meg, amelyekhez egyiküknek sincs meg a teljes felkészültsége, így mindenki rá van utalva másokra. S ekkor az egyéni hatásmaximalizáló kommunikáció irracionálissá válik. Mert nem (csak) az a probléma, hogy hogyan érvényesítsem a magam érdekét, hanem abban vagyok (másokkal együtt) érdekelt, hogy megértsem a többieket, hogy közös megértést alakítsunk ki háromféle dologban:

- > mik a probléma tényei? Itt a beszélgetésnek a tények igaz feltárására kell törekednie;
- > hogy a megoldásban milyenek legyenek a normáink, azért hogy cselekvéseinket jól koordináljuk;
- > résztvevőnként mi a viszonyunk a problémához, a közös cselekvéshez, hogy jobban értsük egymást is. Milyen a belső világunk.[2]

Ha tudásaink kölcsönös kombinációja helyett egyikünk tökéletesen meg(le)győzi a másikat a maga igazáról, s a többiek perspektívája nem érvényesül, rendszerünk butább marad. Lehet, hogy a győztes eredményesebb a társainál, de ezt a lehetségesnél rosszabb (butább) szervezetben érte el. Ha rendszeresen így nyer, a szervezet maximum olyan okos lehet, mint amilyen ő egyedül. A szervezet butul. Ha a szervezetünknek van egy olyan versenytársa, amelyben a résztvevők kölcsönösen kombinálják tudásaikat, ez az egyéneknél okosabb szervezetet eredményez. Míg mi butulunk, a versenytárs okosodik. Pedig csak a kommunikációnk minősége különbözik.

Az ember tudáskombináló lény, s korunkat különösen a tudáskombináció korának is nevezhetjük. Ez a szöveg ebben a szellemben íródott. Nem egy romantikus széplelkű igény, kőkemény érdek. A szervezetek intelligenciája a tét.

2. A tudáskombináló munka modellje[3]

E munka tipikus közege az értekezlet. Nézzük meg ennek egy mikroelemzését. Mi történik, amikor megosztjuk egymással a tudásainkat?

Vezetők tréningjén gyakori az együttműködési képességek fejlesztése, s ennek módszertanából való ez a gyakorlat: hat önként jelentkezőnek kell megoldani egy feladatot, amelyben a szükséges információkat személyenként egy-egy kártyán kapják meg. A megoldáshoz "össze kell rakni" a tudásokat. Részletek a kiadott instrukciókból.

"Az, hogy mit és hogyan kell csinálni, csak szóbeli információcsere útján fog kiderülni.

A következő szabályokat kell betartani a gyakorlat során:

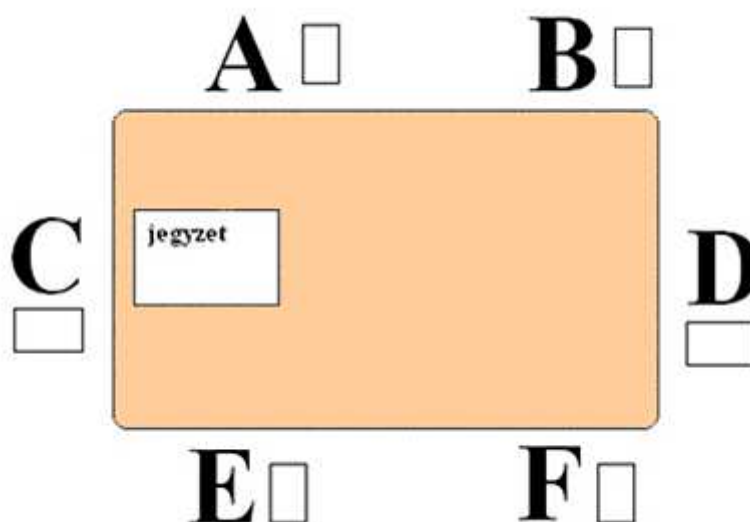
Miután elkezdtek a feladat megoldását, csak a csapatuk többi tagjával beszélhetnek!

Senkinek nem mutathatja meg az Információs lapját!

A feladat aktív végzői közül csak egy csapattag írhat!

A feladat elvégzésére 30 perc áll rendelkezésre."

Az információk egy falu 5 lakója, a lakók háza, a ház fajtája, a házak egymáshoz képesti elrendezése, a lakók járművei, a ház kertjében lévő növények és állatok közti összefüggéseket tartalmazzák. A hat résztvevő általában az ábra szerint helyezkedik el. Ez a problémamegoldás tere.

Hogy mi a feladat, a résztvevőknek azt is több információs kártyából kell összerakniuk. Az ábra alapján csak a "C" jelű résztvevő írhat. A felállítás lehet egy értekezlet modellje. Mindenki tud valamit, amit a közös problémamegoldás érdekében meg kell osztania a többiekkel.

Egy felkészültség vagy hozzáférhető mások számára vagy nem, ha igen, akkor kommunikatív állapotban van.[4] A gyakorlatban a résztvevők a kártyáikon lévő információkat a többiek számára hozzáférhetővé teszik: elmondják, és azt feltételezik, hogy a többiek megértik. Ez az elején nagyon esetleges, a játékosok bemondanak rész információkat, ez a többihez való viszony megértése nélkül "értelmetlen", mert nem tudják egymáshoz kötni az információkat. Például:

A mondja: "A palatetős házban lakó úr galambokat tenyészt."

D mondja: "Minden háznál másféle gyümölcsöt termesztenek."

E két mondat egymás mellett még nem alkot egy értelmes rendszert.

2.1. Megértés és értelem

Hol van először az, amit megosztanak? Azzal, hogy elmondják, egy akusztikus térbe helyezik (azt

mondhatnánk, hogy az információt, de ott csak zörej van, információvá csak a befogadónál lesz). Először meg kell hallani, ám ha egyszerre többen beszélnek, meglehetősen esetleges, hogy mit értenek meg.

A hallható hangsor hozzáférhető, de ahhoz hogy problémamegoldó felkészültség legyen, még más is kell. Meg kell, hogy értsék, s ez több mint, hogy hallják. Mert, ha nem egy nyelven beszélnek, akkor hangsorozatokat hallanak, de megértésről nem beszélhetünk. De hallani kell előbb, hogy értsék utóbb. Ha egy nyelvet beszélnek sem biztos, hogy megértik egymást, mert különböző szakterületek nyelveit beszélik. S, hogy értsék egymást, idő kell. Ezt mindenki érzi, aki új dolgozóként áll be egy céghez. Meg kell tanulni az ott beszélt nyelvet.

De még ez is kevés a megértéshez lásd a fenti "A" és "D" által egymás mellé tett állításokat. Úgy keletkezhet nagyobb megértés, ha az állítások között összefüggést találnak. Például, ha "A" azon állítása mellé, hogy "A palatetős házban lakó úr galambokat tenyészt", "B" azt mondja a nála lévő információ alapján, hogy "Mr. Skinner galambokat tenyészt." Akkor ebből megtudtuk, hogy Mr. Skinner valószínűleg palatetős házban lakik (de lakhat még más is palatetős házban, bár az "a palatetős ház"-ra mutató kifejezés arra utal, hogy ez egy konkrét ház). Érezzük, hogy itt keletkezett megértés, szemben az összefüggéstelenül egymás mellé rakott információkkal. A "megértés" kifejezést más tudásokra vonatkozó utalástöbblet értelmében használjuk: elhelyez korábban meglévő tudások rendszerében egy újat, s új kapcsolatot hoz létre a rendszerben.

S ha még azt is megtudjuk az "E" jelű játékostól, hogy "Csak egy házban vannak madarak", akkor még többet értünk, hiszen megtudjuk, hogy ez csak Mr. Skinner lehet: csak ő tenyészt galambokat, és palatetős házban lakik, bár még nem tudjuk biztosan, hogy csak neki lehet ilyen háza. A megértés növekedett az összekapcsolások által. S valamikor később az is kiderül, hogy öt szomszéd lakik a faluban és ötféle házuk van, s így az is kiderül, hogy csak Mr. Skinner lakhat palatetős házban.

2.2. Az információk alkalmas helyei

Ez persze nem alakul ki ilyen szép sorrendben. A játékosok gyakran egyszerre beszélnek, s a beszélő ritkán hallja, érti a másik mondandóját. Az akusztikus térben egyébként is csak addig van a tudást képviselő hangsor, amíg mondják, utána eltűnik onnan, s átadja a helyét újabbnak. A szó elszáll. "De hiszen elmondtam" - e mondatot rengetegszer halljuk vezetőik szájából.

A hang nem jó helye a tudásnak, egyebek mellett azért se, mert a szomszédok térbeli elhelyezkedését is meg kell tudni. Más lenne az akusztikus tudás értéke, ha dallamról lenne szó. A térbeli elrendezéshez jobb a rajzolt modell.

A beszélők rövid távú emlékezetében ott marad a hallott mondat, de csak addig, amennyi a rövid távú emlékezet terjedelme. Pár percig a játékosokban ott lehet a másoktól hallott információ. S ha ez idő alatt talál a saját információi között olyant, amely összeköti a hallott és az itt tárolt információt, akkor ez rögzül, mert később a szereplő könnyebben előhívja a kapcsolat révén értelmessé vált ismeretet.

A gyakorlatban azonban egyvalaki írhat is. Az a feladata, hogy jegyzetelje le a hallott információkat. Az írás megmarad. Az írás fizikai hordozója élettartamáig tárolja a jeleket. A papíron először összefüggéstelenül, majd összefüggésekre is utalva szaporodnak az állítások. Két értelmesen össze illő állítást össze lehet nyilazni, egymás mellé lehet másolni. Az írással a vizuális tér is segít hozzáférhetővé tenni a tudást (úgy, hogy az elhangzott múltból a jelenbe hozza). Az írásban rögzített és látható tudás kommunikatív, hozzáférhető és legitim felkészültség.

2.3. Egyenlőtlen hozzáférés és fizikai egyenlőtlenség

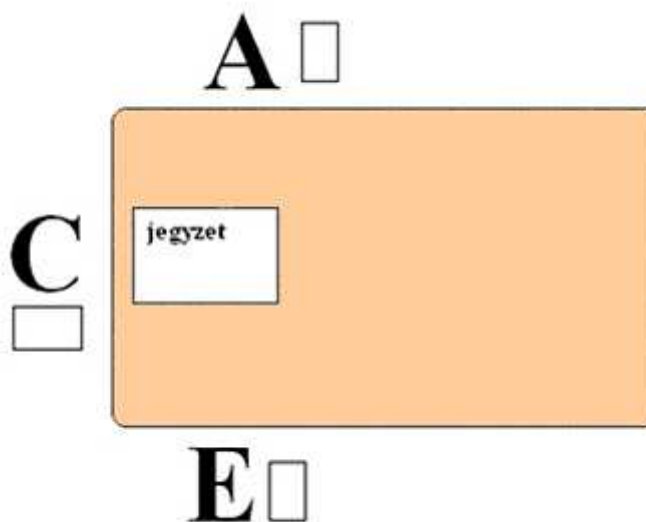
Gyakran kiderül, hogy ez a láthatósági feltétel nem mindenki számára adott. Az ábra módján néz ki gyakran a kommunikatív struktúrája, s az ábrán azok a résztvevők szerepelnek, akik látják a jegyzeteket. Azok látják, akik közel vannak, s a többiek nem. Ebből egy idő után az is kialakul, hogy B, D, és F játékos csak bemondja az információit a többiek számára, de szűkebb "értelmi mezőben mozogva" kevésbé tudnak részt venni a gondolkodásban. B, D, és F úgy viselkednek, mint azok a

középvezetők, akik főnökeik szerint csak a maguk területén hajlandóak gondolkodni, és nem látnak túl a részlegükön. E példában, mint metaforában ennek egyik esetleges oka is megmutatkozhat. Mert tényleg nem látnak túl.

A hozzáférhetőség strukturálja a résztvevőket is. Ritka, de azért előfordul, hogy egy olyan résztvevő, aki úgy ül, hogy nem látja a szöveget, feláll és odamegy, odaáll az író mögé, és így részt tud venni a közös gondolkodásban.

3. Egyenlőtlen terhelés és komputációs robbanás

Gyakori, hogy a jegyzetelő, aki a legjobban átlátja az összeillő értelmes rendszert, információs monopóliumba, s ezért vezetői pozícióba kerül. Például, mert kis betűkkel ír, vagy (véletlenül) eltakarja a mellette ülők elől a szövegeket. Ő tudja a legtöbbet, s elkezdhet irányítani. Például az ő hipotézisei alapján kérdezi a többieket, s a nála kialakuló rendbe elhelyezi a kapott információkat. Van, aki csak a gyors leírásra koncentrál, hiszen időre megy. Nem irányítja a csapat kommunikációját, és beleveszik a túl gyorsan érkező információ áradatba. Ez a vezető túlterhelést is jól modellezi.

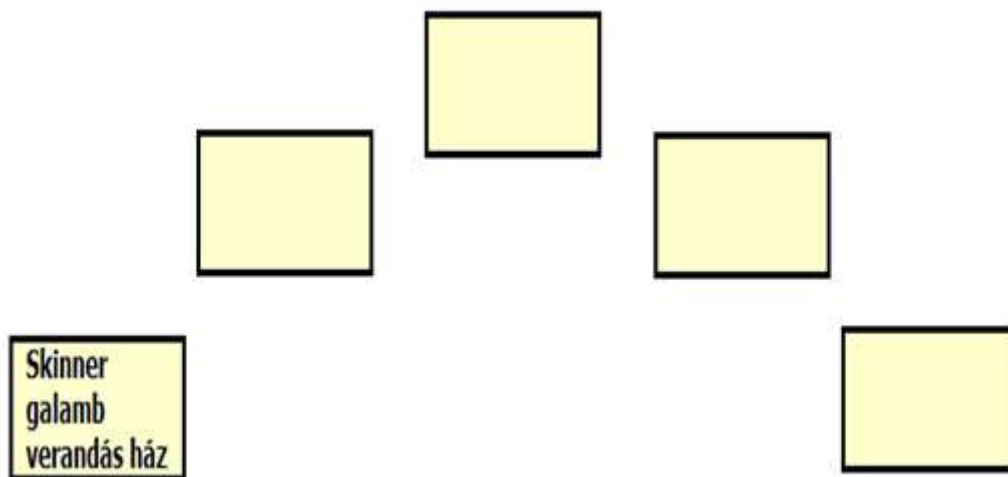
Hasonlít e jelenség a mesterséges intelligenciakutatás komputációs robbanás problémájára. Sokáig az elmét a számítógép analógiájára soros működésű szimbólum feldolgozó rendszernek képzelték, amelyben a tudat sorban, egymás után végez műveleteket a szimbólumokon. Ez a vezetési rendszerre átfordítva azt jelentené, hogy a központi vezetésben történne minden fontos döntés, s nem lenne funkcionális munkamegosztás. Az egyközpontú soros modell nem bírta a bonyolódást, s kiderült, hogy az elme sem így működik, hanem az információfeldolgozást "erőteljes párhuzamosság jellemzi." A bonyolódás a központi információ-feldolgozó és a vezetés számára komputációs robbanást jelent s a "központ" nem tudja a szükséges időben feldolgozni.

A problémára az elme esetében a moduláris rendszer a válasz, a szervezetben ennek analóg párja a munkamegosztás. A túlterhelésre a funkcionális munkamegosztás a válasz. A problémamegoldásnak bele kell férni egy reális időbe. Azok a szervezetek, amelyek erre nem képesek, kihullnak a rendszerből. Az evolúció és a szervezetek válasza a bonyolódásra a specializáció, a moduláris rendszer.

A vezető, ha egyszerre akar gondolkodni a maga információival, s a többiektől kapottal, és gyorsan akar írni, belezavarodik, s a legtöbb információval rendelkezve sem tud "értelmes" vezető lenni, mert nem jut ideje gondolkodni. Akadályává válik a csoportmunkának. Például a maga koncepcióját érvényesíti a többiekkel szemben, (ami lehet jó, akkor gyorsan végeznek - sajnos ez a ritkább eset -, vagy rossz, mert ő sem látja az egészet), és közben elfojt olyan résztvevői mondatokat, amelyek más irányba vinnék a gondolkodást. Az elfojtással megakadályozza a másik résztvevőtől érkező tudás integrálását, pedig szükség lenne rá, ezért aztán gyakran kifutnak az időből.

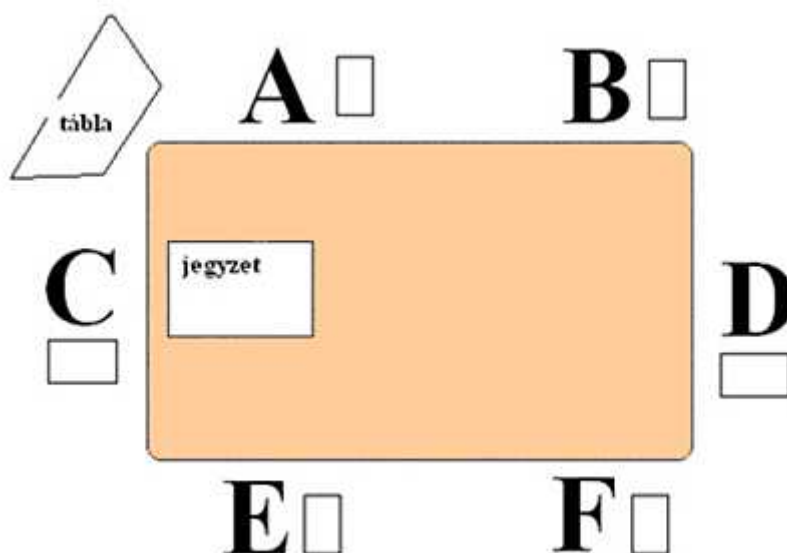
4. A kommunikatív alkalmas értelmi szerkezete - globális munkatér

Az, hogy a résztvevőknek problémát okoz a rendezés, még abból is adódik, hogy a megoldásnak térbeli rendszere van, s az erre vonatkozó információkat nehezebb rendezni az akusztikus és az írásos-lineáris módokon. Vannak ilyen állítások is, például az "A" jelű játékos információja lehet az, hogy "A kecsketulajdonos szomszédja annak, akinek diófája van." A "B" jelű játékos kártyáján az alábbi információ található: "Mr. Skinner a vöröstéglás ház mellett lakik." Vagy: "A faluban a házak félkörben állnak egymás mellett" Vagy: "Mr. Skinner a falu nyugati végén lakik." Ezek a valóság térbeli (relációs) struktúráját leíró információk egy idő után lineárisan-szóban nehezen követhetők. Képként áttekinthetőbb a rend. Az itt látható modellt alakítják ki egy idő után a játékosok.

Így a következő mondat által reprezentált valóságkép "látva" azonnal értelmeset mutat: "Mr. Skinner a vöröstéglás ház mellett lakik." Már látjuk is a vörös-téglás ház helyét. A kommunikatív formájáról ezért elmondható, hogy lehet alkalmasabb és kevésbé alkalmas a hozzáférés számára. Elrendezettsége befolyásolja a hozzáférhetőséget és az értelmet. A kép gyakran alkalmasabb, értelmesebb, mint a szöveg.

Ritkán, s akkor is a tréner instrukcióinak hatására, használnak flip-chard táblát is az információk elrendezésére, s ezzel a jegyzetet mindenki számára láthatóvá teszik. Ekkor a csoportmunka színterének - kommunikatív szervező szerkezete így néz ki:

Ekkor már percek alatt megoldják a feladatot, mert mindenki számára látható az összerendezett információ, s ha képen is rendezik, könnyen átlátja mindenki az "értelmes", illetve "növekvő értelmű" ábrát. Senki sem monopolizálja a kommunikatívát. A gyakorlat végén ezt nevezzük ideális team munka helyzetnek.

Az ilyen csoportos kommunikáció analóg a tudatosság "központi munkatér" modelljével. Ez a probléma is összefügg a moduláris rendszerekkel. A szervezetekben természetes, hogy van központi vezetés, ami a központi feldolgozó egységnek felel meg. Az elme moduláris rendszermodelljében minden modul automatikus és specialista. De mi van azokkal a problémákkal, amelyek újak a rendszer számára, s amelyekre nincs moduláris válasz? Erre a kérdésre a tudatosság "globális munkaterület" modellje ad egy lehetséges választ. A modell a vezetői funkciók, vezetői terhelés és túlterhelés értelmezéséhez is kulcsot kínál a továbbiakban.

"Bernard Baars globális munkaterület modelljének központi tétele az, hogy a tudatosság serkenti, facilitálja az egyébként egymástól elszigetelt agyi funkciók közötti kölcsönös elérést, azaz egyfajta integráló szerepet játszik az agyi információfeldolgozásban. [...]"

Sok speciális részrendszerből álló összetett rendszer akkor képes megoldani olyan összetett problémákat, amelyeket külön-külön egyik részrendszer sem képes megoldani, ha rendelkezésre áll egy közös munkatér, ahol integrálni lehet a részrendszerek működéseit. Ez a közös munkatér azonban szükségszerűen korlátozott kapacitás. [...]"

Baars analógiát lát ennek a korlátozott kapacitású közös munkatérnek és a tudatosságnak a szerepe között. Úgy véli, a tudatosság az a "globális munkaterület", amelyben integrálódnak a különféle specializálódott agyi hálózatok (modulok) feldolgozási eredményei. A tudatosság szerepe az, hogy serkentse a kölcsönös hozzáférést ezek között a rendszerek között. ..."

Baars szerint tehát, ha hipotézise helyes, azt kell tapasztalnunk, hogy amikor olyan kognitív feladatot adunk, amelyet nem tudatos módon hajt végre a személy, akkor idegrendszeri szinten egy-egy izolált agyterület aktivitását fogjuk találni, s a feladat elemzése azt mutatja, hogy megoldásához nem szükséges feldolgozási folyamatok erőteljes integrációja; míg ha tudatos információfeldolgozással hajtjuk végre a feladatot, akkor szükségszerűen több, egymástól elkülönülő agyi terület fog aktivitást mutatni, s a feladat természete is azt sugallja, hogy különféle megismerési folyamatokat kell integrálnunk." (Baars, B. The conscious access hypothesis: origins and recent evidence. *Trend in Cognitive Sciences*, 6, 1, 47-52 és Csépe Valéria - Győri Miklós - Ragó Anett (szerk.) *Általános pszichológia*. 3. Nyelv, tudat, gondolkodás. A "Tudat és megismerés" c. rész. Osiris Kiadó, Budapest, 2008.)

A vezetés, mint a cég tudata hasonló szerepet játszik, amennyiben csak azokkal a problémákkal foglalkozik, amelyek meghaladják az egyes speciális területek kompetenciáit, s szükség szerint az ezek közti kapcsolatokat szervezi.

A gyakorlatok során néha még így is előfordul, hogy valaki apró "gyöngybetűkkel" ír a táblára, s még a jól látók számára sem kommunikatív az összerakott felkészültség.

4.1. Legitim felkészültség

A kommunikatív fogalmában szereplő "legitim" felkészültségről is beszélnünk kell. Előfordulhat egy amúgy is szorongóbb játékos esetén, hogy a kártyáján lévő információt nem tekinti fontosnak, s nem mondja el, s ez sokáig akadály, mert éppen ez a megoldás hiányzó láncszeme. Vagy elmondja egyszer, de a többiek, akik éppen más "értelemben" gondolkodnak, azt mondják, hogy "ez nem fontos", s ezért sokáig nem meri újra elmondani. Tehát el is kell fogadni, fogadtatni az információkat. Vagy az is lehet, hogy saját magában nem bízik eléggé, és ezért nem mondja el. Vagy - és ez a mi munkakultúránkban gyakori - előbb vitatnak egy gondolatot, mint megértenék. Gyakori, hogy egy játékos elmond egy jó gondolatot, s ezt a csoport vagy nem hallja meg (akusztikusan), vagy nem érti meg, mert éppen más irányban keres értelmes összefüggéseket, vagy az illetőre amúgy sem "szoktak" odafigyelni, és a játékos pár perc múlva még próbálkozik, vagy lemond gondolatának

megosztásáról.

4.2. Versengő kommunikatív értelmi szerkezetek

Az is érdekes, amikor két irányban gondolkodnak: más értelmet ígérő kapcsolatok keresésben van a csoport (nevezzük ezt a kommunikatív értelmi szerkezetének), mint egy másik tagja. Az "értelemre" vonatkozó hipotézisből több van egyszerre a csoportban, és amennyiben nem illeszthetők össze (vagy amíg nem illeszthetők össze), versengenek, és e versengésben az egyik elnyomhatja a másikat. Azt is mondhatjuk, elveszi a legitimitását. "Ennek nincs értelme" mondja egy játékos, ami azt jelenti: nincs az ő szempontjából, de ezt általánosan fogalmazza meg, és ha ezt érvényesíteni tudja, delegitimálja a másik felkészültséget. A versengő értelem- szerkezetek elnyomhatják egymást. A problémamegoldásban, hacsak nem rutin munkáról van szó, mindig vannak versengő értelmi szerkezetek. Az együttműködési kultúra része, hogy hogyan tudja ezt kezelni a csoport. A jobb problémamegoldó csoport jobban elviseli a különböző értelmi szerkezeteket.

Mivel az együttműködési kultúra maga is ilyen szerkezetekből áll, a normáival, értékeivel hat, s gátolhatja a hozzá nem illő új értelmi szerkezetek kommunikatívvá válását. Általános, hogy ha vannak a csoportban nők (kisebbségben), vagy fiatalabbak, az író szerepre szinte mindig nő választanak, vagy a legfiatalabbat. "A nők szebben tudnak írni", mondják a férfiak, s nem szívesen vállalkoznának a "titkárnői", "jegyzőkönyvvezetői" feladatokra. Vagy: "írjon a legfiatalabb!" - mondják. Ez persze később problémát okoz, mert éppen a "titkárnő" és a "legfiatalabb" kerül vezető közeli helyzetbe, amit persze ilyen kiválasztás után nehezen fogadnak el a többiek, és ez újabb csoportdinamikát indít be. E példa is mutatja, hogy a játékos problémamegoldás is mélyen be van ágyazva a kultúrába, s a csoportos együttműködésben szerepet játszanak a kultúra mintái, "kommunikatív szerkezetei".

4.3. A moderátor szerepe

Ahogy most néztünk a csoportos problémamegoldásra, úgy soha nem láthatja résztvevő. Mindazt, amit észrevettünk megfigyelőként (olvasóként) - kívülről -, azt nem érzékelheti az, aki belül van. A résztvevők a probléma megoldására, s abban is a saját szerepükre koncentrálnak elsősorban. Az egész folyamatot nem láthatja más, csak az, aki a problémamegoldáson kívül van. Úgy van "benne" a problémamegoldásban, hogy a probléma megoldása helyett (mellett) a résztvevők problémamegoldására fókuszál. Néha egy-egy résztvevő megkísérli, hogy - így tekintve - az egész folyamatot megpróbálja vezérelni, de mivel benne is van, hiszen információk birtokában van, résztvevőként is szerepelnie kell, s hamarosan visszailleszkezik a csoportmunka sűrűjébe.

Pedig amit megfigyelőként láttunk, arra nagy szüksége lenne a csoportnak. Ezt a csoportmunka moderátora (vagy facilitátora) tudja észrevenni. Ő nem lehet benne a csoportmunkában, mert akkor elvesztené az egészre való reflektálás képességét. E szerepben a globális munkatér működtetése, szervezése, facilitálása a feladata. Úgy van mégis benne, hogy az itt bemutatott jelenségekre figyel. Abban segíti a résztvevőket, hogy meghallgassák egymást: ne vesszen el információ, ezért rögzítsék, s ha rögzítik, azt mindenki láthassa; szót adjon; szabályozza a megszólalásokat, stb. Úgy különíthetjük el az ő szerepét a többiektől, hogy míg a többiek a tárgnyelven beszélnek (a tárgyról), a moderátor ehhez képest meta szinten a tárgyról beszélők nyelvére figyel. Az ő nyelve a 2. rendű metanyelv. A tárgnyelv-metanyelv megkülönböztetéséről lásd egyebek között Carnap és Tarski munkáit.[5] E szerint különbséget teszünk tárgnyelv és metanyelv között. Tárgnyelven a tárgyakról teszünk kijelentéseket, ez az 1. rendű nyelv. A résztvevők ezen beszélnek meg, hogy mit gondoljanak a megvitatott tényekről, mit tartsanak helyesnek, s miről hogyan éreznek, mit gondolnak, milyen a szubjektív viszonyulásuk.

A tárgnyelvről tett kijelentések a 2. rendű, a tárgnyelvhez képest metanyelven tehetők. A vitában álló felek javasolt konfliktuskezelői, vitabeli kereteit a facilitátor képviseli, neki nem az 1. nyelv tárgyaihoz, a felek érveit, hanem nyelvükhöz van viszonya. A facilitátor abban segít, hogy e nyelv segítse őket a probléma megoldásában. A moderátor nem a vita érveit, a vita medrét képviseli.

E szerep is speciális és tanítható szaktudásokat igényel. A munkahelyeken az a tipikus, hogy a

vezető vállalja ezt a szerepet, s ő vezeti az értekezletet. De ő a legfőbb problémamegoldó is. Nagy valószínűséggel nem tanult moderátori ismereteket, azt legfeljebb valahogyan kialakította. Így e két szerepe összekeveredik, s ez gyakran többet árt, mint használ. A vezető, ha meg is próbálja szabályozni a megbeszélést, a legtöbbször ő maga szegi meg a maga által hozott szabályokat. S mivel ezt általában nem legitim kibeszélni, a vezető nincs is ennek tudatában. Ha ez súlyossá válik, a résztvevők megszokják, hogy a problémamegoldás valódi színtere nem a vezetővel együtt tartott megbeszélés, s az értekezletek kiürülnek.

A megoldás az, ha minden csoportban többen felkészülnek a moderátori szerepre, s mindig a legkevésbé érintett vállalja a megbeszélés vezetését, és amikor érintetté válik, átveszi tőle valaki más. E megoldással a szervezeti megbeszélések biztonságos mederbe kerülnek, és nő a szervezet intelligenciája.

Jegyzetek

[1] 2013 márciusában megjelent a Typotex kiadónál "El vagyunk havazva. Hogyan birkóznak meg a szervezetek a bonyolultsággal a tudásmunka korában?" címmel egy könyvem. A könyv e problematika szervezeti vezetési összetevőit és következményeit is tárgyalja. A szöveg egyes részei a könyvből valók.

http://www.typotex.hu/konyv/domschitz_matyas_el_vagyunk_havazva

[2] Ez a hármasság Habermas kommunikatív racionalitásának követelménye, ezt az "El vagyunk havazva" könyv kilencedik fejezetében részletesen kifejtem. És olvasható blogbejegyzésben is:

http://hetedikvilag.blog.hu/2013/04/04/kommunikativ_racionalitas_es_akkor_habermas

[3] A példa Hamp Gáborral írt tanulmányunkból való. Domschitz Máttyás - Hamp Gábor: A kommunikáció színtereiről. *A kommunikáció, mint participáció* (szerk. Horányi Özséb) c. könyv harmadik fejezete, AKTI-Typotex Budapest, 2007.

[4] A kommunikatív állapotnak van még egy kritériuma, a legitimitása, erről most nem beszélünk. Például bár mindenki tudja, de azt is tudjuk, hogy nem illik tudnunk, ekkor nem legitim, s nem kommunikatív. Horányi Özséb: A kommunikáció participációra alapozott felfogásáról. In. Horányi Özséb (szerk.) *A kommunikáció, mint participáció*. AKTI - Typotex Budapest, 2007.

[5] Maria Fürst: *Bevezetés a filozófiába*. 68. o.

<http://www.ohe.hu/hrmagazin/cikkek/domschitz-matyas-kolcsonos-megertes-a-megbeszelesekem>

[A tartalomhoz >>](#)

Nagy Ágnes

A MEGERŐSÍTÉS SZEREPE A KOMMUNIKÁCIÓBAN AZ ELISMERÉS NYOMÁBAN

*"A méltó elismerés nemcsak
valamiféle udvariasság, amellyel
felebarátainknak tartozunk, hanem
életbe vágó emberi szükséglet." [1]*

Bevezetés

A kommunikáció, mint tudományág lényegében vezérdiszciplínának számít, hiszen lehetetlen lenne bármely tudománytípus megkülönböztetése és létezése kommunikáció hiányában. A minket körülvevő világ jelenségeit kizárólag akkor tudjuk leírni, amennyiben rendelkezünk olyan jelrendszerrel, amely mindenki számára érthető módon prezentál.

Számos megközelítés létezik a kommunikáció definíciójára vonatkozóan, ami utal komplexitására, elemzési lehetőségeinek széles spektrumára. A különféle definíciók mögött egy-egy szemléletmód körvonalazódik, melyek közül néhányat a későbbiekben bemutatandó fogalmi meghatározások tükröznek.

A kommunikáció vizsgálatának egyik lehetséges módja a kommunikáció hatására való összpontosítás, pontosabban annak feltérképezése, hogy a kommunikációban részt vevőkre hogyan hat a kommunikált tartalom. Nyilvánvaló, hogy vizsgálata során számos különféle tényező befolyását figyelembe kell venni, így többek között a társadalmi környezetet, az adott szituációt, az interakcióban résztvevők attitűdjeit. Az összes elhangzó és leírt kommunikált tartalom hatásának általános vizsgálata lehetetlen vállalkozás, azonban egy adott terület kiemelése és hatásvizsgálata fontos eredményekhez vezethet. Ennek érdekében vizsgálatom fókuszába az elismerés hatását helyezem.

Az elismerés mechanizmusa a pszichológiából ismert, melynek több évtizedes előtörténetét a megerősítés témaköre öleli fel, jóllehet a filozófia tudományának szintén az egyik elemzési területe. Míg a téma szempontjából a pszichológia elsősorban az individuum viselkedésére orientál, addig a filozófiai megközelítés globálisabb, társadalmi szemléletre is kitekint. Pszichológiai aspektusból a klasszikus kondicionálás, az instrumentális kondicionálás, valamint a kognitív elméletek egyaránt felismerték a megerősítés jelentőségét úgy a tanulási folyamatban és a viselkedés befolyásolásában, mint az érzelmi reakciók kialakulásában.

Jelen kutatás szempontjából konkretizálva az elismerés fogalmát, mint direkt módon kommunikált pozitív megerősítés értelmezendő, amely feltételezi az empátikus képességet és a segítségnyújtás szándékát. A megerősítés bármely szférában jelentőségteljes: kutatások támasztják alá, hogy az intern kommunikációban, a nevelés, oktatás területén, valamint a munkahelyi szervezetben is számottevő hatással bír.

Célkitűzésem a pozitív megerősítés konkrét manifesztációinak és jelentőségének bemutatása az intern és a szervezeti kommunikáció területén. Az alapvetően a személyközi kommunikációra

visszavezethető kutatásokon túlmenően munkám a tömegkommunikáció egy újabb szegmensét is bevonja az online hírekben jelentkező elismerés vizsgálatával.

Kommunikáció

A kommunikáció definiálásának lehetőségei

A kommunikációt etimológiai megközelítésben a latin communicatio, a communis - cum, valamint a communicare szavakból származtatják. Az előbbi részvételt jelent, szó szerinti jelentésben közzétételt. A communis az egymás közötti összeköttetésre utal. A kommunikáció tehát a közöst, a közösséget, a megosztást sugallja, mint a kommunikáció alapvető feltételeit. (Cheli, 2004).

A kommunikáció definíciója a retorikai lexikonban: "jel- és közlésfolyamat, az üzenetek átadásának módja, szimbolikus, kölcsönös cselekvés." [2] (Adamik T. et al., 2010) A humán kommunikáció jelenthet információátadást a jelek, jelrendszerek segítségével. Az egyik tipikus jelrendszer a beszéd, melynek legkisebb egysége a jel, másképpen kód. A jel valamilyen információt hordoz; segítségével szavakat formálva juttatjuk el az általunk közölni kívánt információt a másik félhez. (Buda; László, 1981)

Ez a speciális jelrendszer szolgál arra, hogy megértsük egymást, hiszen a kognitív, a konatív és az affektív információk közvetítésére egyaránt alkalmas. (Atkinson, R.L. - Hilgard, E.R. et al., 2005)

Az információcsere az eddigieknek megfelelően valamely elfogadott, közös nyelvi jelrendszeren alapul. A kommunikációs folyamat, mint interakció azon az alapfeltevésen alapul, hogy a kommunikációs folyamatban több résztvevő aktív vagy passzív módon közreműködik. A közlő és a befogadó közötti kapcsolat akkor jöhet létre, ha a kontextus értelmezhető a befogadó számára. Az értelmezés lehetőségét nyilvánvalóan számos tényező befolyásolja, mely a nyelvismeretén (közös jelrendszer) túlmenően feltételezi az egyén felkészültségét az adott helyzetben, valamint emocionális állapota is meghatározó a kontextus befogadása során. A kommunikációs helyzet, a kommunikációs csatorna, a résztvevők száma újabb lehetőséget kínál a kommunikáció értelmezésére.

A közvetlen emberi kommunikáció Buda Béla megfogalmazásában: "A közvetlen emberi kommunikáció elmélete azt a helyzetet tekinti egységnek, amikor egy személyiség a másik felé olyan jelzést bocsát ki, amely azt eléri, s abban "dekódolásra" kerül, vagyis valamilyen reakciót vált ki." [3] A kommunikációs tértől függően megvalósulhat személyes jelenléttel vagy információközvetítő eszköz segítségével. (Buda B., 2001)

A kommunikáció vizsgálatának nélkülözhetetlen aspektusa a partecipációs elmélet, amely a kommunikációt a résztvevők problémamegoldásának eszközeként jeleníti meg. "Ha a kommunikáció fogalmát a partecipáció fogalmára óhajtjuk alapozni, akkor az egymással kommunikációban álló ágenseknek felkészültségeiben (tudásokban, hiedelmekben, szokásokban és más ezekhez hasonlóknak) való kölcsönös részesedéséről érdemes gondolkodnunk, amelyek a sikeres (emberi) problémamegoldás szükséges feltételeként mutatkoznak meg." [4] (Horányi Ö., 2007)

Kommunikációs modellek

Számos kommunikációs modellt alkottak, melyek különböző aspektusát emelik ki a folyamatnak, megalkotásuk céljától függően. Itt most csak néhány olyan modellről teszek említést, amelyeket a továbbiakban használni fogok.

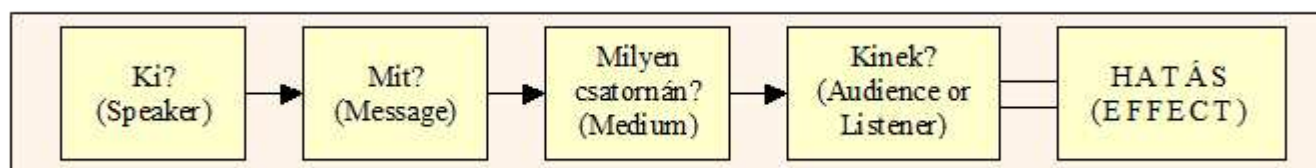
A legegyszerűbb modell, mint a jelek kódolását és dekódolását értelmezi a kommunikációs folyamatot (Shannon-Weaver matematikai modell, 1949). Wilbur Schramm (1954) kiegészítette a shannoni modellt a visszacsatolással (feed-back). A feed-back jelentőségét emeli ki és annak két fajtáját különbözteti meg: a közvetlen és a késleltetett verziót. Míg az első az interperszonális, a második a tömegkommunikáció területére jellemző. Motivációja elsősorban a visszacsatolás tényének kiemelése volt, mely a korábbi shannoni modelltől hiányzott.

A megerősítés vizsgálatának aspektusából a legalkalmasabb modell Lasswell (1948) transzmissziós modellje, mely a kommunikációt pszichológiai oldalról is elemzi. A modell narratív,

elbeszélő típusú tömegkommunikációs modell, mely kiemeli a téma szempontjából hangsúlyos kommunikált tartalom hatását.

1. ábra

Lasswell transzmissziós modellje [5]

A transzmissziós modellben a fő kérdések: Ki mondja? (a kommunikátor személye), Mit mond? (az üzenet), Milyen csatornán keresztül? (a médium), Kinek mondja? (a hallgatóság) és végül mindez milyen Hatást vált ki? (Lasswell, H. D., 1948) A későbbi fejezetekben ezen modell alapján mutatom be a kommunikációs folyamatot a megerősítés különböző vizsgálati szféráiban.

A kommunikáció, mint folyamat vizsgálata a mögöttes jelentéstartalmakba is betekint, s a humán reakciókat, a kommunikáció során manifesztálódó személyiséget is elemzi. A pszichológia, a neveléstudomány, a pedagógia, a szervezeti elméletek egyaránt a kommunikációs jelentéstartalmak felé fordulva kutatták és kutatják a személyiségfejlesztés, a motivációs faktorok potenciális eszköztárát, melyhez a tartalomelemzés is hozzátartozik.

Tartalomelemzés

Tartalomelemzést valójában minden ember végez a különböző kommunikációs helyzetekben. A kommunikációs források igénybevétele során szubjektív megítéléssel minősíti a tudatába érkező információkat kvalitatív módon: egyes dolgokat például jónak, másokat rossznak minősít. Ez az úgynevezett ösztönös tartalomelemzés, mely bár nem tekinthető tudományosnak és módszeresnek, alapját képezi a tudományos módszerek kialakulásának.

Általánosságban elmondható, hogy a tartalomelemzés több tudományterületről származik. Kiemelkedően a társadalomtudományok körében vált ismertté, majd az utóbbi időben a közgazdaságtudomány, kiemelten a piackutatás részéről is jelentőségteljessé vált. A tartalomelemzés definícióját tekintve többféle megközelítés létezik. Tágabb értelemben bármilyen típusú humán közlési forma elemzését a verbális, a non verbális és textus alapú kommunikációt egyaránt felöleli. Szűkebb értelemben a szövegek tekinthetők az elemzés alapjának, ahol vizsgálják a látens tartalmakat, azaz következtetéseket vonnak le a szöveg struktúrájából, az egyes elemek előfordulási gyakoriságából, valamint a törvényszerűsíthető összefüggésekből egyaránt.

Számos kutató törekedett a tartalomanalízist jól átfogó definíció megalkotására, azonban egységesen elfogadott fogalom meghatározás nem alakult ki. Antal László a következőképpen definiálta a tartalomelemzést:

"Tartalomelemzésnek nevezünk minden olyan eljárást, amelynek során közlemények, üzenetek törvényszerűen visszatérő sajátosságai alapján módszer és objektív eljárással olyan következtetéseket vonunk le, amelyek a közleményekben nyíltan kimondva nincsenek, de az üzenet megszerkesztettségének, azaz kódolásának a módjából kiolvashatók, s esetleg más eszközökkel, más módon (nem tartalomelemzéssel) nyert adatok segítségével megerősíthetőek, igazolhatók." [6]

A tartalomelemzés más megközelítésben olyan szisztematikus és objektív kutatási módszerként is értelmezhető, amely leír és számszerűsít egy jelenséget. Krippendorff szerint a tartalomanalízis célja, hogy megismételhető és érvényes következtetéseket tudjanak levonni az adatokból a kontextusukra vonatkozóan. (Krippendorff, 1980)

A megerősítés pszichológiai értelmezése

A megerősítés a pszichológia területéről közismert és eredetileg "arra a folyamatra utal, amely során egy appetitív inger megjelenése vagy egy averzív inger megszűnése növeli a viselkedés valószínűségét." [7] A megerősítés, másképpen affirmációként definiálják, angol terminusban reinforcer. Két alapvető formája a pozitív és negatív megerősítés. Míg a pozitív megerősítés a valamilyen jutalmat helyez kilátásba, addig a negatív verzió a büntetés elmaradását feltételezi. (Atkinson, R.L. - Hilgard, E.R. et al., 2005)

A pozitív megerősítés elsősorban a viselkedés vagy a gondolkodásmód helyeslésének eszköze. Manifesztálódhat olyan jutalomként, amely a biológiai szükséglet kielégítésétől (például a víz vagy étel) a szociális szükséglet (például verbális és nonverbális megerősítési formák) kielégítéséig egyaránt terjedhet. A vélt jutalom azonban egyéni helyzettől függ, hiszen - szélsőséges példával élve - annak, aki nem szomjas hiába is kínálunk jutalomként bármilyen innivalót. A cél tehát a kielégítő állapot elérése, mely szituáció és individuum függő. Mint a kutatások bizonyították, jutalom formájában jelenhetnek meg a vizuális ingerek, amennyiben valamely dolog tetszést vált ki az individuumban. (Hayes, S. C., Rincover, A. & Volosin, D., 1980)

A pozitív vagy appetitív effektus esetében megkülönböztethető az elsődleges és másodlagos megerősítő szerepet betöltő jutalom. Az elsődleges megerősítők a biológiai szükséglet kielégítéséhez kapcsolódnak, míg a másodlagosak valamilyen asszociációhoz kötődnek, mely egy korábbi tapasztalatot feltételez. Ez utóbbi a klasszikus kondicionálás elméletével van összefüggésben.

A megerősítés ellenpólusa a büntetés, mely egy bizonyos cselekvést követő averzív hatás megjelenéséhez vezet. A büntetéshez kapcsolódó asszociáció általában fájdalommal, rossz érzéssel, félelemmel párosul. A büntetés egyik sajátos válfaja a megvonás, azaz a pozitív megerősítés elmaradása. A büntetés elmaradása jutalomként értelmezhető, jóllehet minden esetben félelem vezérelte cselekvésről lesz szó. Ez a például gyermekeknél alkalmazott módszer az agresszív cselekedetek felváltását célozza a cselekvés helytelenségének tudatosításában. (Carver, C. S., Scheier, M. F., 2006)

A megerősítés elméleti hátterének alapkövét a klasszikus és az instrumentális kondicionálás jelenti.

A klasszikus kondicionálás

A klasszikus kondicionálás lényegében egy tanulási folyamat, mely Ivan Petrovics Pavlov orosz tudós munkásságának egyik eredménye. Alapját a különféle ingerekhez kapcsolt asszociációk képezik. Konkrétabban Pavlov azon megfigyelésén alapul, hogy a kutya nyáladzása megindult már a tányér látványától. Az étel - Pavlov kísérletében a húsliszt - a feltétlen inger (UCS - UnConditioned Stimulus), amely kiváltja a feltétlen választ. A nyáladás a kutyaéknél az étel érzékelésére megindul, így ez egy feltétlen válasz (UCR - UnConditioned Response), mely előzetes tanulás nélkül is működőképes.

Pavlov arra a kérdésre keresett választ, hogy más ingerekkel kombinálva a tányér elhelyezését, kiváltja-e később az új inger önmagában is a nyáladást. Az új inger egy fényjelzés volt, melyet felkapcsoltak a tányér elhelyezésével egyidejűleg. A kutyaéknél ezt követően beindult a nyáladás a fényjelzés esetén is, független attól, hogy kapott-e ételt vagy sem. Az új inger - a fényjelzés - egy feltételes inger (Conditioned Stimulus - CS), a tanult inger, melyet mesterségesen hoztak létre. A nyáladás a feltételes ingerre adott feltételes válasz (Conditioned Response - CR), mely egy tanult válasz, hiszen korábban a fényjelzés semmilyen reakciót nem váltott ki a kutyaékból.

A további kísérletek arra is rámutattak, hogy a feltételes válasz kioldható, amennyiben megszűnik az ingerhez kötődő eredmény (azaz például a fényjelzés). A kioltás azonban nem teljes mértékű, mivel spontán felújulás módján előfordulhat, hogy újra megjelenik. A feltételes inger újbóli összekapcsolása a másik ingerrel ismét előmozdítja a feltételes választ. A klasszikus kondicionálással az érzelmi válaszok is befolyásolhatók. Így a félelem kialakulása a patkány kísérletekkel vált ismertté, amikor az áramütést hangjelzés előzi meg, a hang ezt követően automatikusan kiváltja a félelem érzetét.

Egyes ingerek az emberben is feltételes választ válthatnak ki, melynek megjelenési formája lehet

egy érzelmi reakció vagy más jellegű feltételes válasz (például a citromra való összpontosítás nyálélelválasztást indíthat el). (Atkinson, R.L. - Hilgard, E.R. et al., 2005)

A másodlagos vagy magasabb rendű kondicionálás azon az előfeltevésen alapszik, hogy már létezik egy feltételes inger és az ehhez kapcsolódó feltételes válasz. A feltételes ingert egy újabb ingerrel társítják és ekkor anélkül, hogy például az ételt a kutya megkapná a feltételes válasz kialakul. Ebben az esetben tehát a feltételes inger egyáltalán nincs párosítva a feltétlen ingerrel (a kutya esetében a húsliszttel), mégis kialakul a feltételes válasz. Konkrétabban, ha a fény mellé egy hangjelzést is bekapcsolnak kiváltja a feltételes választ, a nyáladzást akkor is, ha a húslisztet nem kapja meg a kutya.

A humán reakcióra vonatkoztatva, ha egy bizonyos dalt egy adott helyen hallunk, akkor később a hely önmagában előidézhetheti tudattalanul az érzelmi reakciót. Az egyes ingerek tehát összekapcsolhatók és kiváltják ugyanazon reakciókat. A kutatások további tapasztalata a generalizáció, mely arra mutat rá, hogy a nagyon hasonló ingerek is előidézhethetik a feltételes választ. Így például, ha egy bizonyos hang kiváltja a feltételes választ, akkor az attól alig eltérő hangok ugyanazt a hatást idézik elő. (Atkinson, R.L. - Hilgard, E.R. et al., 2005) Erre lehet példa a színekhez kapcsolódó esetleges feltételes válasz, mely valamilyen oknál fogva kellemes vagy kellemetlen érzetet kelt az egyénben. Amennyiben az adott szín valamely árnyalatát észleli hasonló érzelmi reakciókat tapasztal, jóllehet nem annyira intenzíven. (Carver, S. C., Scheier, M. F., 2006)

Az instrumentális kondicionálás

Az instrumentális kondicionálás esetében nem egy már meglévő feltétlen válaszból indulnak ki, hanem egy olyan jellegű cselekvést kívánnak elsajátíttatni, melyet még nem tud az egyed, azaz egy új feltételes válasz kialakítása a célkitűzés.

A feltételes választ jutalommal honorálják, így stimulálva az adott cselekvés ismételt végrehajtását. A cselekvés elsajátításával a kísérleti alany tehát nem egy külső ingerre ad választ, inkább a viselkedésével a környezete befolyásolására törekszik. Leegyszerűsítve például, ha a kutyát jutalomban részesítik, mert behozza az újságot, akkor valószínűleg meg fogja ismételni cselekedetét. Lényegében tehát egy bizonyos viselkedés megtanulásáról van szó egy meghatározott cél érdekében.

Az instrumentális kondicionálás egyebek között Thorndike kísérleteihez kötődik. Kísérletének alanya egy ketrecbe zárt macska volt, amelynek a ketrece elé helyezték az élelmet. Sokféle módon megpróbált hozzájutni a ketrec előtti élelemhez, majd sikerült felismernie, hogy a ketrecen lévő retesz a megoldás kulcsa. A megismételt kísérletek során többszöri próba esetén sem azonnal ismerte fel, hogy a retesz a megoldása az élelemszerzésnek, azonban fokozatosan egyre kevesebb felesleges cselekvéssorozatot hajtott végre mielőtt a reteszhez nyúlt. Thorndike ezt nevezte az effektus törvényének: a véletlen válaszok száma egyre kevesebb lesz és azok maradnak fenn, amelyek jutalommal járnak.

Az instrumentális kondicionálás jelentős része Skinner kísérleteinek eredményeihez kapcsolható. Patkányt zártak egy olyan dobozba, amelyben egy pedál nyomás hatására ételt adagolt. A patkány hamarosan ráébredt tetteinek pozitív következményére, azaz, hogy a pedálnyomás ételt biztosít, ezért egyre többször nyomta meg a pedált. Amikor azonban az étel helyett áramütés érte a pedál lenyomása után, abbahagyta cselekvését.[8] Míg tehát a jutalom, a pozitív megerősítés a viselkedés megismétlésére ösztönzi az élőlényt, addig a negatív következmények a viselkedés elkerülését eredményezik.

Külön vizsgálati terület a válasz és a megerősítés között eltelt idő: minél később érkezik el a megerősítés, annál gyengébb a válasz reakció. A közvetlen megerősítés tehát sokkal hatékonyabbnak bizonyult, mint a késleltetett.

A megerősítés gyakorisága a megerősítési tervek címszó alatt vált kutatási témává. Nyilván nem mindegy, hogy minden egyes választ megerősítés követ-e vagy sem. Így például amennyiben csak minden negyedik alkalom után következik be a jutalmazás, rögzített arányú (RA) a megerősítési terv. Változó arányú (VA) megerősítési terv esetében nem tudni előre mikor várható a jutalom. Másrészt az időbeliséget vizsgálták a megerősítés során, így megkülönböztethető a rögzített időközű (RI) és a változó időközű (VI) megerősítés. (Atkinson, R.L. - Hilgard, E.R. et al., 2005) A rögzített időközű megerősítésnél a viselkedést a megerősítés meghatározott időtartam után követi, míg a változónál

kiszámíthatatlan a megerősítés időbeli bekövetkezése. Az utóbbinál a válaszgyakoriság kisebb, jóllehet konzisztens viselkedést von maga után és nehezebben következik be a kioltás jelensége.

A szociális megerősítés

A kondicionálásos elméletek hátránya, hogy figyelmen kívül hagynak bizonyos tényezőket, így a tanulás szempontjából a megfigyelésen alapuló elsajátításnak, a kognitív tanulásnak a képességét. A kognitív tanulás elméletet szociális tanuláselméletnek is nevezik, mivel kiemeli a társas viszony fontosságát. A teoretikusok nagy hányada felismerte, hogy a megerősítés fontossága jellemzően nem kötődik a fiziológiai szükségletekhez. Rotter, Bandura, Kanfer és Martson álláspontja szerint a humán kísérletek esetében a szociális megerősítők különösen eredményesek, így az elfogadás, a mosoly, a dicséret, az elismerés, az egyetértés, stb. a lényeges. A kísérletek eredményéből egyértelműen levonható az a következtetés, hogy a tanulás során a tanulásra fordított idő megkétszereződik a szociális megerősítő alkalmazása esetében.

A kognitív elméletek képviselői arra hívták fel a figyelmet, hogy a tapasztalatok behelyettesítő módon is átélhetők, mások megfigyelése által. Ehhez természetesen a mások helyzetének átélésére, empátiára van szükség. (Carver, C. S., Scheier, M. F., 2006)

Az empátia

Kohut (1959) elmélete alapján az empátia egy olyan képesség, amellyel mások tapasztalatait éljük át. Rogers (1957) olyan képességnek vélte, amely egy terapeuta és kliense között alakul ki, azzal a feltétellel, hogy különbséget tesz önmaga és a másik között.

Clifforson (2002) és Davis (1996) hangsúlyozták az empátia sokoldalú dimenzióit, mely magában foglalja a tudatosságot és az emóciók szabályozásának képességét. Hoffman (2002) kiegészítette az empátia több-dimenziós jellegét azzal, hogy az empátia egy fejlődési folyamat, melynek során az individuum fejleszti az önkéntelen mimikát, valamint a kognitív folyamat során képes elképzelni a másik tapasztalatait. Decety és Jackson (2004) többek között kiemelte annak fontosságát, hogy a másik tapasztalatainak átélése során érzelmileg ne vonódjon be az egyén. (Lietz, A., Gerdes, E., et al., 2011)

Buda Béla általános meghatározása is kiemeli az átélés képességét:

"Általánosan meghatározva, az empátia a személyiség olyan képessége, amelynek segítségével a másik emberrel való közvetlen kommunikációs kapcsolat során bele tudja élni magát a másik lelkiállapotába. Ennek a beleélésnek nyomán meg tud érezni és érteni a másikban olyan emóciókat, indítékokat és törekvéseket, amelyeket az szavakban direkt módon nem fejez ki, és amelyek a társas érintkezés szituációjából nem következnek törvényszerűen. A megérzés és megértés fő eszköze az, hogy az empátia révén a saját személyiségben felidéződnek a másik érzelmei és különféle feszültségei. Ezt úgy is ki lehet fejezni, hogy a személyiség beleéli, mintegy a másikba vetíti önmagát." [9]

Az empátia feltétele a személyek közötti kommunikáció, mely különböző kommunikációs csatornákon keresztül valósulhat meg. Így például nem feltétlen szükséges a beszéd az empátia átélésére a hallás vagy a látás is elegendő. A tiszta racionális megközelítés azonban lehetetlenné teszi az empátiát, mivel érzelmi és indulati elemeket is feltételez a valós átélés képessége. Szubsztanciája a kommunikáció, azaz az egymás közötti jelek cseréje. Az empátiás megértés azonban nemcsak a közvetlen kommunikáció útján valósul meg, hanem úgy is, hogy egy másik személy kommunikációját technikai eszközön figyelik meg. Ennek megfelelően a tömegkommunikáció által közvetített egyes tartalmak hatással vannak az empátiára. (Buda B., 1978)

Bandura és Walters kiemelte, hogy az empátia képessége azonban nem pusztán a másokkal való együtt érzést jelenti, hanem azt is, hogy képesek vagyunk megítélni a másokra gyakorolt hatásunkat is.

Az empatikus képesség összetett folyamatok révén alakul ki, meghatározza a

személyiségfejlődési folyamat, a környezeti hatások, az átélt tapasztalatok. (Buda B., 1978) Általánosan megfogalmazható, hogy az alacsony empátikus képességgel rendelkező egyén hajlamosabb például az agresszív cselekedetekre, révén, hogy képtelen átélni a másoknak okozott fájdalmat.

Az empátia mérésére az empátikus attitűdök szolgáltatnak alapot, melyhez különféle mérőeszközöket használnak. (Például: Davis' IRI (Interpersonal Reactivity Index): több- dimenziós empátia mérőeszköz, Hogan Empátia Skála, Toronto Empátia Kérdőív, Jefferson Pszichikai Empátia Skála, stb.) (Lietz, A., Gerdes, E., et al., 2011). Hazánkban az empátiának, mint tendenciának a mérésére egy 33 állításból álló kérdőívet alkalmaznak, melyben az állítások elutasítása vagy éppen elfogadása alapján értékelik az empátia mértékét. (Buda B., 1978)

A használt mérőeszköztől függetlenül a kutatási eredmények hasonlóságot mutatnak az empátikus képességre vonatkozóan. Így például a nők esetében az empátia faktorok jelentős mértékben magasabbak voltak, mint a férfiaké, mely szoros összefüggésben van a szocializációs folyamat eltérő jellegével. (Dymond, 1949, 1950; Mehrabian & Epstein, 1972)

A kutatások másrészt az introvertált és az extrovertált személyiség, valamint az empátia kapcsolatát mérték fel. Az eredmények egy jelentősebb hányada az introvertált típus empátikus képességét találta magasabb fokúnak.

Az empátia képességének növelése számos szempontból nélkülözhetetlen, mivel elősegíti a kapcsolatok magasabb szinten történő megélését, az összetartozás érzését. Az empátia a humán kapcsolatok javításának kulcstényezője, a formális és informális kapcsolatokban egyaránt. A formális kapcsolatok esetén az empátia elősegíti, hogy az egyén megtalálja helyét a munkahelyi szervezetben. Az empátikus vezető pedig a kommunikáció megfelelő alkalmazásával találhat utat beosztottjaihoz, szükség esetén megpróbálva beleélni magát helyzetükbe. "Az empátiát olyan hatékony és alig helyettesíthető eszköznek tekintjük, ami képessé tesz arra, hogy az emberi együttélés növekedő problémáival az eddiginél eredményesebben küzdjünk meg." [10]

Az empátikus képesség erősödéséhez vezetnek például a problémás élethelyzetek, kudarcok, jöllehet nem kívánatos részei az életnek. Ezzel szemben az empátikus képességet csökkentő tényezők közé tartozik az önelfogadás hiánya [11], a félelem, a szorongás és bármely a kommunikációs folyamatot nehezítő vagy zavaró tényező.

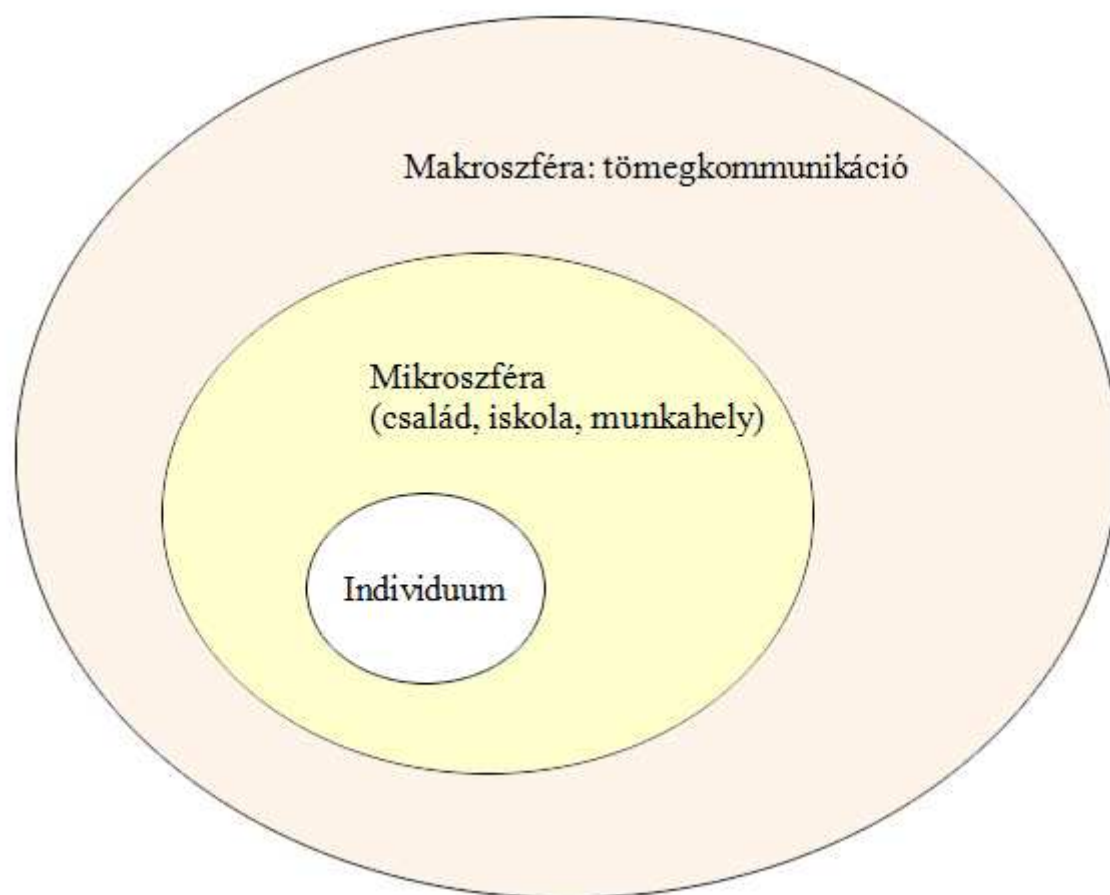
Az empátikus képesség feltétele az empátikus kommunikáció kialakulásának, melynek az első lépcsőfoka az önbecsülésben rejlik. "Az olyan ember, akinek fejlett az önbecsülése, birtokában van azoknak a kritériumoknak, amelyekkel megállapíthatja és mérheti szubjektív jó közérzetének feltételeit. Ennek megfelelően optimisztikusabban tudja megítélni a többi ember és azoknak vele szemben tanúsított viselkedését is." [12] Az önelfogadás egyik eszköze a következő fejezetben kifejtésre kerülő önmegegerősítés.

A megerősítés vizsgálati szférái

A pszichológiai kutatások korábban bemutatott eredményei arra engednek következtetni, hogy a kommunikáció során alkalmazott megerősítésnek fontos szerepe van a kondicionálásra épülő és a kognitív tanuláselméletek alapján egyaránt. A megerősítés vizsgálati területei közé tartozik az individuuum belső kommunikációja, a mikrokörnyezetével folytatott kommunikáció, valamint a makroszféra - a tömegkommunikáció területe -, mely a média világa által kínált tartalmakat öleli fel. A szférák a 2. ábrával illusztrálhatók.

2. ábra

A megerősítés vizsgálati szférái

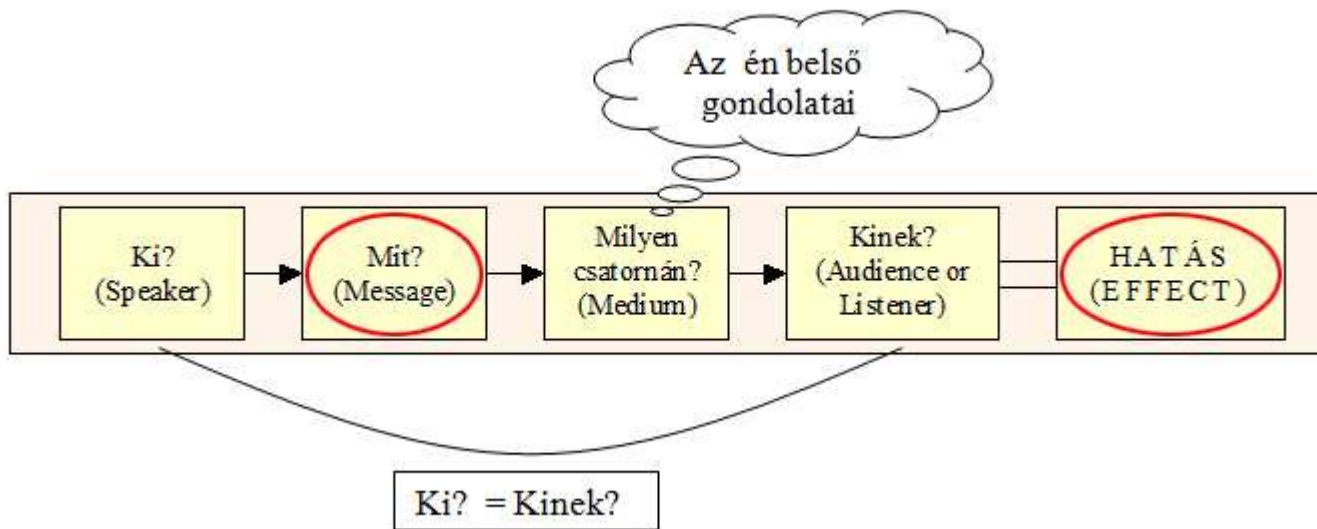
Az önmege erősítés szerepe

Az individuum a vizsgálati szférák magja, az origó, ahonnan a megerősítés vizsgálata elkezdődik. Az a kommunikáció, mely az egyénre vonatkoztatható nem más, mint a belső kommunikáció, melynek tartalmát alapvetően a személyközi kommunikáció határozza meg.

"Identitásunkat mindig a másokkal való dialógusban alakítjuk ki, néha harcban azzal, ahogy a számunkra szignifikáns mások akarnak látni minket. Még ha kinőttünk is közülük néhányat, és eltűnnek az életünkben, mint a szüleink, a velük való társalgás akkor is folytatódni fog, amíg csak élünk." [13] A belső kommunikáció folyamatát a 3. ábra szemlélteti.

3. ábra

Lasswell modell és önmege erősítés

A Lasswell modell alapján a beszélő (ki) és a hallgató (kinek) megegyezik, a csatorna a belső gondolatok révén alakul ki. "Az önkommunikáció az a dialógus, amit minden ember önmagával folytat kisebb vagy nagyobb mértékben. Nem ismer kötelekeket; sokszor próbál ki alternatívákat; örökösen megkérdőjelezi, amit az én tenni akar, és bizonyos értelemben akkor kezdődik, amikor a külső, hangos kommunikáció félbeszakadt." [14] (Horányi, 2003) A hangsúly a "mit" kérdésen van, mely optimális esetben megerősítő szavakat vagy kifejezéseket jelent.

Bandura elmélete alapján azok a kutatók, akik csak a külső hatásokat vizsgálják az emberi viselkedés tanulmányozása során, megcsonkítják a humán természetről kialakított képet. Az önszabályozás képességén belül rendkívül fontos helyet foglal el az önmegerősítés.

Az önmegerősítés megfelelő alkalmazásának különböző kritériumai vannak. Nyilvánvaló, hogy az önmegerősítés lényegében az önjutalmazással valósulhat meg, mely irányulhat valamely dolog megszerzésére vagy önelismerésre, melynek meghatározása az első kritérium. Az önjutalmazás realizálása minden esetben az individuum által meghatározott teljesítményhez kötődik. Tehát a második kritériuma az önmegerősítésnek az individuum tudatos teljesítmény elvárása. A következő kritérium szorosan összefügg az előzővel, melynek során meg kell határozni azt a viselkedés típust, amely megfelel a megerősítéshez szükséges minimális követelményeknek. A nem megérdemelt megerősítés negatív következményeket von maga után, nem ösztönöz a cselekvés vagy viselkedés megismétlésére, úgy mint a következtelenség vagy a kiszámíthatatlanság. Az önjutalmazás feltételeinek megteremtésével a teljesítmény elérése esetén az individuum csökkenteni tudja viselkedésének averzív hatásait, mivel az erőfeszítéseinek jutalmazásához természetes erőforrása van. A súlycsökkentésben, a dohányzás csökkentésében vagy elhagyásában, a tanulási aktivitás növelése által az eredmények javulásában egyaránt szerepe van. Az önmegerősítés megvalósulhat öndicséret formájában, mely arra ösztönöz, hogy az egyén megnövelje teljesítményét, emelje a saját maga által kialakított limiteket. Hangsúlyozva, hogy az individuum határozza meg a valóban elégedettséget kiváltó tevékenységeket vagy viselkedési módot, melynek elérése erőfeszítéssel jár. A feleslegesen és folyamatosan ismétlődő önmegerősítés ugyanolyan haszontalan, mint teljes nélkülözése. (Bandura, 1976)

A megerősítés hatását kutatták többek között depresszív személyek esetében is. A depresszió tanulmányozói kiemelték annak fontosságát, hogy összefüggés van a pozitív megerősítés ritka alkalmazása és a probléma fennállása között. Ferster (1973) megállapította, hogy a depressziós személyt többek között erős önkritika jellemzi, mely összefüggésben van más tevékenységek iránti érdeklődésének elvesztésével, valamint a pozitív megerősítés hiányával, a negatív megerősítés gyakoribb alkalmazásával az önkommunikáció során. Lewinson, Festerhez hasonlóan felismerte, hogy a depresszív személy diszfória érzete a viselkedés pozitív megerősítésének hiányából ered. Jóllehet Lewinson kutatása alapján megállapították, hogy nem minden depresszív személy egyformán fogékony a pozitív megerősítésre. Skinner álláspontja alapján a pozitív megerősítés nem pusztán fokozza a megerősített viselkedés gyakoriságát, hanem elősegíti a "kellemes" válaszokat, így úgy hat, mint az antidepresszáns. (Abreu, P. R. & Santos, C. E., 2008)

Az elismerés tehát nélkülözhetetlen szerepet tölt be a mindennapi életben, mely erőforrást

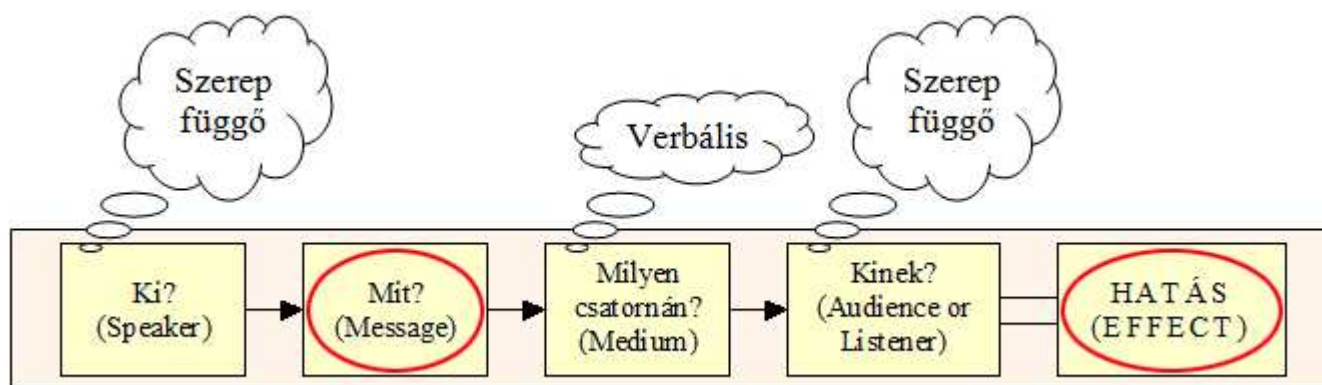
biztosít az egyén számára az olyan időszakokban, melyekben nehézkes az elismerés még halvány jelét is fellelni a külvilágban.

Megerősítés a személyközi kommunikációban

A személyközi kommunikáció során a tanulmány szempontjából a beszélő (speaker) az a személy, aki a megerősítő kifejezéseket mondja. A "mit" optimális esetben a megerősítő kifejezéseket jelenti, mely kiemelt szerepet tölt be a kutatás szempontjából. A csatorna többnyire verbális; a hallgató az a személy, akinek a megerősítő kifejezések szólnak. A beszélő (speaker) lehet például szülő, tanár, házastárs, gyermek, stb. A hallgató a situációtól függően lehet gyermek, diák, beosztott, házastárs, stb. A munkahelyi szervezetben a vezető jelenik meg, mint beszélő és a beosztott kerül a hallgató szerepébe.

4. ábra

Lasswell modell és megerősítés

A külső elismerés jelentőségét számos kritika érte. Fellelhetők az ellentábor képviselői, akik feleslegesnek és értelmetlennek vélik az elismerést, sőt olyan tényezőnek titulálják, amely csökkenti az egyén belső motivációját és befolyásolja a szabad választását. Hivatkoznak továbbá arra is, hogy önmagában a munkavégzés eredménye motiváló hatású, ezért a pozitív megerősítés nem szükséges. Így Deci, Koesner és Ryan (1999) kutatásaikat azzal a konklúzióval zárták, hogy a kézzel fogható külső jutalom, mint a fizetés, a díj, az érmek csökkentik a belső motivációt. Deci megállapította, hogy amennyiben a jutalmat nem helyezik kilátásba, kevésbé választják a feladat elvégzését, azokhoz képest, akiket korábban nem jutalmaztak. Deci további megállapítása szerint a jutalom csökkenti a belső motivációt. Ezen véleményeket azonban a kutatók (például: Eisenberger, R., Pierce, D. W., Cameron, J.) nem hagyták válasz nélkül, és konkrét kutatási tapasztalatokkal felfegyverkezve bizonyították be az elismerés jelentőségét. Azon tényben egyetértettek, hogy az elismerés és az önmeghatározás, valamint az elismerés hatása a belső motivációra szoros összefüggésben áll a teljesítmény elvárással. A bizonytalan teljesítmény elvárás esetében a jutalmazás csökkenti a feladatvégzés hatékonyságát és nincs hatással az egyén motivációjára. A magas teljesítmény elvárásokhoz kapcsolódó jutalom viszont megnöveli az egyén intrinzik motivációját és nem befolyásolja az egyén szabad választását a további feladatok során. Továbbá a teljesítmény célokhoz kapcsolódó jutalom nem csökkentette az egyén által kijelölt feladat iránti érdeklődést.

Harackiewicz és Sansone (1991) bizonyították, hogy a teljesítmény elváráshoz kapcsolódó jutalom megnöveli az intrinzik motivációt azáltal, hogy az individuum figyel arra, hogy jól végezze el a feladatát. Továbbá megállapították, hogy a teljesítmény elváráshoz kapcsolódó jutalom megnövelheti az intrinzik motivációt azáltal, hogy az egyén kompetensnek, önhatékonyan érzi magát. (Bandura, 1997; Rosenfield, Folger and Adelman, 1980) Nyilvánvalóan az intrinzik motivációnak számos más befolyásoló tényezője lehet, így meghatározó a feladat tartalma, prezentálási módja, a jutalom lehetősége. Amennyiben a feladatot úgy kommunikálják, mint irreleváns dolgot vagy a szükségletekkel, elképzelésekkel ellentétes az intrinzik motiváció csökkenését érik el a jutalom ellenére is. Abban az esetben növeli az intrinzik motivációt,

amennyiben a feladat elvégzése elősegíti a szükségletek, vágyak teljesülését, valamint a feladat közvetítője is jelentőséget tulajdonít fontosságának. (Eisenberger, R., Pierce, D. W., and Cameron, J., 1999)

A megerősítés szerepe a nevelésben

A megerősítés, mint jutalmazás vagy ellentétként a büntetés a nevelés szerves részeként jelen van a mindennapokban. Jóllehet kutatásom fókuszában kiemelten a pozitív megerősítés áll, a nevelés témakörének tanulmányozása szorosan összekapcsolódik a büntetéssel, így nem tekinthetek el betekintő vizsgálatától.

A megerősítést vagy a büntetést a nevelők többnyire valamely viselkedés következményeként alkalmazzák, lényegében oly módon, ahogy a klasszikus kondicionálás fejezetében bemutatásra került. A jutalmazást a cselekvés megismétlésére, a büntetést a cselekvés elkerülésének érdekében preferálják, a megfelelő cselekvéssorozat kialakulását remélve.

A nevelésben hosszú ideig a büntetés alkalmazásában látták a hatékonyságot, később a büntetést kilátásba helyezése is elegendő eszköznek bizonyult. (Zrinszky L., 2006)

A különböző nevelésfelfogások eltérő módon tekintenek a jutalmazás és a büntetés szerepére, alkalmazásának fontosságára. Nyilvánvalóan lehetetlen eltekinteni az adott társadalmi közegtől, a társadalom fejlettségétől a neveléstörténet során. A következőkben néhány büntetés ellenes gondolkodó ismerhető meg.

A büntetés/jutalmazás elméletének kidolgozója Friedrich Paulsen (1846-1908) úgy vélte, hogy a hierarchikus szervezetekben, mint az állam, az egyház, az iskola, a család mindkét formára szükség van. Véleménye szerint a nevelésben a büntetés kap nagyobb hangsúlyt, a hivatali életben pedig a jutalmazás kerül előtérbe. A büntetést azonban csak indokolt esetben látja alkalmazható eszköznek és oka nem lehet például a bosszú, inkább a viselkedés megváltoztatása. Jóllehet a büntetés korlátozott alkalmazására is felhívja a figyelmet, mivel a túl sok büntetést nem véli hatékonynak, valamint a túl sok tilalom is inkább a megszegési vágyat ösztönzi.

Helmut Wehr a kreatív-kommunikatív konfliktuskezelő módszerek alkalmazásának fontosságát emeli ki, véleménye szerint a büntetés nem foglalhat el jelentős szerepet a nevelés során.

Bruno Bettelheim szintén a büntetés ellen foglal állást, mivel az rendkívül hatástalannak tartja. A büntetés véleménye szerint pusztán arra tanítja meg a gyermeket, hogy az erősebbnek van igaza, valamint következményeként kialakítja a neheztelés érzetét a büntető személy irányában. Továbbá nem feltétlen váltja ki a büntetés a viselkedés elkerülését, inkább arra sarkalja az elkövetőt, hogy eltűkolja tetteit. Bettelheim kiemeli, hogy a büntetés következményeinek súlyossága az egyént még alattomosabb cselekvésre készítheti. "Éppen így megtanulja azt is, hogy bűnbánatot tanúsítson, amikor elvárják tőle, akár érzi azt, akár nem. Valójában talán csak azt sajnálja, hogy rajtacsípték, és most kénytelen viselni a következményeket." [15] (Bettelheim, B. 2000) A megoldás kulcsa a megfelelő kommunikációban rejlik, melynek során a nevelő tudatosítja, hogy biztos benne, hogy a viselkedést az egyén elkerüli, ha tudja, hogy az nem megfelelő. (Zrinszky L., 2006) A büntetés tehát olyan érzelmi reakciókat vált ki, mint a félelem, mely ugyan a viselkedés elkerüléséhez vezet, azonban gyakori alkalmazása a személyiség fejlődésre káros hatással van. Amennyiben egyetlen cselekvésre vagy viselkedési formára nem érkezik pozitív megerősítés az egyén azt hiheti, hogy személyisége semmilyen szempontból nem felel meg az elvárásoknak, értéktelennek érezheti magát.

A büntetés és jutalmazás aránya azonban a következőkben leírtak szerint alakult egy kutatás alapján: "Ha az ember egy éven keresztül figyelné a szülők nevelési módszerét, és megszámolna minden egyes dicséretet és minden egyes megrovást, észrevenné, hogy egy dicséretre tíz helytelenítő megjegyzés jut. Egy felmérés, amelyet német szülők körében végeztek, azt mutatta, hogy sok szülő sokkal gyakrabban büntet, mint dicsér. Sőt, némelyek azt hiszik, hogy gyermekeik nevelés dicséret nélkül is lehetséges. Ez természetesen nem múlik el nyomtalanul a gyermek lelkében. Hogyan tartsa magát értékesnek, mikor annyi mindent rosszul csinál, mikor olyan kevés dicséretre érdemes? A felnőttek és különösen a gyerekek csak akkor tudják teljesen kibontakoztatni lehetőségeiket, ha az az érzésük, hogy képesnek tartják őket valamire. Ez az érzésük pedig leginkább akkor van meg, ha elismerik és megdicsérik őket." [16]

A jutalmazás - büntetés kérdéskörével foglalkozó kutatók elméleteiből csak ízelítőt adtam, azonban világosan látszik, hogy az erőszakmentes nevelés rendkívül fontos szerepet kapott napjainkban. Az erőszakmentes nevelés önmagában is sugallja a pozitív megerősítés szükségességét, mivel ellenpárja a büntetés alkalmazása a félelemmel párosul, így negatív érzéseket vált ki az egyénből. A büntetés esetében az individuum a cselekedetre gondolva is büntudatot érezhet, mintha feje felett ott lebegne Damoklesz kardja.

A filozófia tudományterületéről Honneth azt az álláspontot képviseli, miszerint az elismerés viszonyai során alakulnak ki a gyermekek kognitív képességei. (Weiss J., 2010)

A megerősítés pedagógiai alkalmazása

A pozitív megerősítést a pedagógus támogató hozzáállással, dicsérettel és biztatással valósíthatja meg annak érdekében, hogy elősegítse a tanulók önhatékonyságát. A tanári visszajelzés akkor eredményes, ha azonnali és közvetlenül összefüggésben van az erőfeszítés a sikerrel. A tanuló hatékonyabbnak érzi magát egy új tananyag elsajátításában, ha azt egy szignifikáns személy külsőleg megerősíti. A külső megerősítés sikerélményt eredményez, mely egyrészt ösztönzőleg hat a tanulási tevékenységre, jó érzéssel töltheti el saját teljesítménye, másrészt a tanuló valóban érzi, hogy az oktatási tevékenység szereplője. (Kobus, T., Maxwell, L., Provo, J., 2008)

Hall, Lund és Jackson (1968) egyik kísérlete arra irányult, hogy szociális megerősítőket alkalmaztak olyan diákok esetében, akik az iskolában eltöltött idő kevés hányadát szentelték a tanulásnak. Gyakorlatilag amikor a megfigyelt diákok a tanulásra összpontosítottak a kutatók olyan szociális megerősítéseket alkalmaztak, mint a dicséret, a kivételes figyelem. Megdöbbentő hatást eredményezett a kísérlet, mivel a tanulási idő megkétszereződött a vizsgált tanulók esetében. (Carver, C. S., Scheier, M. F., 2006)

A "Rosenthal-effektus" néven ismertté vált hatásmechanizmus egyértelműen jelzi az elvárás minőségének jelentőségét. "Robert Rosenthal amerikai pszichológus érdekes kísérletet végzett ezzel kapcsolatban. Először négyszáz tanuló intelligenciáját tesztelte. Azután teljesen önkényesen - és az intelligenciateszt eredményének figyelembevétele nélkül - kiválasztott olyan tanulókat, akikről azt mondta a tanároknak, hogy különösképpen intelligensek. Amikor Rosenthal a négyszáz diákot egy idő után újra tesztelte, a különösen intelligensnek minősített diákoknál olyan teljesítménynövekedés mutatkozott, amely akár 50 százalékkal is meghaladta a többi tanulóét." [17] A tanárok pozitív elvárása úgy öltött formát, hogy minden egyes jó teljesítményért vagy annak bármely apró jeléért megdicsérték a diákot, a hibák jelentéktelenné váltak. Ennek hatására a tanulók önbizalma megnőtt és maguktól növelték teljesítményüket. (Lauster, P., 1994.)

A behaviorista álláspont szerint a kívánt viselkedés megismétlődik, amennyiben megfelelő időben és módon jutalmazták. (Tóth, L., 2008) Így a megerősítés megfelelő alkalmazásának alapfeltétele, hogy az egyén ismerje a jutalmazáshoz és a büntetéshez kapcsolódó szabályokat. Nyilvánvalóan az igazságosság szempontja is felmérendő: az indokolatlan büntetés vagy jutalmazás egyaránt negatív következményeket vonhat maga után.

A megerősítés az iskolai környezetben manifesztálódik az osztályzatok, egyéb materiális eszközök (könyv jutalom), valamint a szociális megerősítők által.

A szociális megerősítők esetében a megerősítés külső forrásból származik, valamely megfelelőnek ítélt cselekvés hatására. Nem kizárólag az iskolai közegben jellemző, így származhat valamely az egyén számára releváns személytől, szülőtől, tanártól, kollégától, barátától, stb. Megjelenésükre különféle kommunikatív módok szolgálnak:

- a. Nonverbális: lehet a mosoly, vállveregetés, taps, stb.
- b. Verbális: szóbeli kommentek formájában, mint például: "Szép munka!"
- c. Textus formában: "Kiváló" (Smith, K., 2006)

A megerősítés iskolai közegben nem pusztán az osztályzatok vagy egyéb materiális eszközök által valósítható meg. A következő csoportosítás jól meghatározza az iskolai közegben alkalmazható megerősítési formákat:

Természetes vagy direkt megerősítés: a megfelelő viselkedésből eredő belső megerősítés. Példa lehet

erre a csoportmunka, melyben egyenrangúan kezelik egymást a tagok, így ez önmagában feloldódáshoz vezet, erősítheti a részvételi szándékot, mint viselkedési formát. Természetes megerősítés az ún. belső megerősítés a megfelelő módon történő segítségkérést jelenti, amely eredményezi a segítségnyújtást, más oldalról belső motivációt eredményez a külső közvetett megerősítés által.

Szociális megerősítés: a megerősítés külső forrásból származik a megfelelő cselekvés hatására. Nem csak az iskolai közegben jellemző, így származhat valamely az egyén számára releváns személytől, szülőtől, tanártól, kollégától, barátától, stb.

Aktivitásra készítető megerősítés: elsősorban iskolai közegben, például a páros feladat megoldás ösztönzően hathat a diákokra, mivel saját maguk választhatják meg a partnerüket. Különösen eredményes, ha valamilyen játékos tevékenységhez kapcsolódik a feladat.

Materiális megerősítés: valamilyen tárgyasult formát ölt, mely lehet élelmiszertől kezdve valamilyen díjig bármi. A gyermeknevelés területén az élelmiszer és a játékok alkalmazása megerősítésként nem túl praktikus, hiszen például, ha valaki az étkezést jutalomként interpretálja, folyamatos táplálkozáshoz vezethet vagy épp ellenkezőleg a magát büntetni szándékozó személy megvonva magától a táplálékot anorexiás lehet. A játékok formájában nyújtott jutalmazás irigységhez vezethet másokban. A leginkább motiváló formák az oklevelek, írásos elismerések, a munka eredményének nyilvános bemutatása, stb.

Jelzés értékű megerősítések: leginkább iskolai közegben alkalmazható, kevésbé jelentőségteljes megerősítési forma, mely lehet például a piros pont, vagy a kis jegyek. Megerősítési értékét növeli, amennyiben bizonyos mennyisége után egy nagyobb jutalom van kilátásban. (Smith, K., 2006)

A megerősítés szerepe a munkahelyi szervezetben

"Miért is olyan fontos a munkahelyi elismerés? Mindenki szereti tudni, hogy számít, amit csinál. Amennyiben a munkatársak nem érzik, hogy feletteseik vagy kollégáik értékelnék őket, egy idő után pusztán gépnek vagy eszköznek kezdik érezni magukat. Ha senkinek sem tűnik fel, hogy egy kolléga igyekszik a lehető legjobban dolgozni, akkor idővel az illető sokat veszít motiváltságából." [18]

A megerősítés, mint motivációs módszer a munkahelyi szervezetekben is jelentőségteljes a szervezeti célok elérésének érdekében. Nyilvánvalóan az elsődleges motivációs eszköz a pénzben testesül meg, továbbá kiemelkedő szerepe van a megfelelő munkahelyi környezetnek, a státusznak és a biztonságnak.

A munkahelyi elismerés önálló vizsgálati szféraként jelent meg és a MER (munkahelyi elismerés) teszt segítségével vizsgálják a megfelelő elismerő motiváció típusát. Az elismerés formája ugyanis egyénileg eltérő lehet, így például megtestesülhet elismerő szavak, ajándék, jutalom formájában azaz az elismerés akkor hatékony, ha motiváló elismerésként ölt alakot.

Az elismerés szükségességének okát Steven Covey a következőkben fogalmazza meg: "A fizikai létfenntartás után az ember legfontosabb szükséglete a pszichológiai létfenntartás - az, hogy megértsék, megerősítsék, értékeljék és elismerjék." A megerősítés, az elismerés tehát, mint motivációs módszer a munkahelyi szervezetekben is jelentőségteljes a szervezeti célok elérésének érdekében. A motivált munkaerő elősegítheti a munkahelyi szervezet hatékonyabb működését, ezáltal a profítcélok megvalósulását. Nyilvánvalóan az elsődleges motivációs eszköz a pénzben testesül meg, továbbá kiemelkedő szerepe van a megfelelő munkahelyi környezetnek, a státusznak és a biztonságnak a munkahelyeken. A munkaerő számára továbbá fontos, hogy ne érezze jelentéktelennek magát, hanem a szervezet nélkülözhetetlen részeként élje meg tevékenységének végzését. Ennek megvalósulása érdekében különböző motivációs faktorokat vizsgáltak a kutatók. Megállapították, hogy a pénzben kifejezett elismerés mellett a pozitív megerősítés az egyik leghatékonyabb formának bizonyul a motivációban.

Nelson kutatásainak eredményeként kiemelkedőnek vélik többek között az elismerés hatását. Mintegy 1500 alkalmazottat kérdeztek meg és azt a konzekvenciát vonták le, hogy az egyik leghatékonyabb motivációs eszköz a tevékenység elvégzését követően közvetlenül történő személyes elismerés. (Nelson, 1996) Nelson az általa összefoglalt motivációs tényezők között szerepelteti még a személyes köszönetnyilvánítást a jól végzett munkáért, melyet egyénenként szóban, írásban vagy

mindkét formában egyidejűleg javasol realizálni. Hangsúlyozza annak fontosságát, hogy a köszönetnyilvánítás, illetve az elismerés őszinte legyen és a megfelelő időben történjen. (Smith, K., 2000)

A pozitív visszajelzés szükségessége tehát vitathatatlan, azonban egy Gallup kutatás szerint, mely a világ országainak munkahely helyzetét vizsgálta, a legkevésbé alkalmazott tényezőnek tűnik. A megállapítást az a tény támasztja alá, hogy igen kevesen jelölték meg a Gallup kérdőívben szereplő "Az elmúlt hét napban elismerést vagy dicséretet kaptam a jól végzett munkámért" kijelentést.[19] A Gallup leírásában kiemelik, hogy a teljesítmény szempontjából fontos szerepet tölt be a visszajelzés, az elismerés mind személyes, mind vállalati szinten. Ennek ellenére különösen a volt szocialista országokban alacsony az elismerés vagy a dicséret aránya, melynek okát részben abban látják, hogy az individuumban nem tudatosított egyéni szerepének jelentősége. Ezzel kapcsolatosan Rodd Wagner és Jim Harter egy lengyel közraktár menedzserének tapasztalatát írták le, mely szerint a menedzser elkezdte dicsérni és elismerni a beosztottak munkáját. Az alkalmazottak reakciója nem volt pozitív: megijedtek és nem tartották jelentőségteljesnek saját teljesítményüket. A menedzser úgy vélte, hogy még meg kell tanulniuk, hogy nem lesznek lefejezve, ha nyilvános elismerésben részesülnek. (Gallup, 2011)

Az elismerés elfogadása tehát kultúrafüggő is, a befogadónak késznek kellene lennie arra, hogy kellemes élményként tapasztalja meg hatását. Úgy tűnik a negatív, gúnyt tartalmazó elismerés annyira elterjedt korábban, hogy a pozitív hatása esetenként várat magára. "Mindezt figyelembe véve a rossz értelemben vett elismerés nem egyszerűen a méltányos megbecsülés hiányának tűnik. Fájdalmas sebeket okozhat, áldozatait megnyomorító öngyűlölettel terhelve meg."[20] (Taylor, C., 1997) Nyilvánvalóan nem az efféle elismerés növeli a hatékonyságot, hanem a valós teljesítményhez kapcsolódó, egyénre szabott formája, mely jó érzést vált ki és a feladat megismétlésére ösztönöz.

Megerősítés online tartalmakban

A tömegkommunikáció

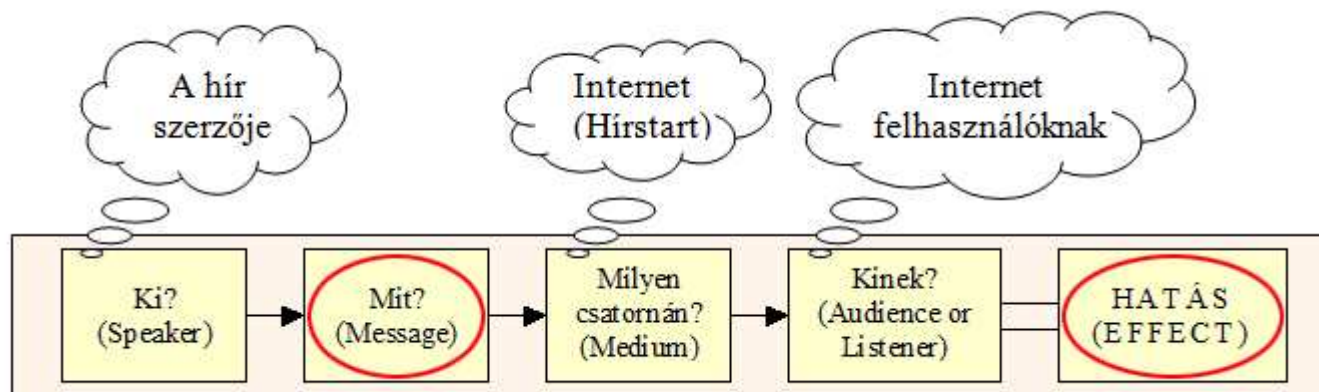
A kommunikáció egyik jelentős területe a tömegkommunikáció, melynek jellegzetessége, hogy a tömegeket célozza. A tömegkommunikáció által a közlések nyilvánosan terjesztett speciális eszközök és információhordozók útján kerülnek széles néptömegekhez. Célja az egyének szubjektív tudatának befolyásolása. Az emberek számára az egyik legjelentősebb tanulási forrás lényegében már gyermekkortól. A tömegkommunikációs eszközök közé tartoznak az írott sajtó, valamint a hangzó és vizuális jeleket közvetítő eszközök, mint a rádió, és a televízió, továbbá az Internet. (Schmerz I., 2002)

A médiának kiemelt szerepe van a kultúra bármely területének közvetítésében. A média, mint szocializációs ágens lényegében meghatározza a tematizációt (agenda setting) társadalmi szinten, azaz bizonyos értelemben azt, hogy a társadalom tagjai miről gondolkodjanak és beszéljenek. (Rosengren, K. E., 2004.) Franklin Fearing (1954) kiemelte azonban, hogy bármilyen jellegű média tanulmányozása során alapvető szempont az, hogy milyen az adott társadalomban az elfogadott értékrend mintája. Hipotézise szerint a média által közvetített tartalmak, ha esetlegesen tudattalanul is, de visszatükrözik a társadalmi értékrendet. (Fearing, F. 1954)

A Lasswell modellt alapul véve, a tömegkommunikációnak, ezen belül a kutatási területként kijelölt online híreknek az értelmezését az 5. ábra szemlélteti.

5. ábra

Lasswell modell és az internet

A "Ki" az online újságírókat jelenti, a "Mit" az online híreket, a "Csatorna (vagy Médium)" az Internet, a Kinek: az online hírolvasók, a "Hatás" a korábbi kutatási tapasztalatokat figyelembe véve a megerősítés effektusát jelenti.

Online kutatási tapasztalatok

A megerősítés fellelése számos dilemmát okozott számomra az online univerzumban, mivel önmagában megerősítésnek tekinthető a felhasználók részéről például a legolvasottabb online hírek köre. A tartalmak olvasottsága arra mutat rá, hogy a felhasználó mely tartalmakat "erősíti meg" érdeklődésével. E tekintetben a kezdeti kutatásaim arra engedtek következtetni, hogy a felhasználó leginkább a negatív kicsengésű tartalmakat erősíti meg, így tragédiákat, vitákat, szidalmazást, stb.

Tekintettel arra, hogy nehézkes lenne általánosítva kutatni a megerősítést, úgy határoztam, hogy konkrét szavakra orientálok a keresést. Azok a szavak és kifejezések azonban, amelyek egyértelműen pozitív megerősítést jelentenek a közvetlen kommunikáció során, így például az iskolai közegben a "Jól van!", vagy "Szép munka!" ilyen formán nem kutathatók a hírtartalmakban. Általánosítva azonban ezek a kifejezések elismerésként értelmezhetők és online hírtartalmakban is könnyebben fellelhető.

A leírtaknak megfelelően az elismerésre korlátoztam kutatásom. A kutatás szempontjából kijelölt hírek körét a Hírtart által nyújtott szolgáltatás segítségével jelöltem meg, mely lényegében különböző forrásokból gyűjt össze hírtartalmakat.[21]

Témák: Autó-motor, belföld, bulvár, egészség, életmód, ezotéria, gaming, gazdaság, határtalan, infotech, kultúra, külföld, mobil, receptek, sport, tudomány, baleset-bűnügy, Forma1.

A hírtartalmak közvetlen forrásai a Hírtart szolgáltatásában: Hír6.hu, Turizmus Online, KultúrPart, MNO, Ittlakunk.hu, Zene.hu, Prae.hu, Dunaújvárosi Hírlap Online, Magyar Nemzet, HVG.hu, NOL, Fejér Megyei Hírlap Online, MiNap Online, Kisalföld.hu, Zalai Hírlap Online, Napló Online, Mohácsi Újság, Sport24.hu, Vas Népe Online, Nemzeti Sport, Stop, Pest Megyei Hírhatár, Story Online, Fidelio.hu, Élelmiszer Online, hirado.hu, Hír24, Színház.hu, Gödöllői Hírek, Szeged Ma, Tolna Megyei Hírhatár, SzegedCafé.hu, Tudósítók.hu, Heti Válasz, EgriSzín, Pécsi Újság, Piac és Profit.

Az *elismerés* szót kiválasztva vizsgáltam a különböző hírtartalmakat 2013. január hónaptól 2013. június 15-ig. További szempontként szerepeltettem az olvasói értékelést, mely *tetszik* vagy *javaslom* ikon megjelölésével volt lehetséges.[22]

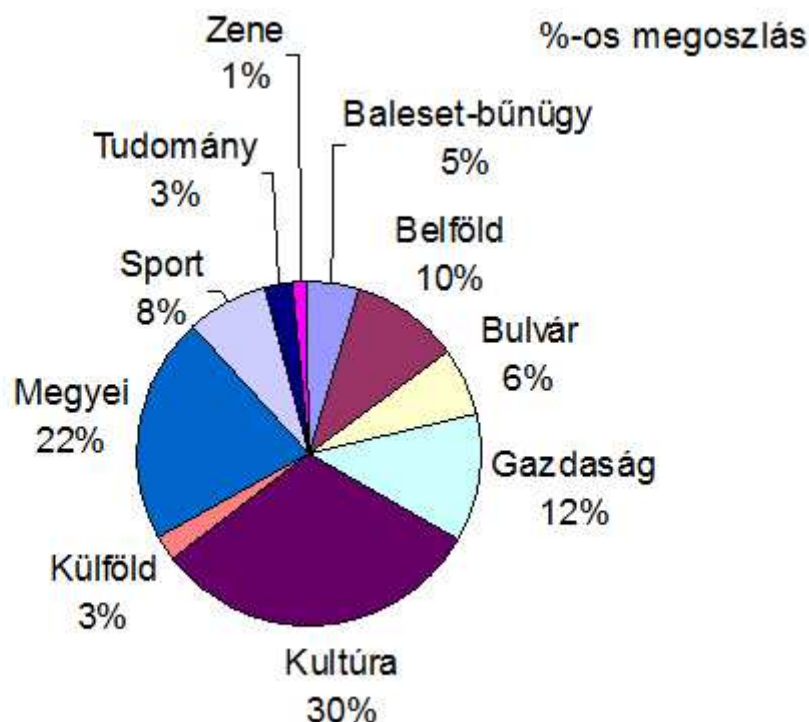
Minthogy fontosnak véltem, hogy az olvasóközönség részéről is megerősített híreket vizsgáljak, kizárólag azokat a hírtartalmakat vettem figyelembe, amelyeket legalább öt személy értékelt. Az értékelő személyek kilétéről, demográfiai adatairól nem áll rendelkezésemre információ.

Általánosságban becslésem szerint körülbelül ezer hír kerül bemutatásra napi szinten a hírtart felületén. Átlagosan öt-tíz hír tartalmazza az elismerés szót naponta, ami a 0,5%-1%-át jelenti az összes hírnek. A legelső tapasztalatok tehát arra engednek következtetni, hogy mindössze 0,5% - 1%-ban manifesztálódik az elismerés a hírtartalmakban. Kevés hozzászólás jellemző és körülbelül 20-30%-át egyáltalán nem értéklik az olvasók. A vizsgált hírtartalmak témánkénti százalékos

megoszlását a 6. ábra mutatja.

6. ábra

Az elismerést tartalmazó hírek a Hírstart internetes oldalról, témánkénti %-os megoszlásban

A témák tekintetében a kultúra nyilvánvalóan kiemelkedik az elismerő hírtartalmak között: a 78 vizsgált hír közül 24 kulturális tevékenységhez kapcsolódik; ez a vizsgált hírek közel egyharmada. A kultúra területén értékelt hírek magyar írókra, színészekre, rendezőkre, énekesekre vonatkoznak, de szerepelnek közöttük bölcsődei, önkormányzati, közművelődési, szakemberek, polgármesterek részére nyújtott elismerések is.

A megyei hírtartalmak második helyet foglalnak el, ahol az elismerés vonatkozik "a hétköznapok hőseinek" (rendőrök, tűzoltók, egészségügyi dolgozók, szociális munkások és pedagógusok) tevékenységére, különös tekintettel egy kedvezőtlen időjárási viszonyok által teremtett helyzet esetén bizonyított helytállásra. Az elismeréssel azonban nem mindenki ért egyet, ami néhány a nyomdafestéket alig bíró hozzászólásban manifesztálódik.[23] Érdemes ezekkel szemben kiemelni a kultúra területéről megszólaló Kossuth-díjas Pap Vera színművésznő vélekedését: "Az elismerés mindenkinek fontos. Már 35 éve vagyok a pályán, jól esik a visszajelzés - mondta Pap Vera az MTI-nek, hozzátéve: a közönség azt hiszi, hogy a színházi szakma csupa fény és pompa. Amikor az előadás végén tapsolnak, az valóban az, a tapsért azonban keményen meg kell küzdeni. A mai celebvilágban a 'fény és a pompa' nem a színészeket övezi."[24]

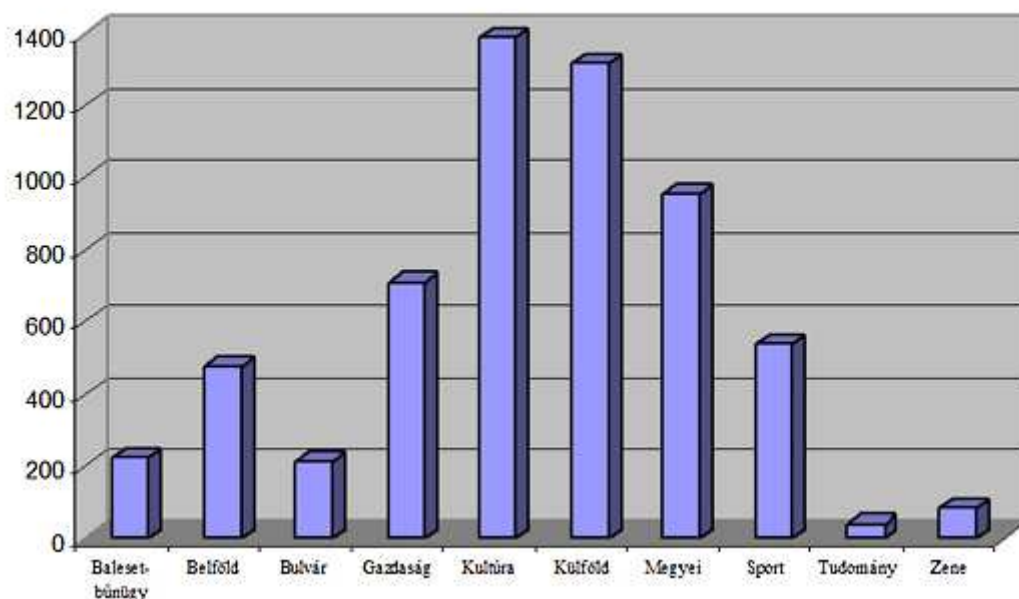
A gazdasági hírek 12%-ot, a belföldi hírek 10%-ot képviselnek az összes vizsgált hírtartalomból. Meglepő módon azonban a sportra vonatkozó értékelt hírtartalmak száma jelentősen elmarad a többitől. Mivel a kutatás nem terjed ki az összes sporthírré, így lehetséges, hogy nem az általam vizsgáltak a sport iránt érdeklődők preferált online hírei.

A tudomány és a zene alig képviselteti magát az elismerést tartalmazó cikkek között. A zenére vonatkozó következtetések levonására valószínűleg praktikusabb a YouTube által tartalmazott értékeléseket figyelembe venni.[25]

7. ábra

Az elismerést tartalmazó vizsgált online hírek értékelésének száma témánként

Értékelések száma témánként

Összegzés

A megerősítés bármely formája hatással van a viselkedésre és az érzelmekre: megerősíthet magatartásformákat, cselekedeteket, gondolkodásmódokat és az individuum számára utat mutathat az élet számos területén. Az erőfeszítésekkel elért eredmény már önmagában is jutalmat jelent, azonban az őszinte elismerés olyan érzelmi többletet kínál, amely elmélyítheti az egyén elköteleződését és fokozhatja tevékenysége hatékonyságát. Így az elismerés egy jobb világ megteremtésének eszközévé válhat, ezért megfelelő alkalmazása egyéni és társadalmi felelősség.

Jegyzetek

[1] Charles Taylor: Az elismerés politikája, In: *Multikulturalizmus*, 125. oldal

[2] Adamik T., Aczél P., et al.: *Retorikai lexikon*, Kalligram, Pozsony, 2010., 640. oldal
Kiegészítés a kommunikáció definíciójához: A humán nyelvi jelrendszer a fonémák és morfémák kettősségéből alakul egységgé. (A fonémák a releváns hangokat képviselik nyelvészeti értelemben, a morfémák a jelentéssel bíró minimális egységek). A hangok a legalacsonyabb szintet képviselik, míg a legmagasabb szinten állnak a szavak és a mondatok. Minden nyelvről elmondható, hogy viszonylag kisszámú beszédhangot tartalmaznak, így például a magyar és az angol nyelvben negyven hang különböztethető meg. A hangok kombinációs szabályai számos szó kialakítását és megértését teszik lehetővé, így egy felnőtt személynél ez elérheti a 20-30 ezer szót. A szavak kombinációjából több millió mondat alkotása lehetséges. (Atkinson, R.L. - Hilgard, E.R. et al., 2005)

A nyelvi jelrendszerünk magában foglalja: a fonológiát (a kiejtésre vonatkozó szabályok rendszerét); a szintaxist (a nyelvi jelek összekapcsolásának szabályrendszerét); a szemantikát (a nyelvi jelek és a valóság összekapcsolásának szabályrendszerét); és a pragmatikát (a nyelvi jelek és a kommunikáló felek cselekedetei összefüggéseinek szabályrendszerét). (Rosengren, K. E., 2004.)

[3] Buda Béla: *A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei*, 17. oldal

[4] Horányi Özséb: *A kommunikáció, mint participáció*, 14. oldal

[5] Lasswell Modellje alapján saját szerkesztés

[6] Antal László (1976) *A tartalomelemzés alapjai*, Magvető Kiadó, Budapest, 15. oldal

[7] Atkinson, R.L. - Hilgard, E.R. et al.: *Pszichológia*, Osiris Kiadó, Budapest, 2005., 269. oldal

- [8] Az állatkísérlet napjainkban tiltott tevékenység.
- [9] Buda Béla: *Az empátia - a beleélés lélektana*, 55. oldal
- [10] Forray R. Katalin, Tar Katalin: *Együttérzés, önzetlenség, felelősség*, 91. oldal
- [11] 0. fejezet: Az önelfogadás egyik kiemelt eszköze lehet az önmegerősítés alkalmazása.
- [12] Horányi Özséb: *A kommunikatív jelenség*: Sorensen, R.: Hatékonyság és érték a kommunikációban, General Press Kiadó, Budapest, 2003, 226. oldal
- [13] Charles Taylor: Az elismerés politikája, In: *Multikulturalizmus*, 129. oldal
- [14] Horányi Özséb: *A kommunikatív jelenség*: Sorensen, R.: Hatékonyság és érték a kommunikációban, General Press Kiadó, Budapest, 2003, 227. oldal
- [15] Bruno Bettelheim: *Az elég jó szülő, Könyv a gyermeknevelésről*, Cartaphilus Kiadó, Budapest, 2000, 122. oldal
- [16] Lauster, P.: *Ki, ha én nem? Hogyan legyünk önérzetesek*, Magyar Könyvklub, Budapest, 1994., 40-41. oldal
- [17] Lauster, P.: *Ki, ha én nem? Hogyan legyünk önérzetesek*, Magyar Könyvklub, Budapest, 1994., 41. oldal
- [18] Chapman, G., White, P.: *A munkahelyi elismerés 5 nyelve*, Harmat Kiadó, Budapest, 1995., 24. oldal
- [19] GALLUP: *The State of the Global Workplace, A worldwide study of employee engagement and wellbeing*, 2011., 9. oldal
- [20] Taylor, C.: Az elismerés politikája, In: *Multikulturalizmus*, Szerk. Feischmidt Margit, Budapest, 1997. Osiris., 125. oldal
- [21] Hírstart forrás: http://www.hirstart.hu/keres/elismerés/_/mind/4/0/
- [22] A tetszik vagy javasolom megjelölése a Facebook közösségi oldal felhasználói számára lehetséges.
- [23] Forrás: <http://www.stop.hu/belfold/hokaosz-utan-elismereseket-adott-at-pinter-sandor-a-mentesben-reszt-vevoknek/1132051/> Letöltés dátuma: 2013. 06. 05.
- [24] Forrás: http://www.zene.hu/20130316_pap_vera_kossuthdijat_kapott_az_elismeres_mindenkinek_fontos Letöltés dátuma: 2013. 06. 05.
- [25] Youtube: A videók megosztásának egyik jeles képviselője. Népszerűségét alátámasztja többek között, hogy naponta közel 4 milliárdra tehető a videó megtekintések száma a Youtube statisztikája alapján.

[A tartalomhoz >>](#)

Kondorosi Ferenc

A KLÍMAVÁLTOZÁS EMBERI JOGI ASPEKTUSAI

A klímaváltozás összetett jelenségének sajátossága, hogy az emberi jogokra gyakorolt negatív (és esetenként pozitív) hatásai térben és időben egyenlőtlenül oszlanak el, ráadásul többnyire kiszámíthatatlanok és esetlegesek. A klímaváltozás nem egyformán érint minden ökoszisztémát, és az ezekre épülő emberi társadalmak sebezhetősége is meglehetősen különböző. Így a környezeti változások különbözőképpen hatnak a mezőgazdaságból élőkre vagy a városokban élőkre; a szegénységgel küzdő embereket nagyobb mértékben sújtják, mint a biztosítással és az alkalmazkodáshoz szükséges pénzeszközökkel rendelkező gazdagabb embereket. A klímaváltozás jövőbeli hatásai (azok jellege és mértéke) attól is függenek, hogy a gazdasági-társadalmi fejlődés milyen irányba halad, milyen gyorsan és milyen határozott intézkedések születnek az üvegházhatású gázok kibocsátásának csökkentésére.

A klímaváltozás elsődleges emberi jogi hatása, hogy tovább növeli az egyenlőtlenségeket mind a jelen nemzedékek között (a különböző nemzetek és társadalmi csoportok között), mind a jövő generációk tekintetében. Míg egyes területeken bizonyos társadalmi csoportok a szén-dioxid kibocsátással járó tevékenység előnyei mellett esetleg a klímaváltozásnak is (átmenetileg) pozitív hatásait élvezhetik (így a kevésbé hideg tél előnyeit, vagy egyes mezőgazdasági ágazatokban - amíg a felmelegedés nem halad meg egy meghatározott szintet - jobb termésátlagokat), addig ugyanezen területeken más társadalmi csoportok, vagy a más területeken élő emberek a negatív hatásoktól szenvednek. Általánosan elismert összefüggés, hogy a szegényebb rétegeket és országokat nagyobb mértékben sújtják a globális felmelegedés következményei, tovább növekszik a szegénység, így a társadalmi szakadék egyre mélyül. A jövő nemzedékek tekintetében pedig a klímaváltozás az életminőségen túl magának az emberi életnek a fennmaradási esélyét veszélyezteti. Egész népek és kultúrák eltűnésével kell számolni: különösen az őslakos népek jogait veszélyezteti az élőhelyeik megszűnése (pl. a tengerszint emelkedése miatt) vagy az ökoszisztéma olyan mértékű megváltozása, ami lehetetlenné teszi hagyományos életmódjuk folytatását (mint a sarkkörön túli felmelegedés teszi a kanadai eszkimó lakosság [inuitok] megélhetését jelentő vadászattal).

A klímaváltozás emberi jogokat érintő legkézenfekvőbb, leglátványosabb (közvetlen) hatásai egyrészt a természeti katasztrófák által az élethez és a testi épséghez való jog veszélyeztetésében, másrészt az emberi élet fenntartásához szükséges alapvető természeti kincsek lerombolása vagy veszélyeztetése által a vízhez, élelemhez és egészséghez való jog veszélyeztetésében jelentkeznek. Míg a Föld egyes térségeiben a tengerszint-emelkedés és az áradások veszélyeztetik az emberi élőhelyeket, és az emberi életet, addig más területeken (vagy az áradással, extrém esőzéssel sújtott térségekben időszakosan) az aszálykárokkal, az ivóvízbázis csökkenésével, kimerülésével kell szembenézni, és mindenütt a vízminőség romlásával kell számolni. A mezőgazdaság élelmiszer-termelő képessége csökken (nagyobb hőmérséklet emelkedés esetén a mérsékelt éghajlati övezetben is), ami az éhínség veszélyét vetíti előre, különösen a szegényebb országokban, ahol már ma is jellemző az alultápláltság. A rendelkezésre álló élelmiszer mennyiségének csökkenése (romló minőség mellett is) mindenképpen együtt jár az élelmiszer-árak növekedésével, ami a gazdagabb országokban is aránytalanul sújtja a lakosság szegényebb rétegeit (közvetve pedig fokozza a szociális ellátórendszerek terhelését), és növeli az alultápláltságtól szenvedők számát.

Az egészséghez való jog érvényesülésében meghatározó szerepe van a biztonságos ivóvíznek és a megfelelő élelemnek, ezek hiányában nyilvánvalóan az egészséghez való jog is veszélyeztetett. Az

ivóvíz minőségi romlása a víz útján terjedő betegségek gyakoriságát növeli, az alultápláltság pedig különösen a gyermekek testi és szellemi fejlődését veszélyezteti, és a felnőttek körében is csökkent aktivitást eredményez. A megnövekedett hőség (amit sokszor a légszennyezettség és a magas páratartalom is tetézi) főként a városlakókat érinti, főként az időseket, betegeket, és azokat, akiknek nincs légkondicionálójuk. 2003-ban Európában a becslések szerint 22-35 ezer ember halt meg a nyári hőség következtében. Az átlaghőmérséklet emelkedésével a trópusi rovarok által terjesztett fertőző betegségek (mint a malária) is északabbra húzódnak. Már ma is évente 150 ezer halálesetet és 5 millió megbetegedést tulajdonítanak a globális felmelegedésnek a malária és egyéb betegségek terjedésére gyakorolt hatásának (főként a szegényebb országokban). A gazdagabb országokban a közvetlen egészségügyi károk az anyagi ráfordítások növelésével (védőoltásokra fordított kiadásokkal) megelőzhetőek vagy mérsékelhetőek. Itt említhető, hogy - amint már Magyarországon is megtapasztalhattuk - az enyhébb telek következtében könnyen áttelelnak és elszaporodnak - a mezőgazdasági kártevők mellett - az olyan, különböző betegségeket terjesztő élősködők, mint a kullancsok, amelyek korábban kevésbé voltak jellemzőek az adott területen. Olaszországban 2007 nyarán a tigrisszúnyogok terjesztették trópusi betegséget.

Az extrém időjárási helyzetek természeti csapásokat eredményeznek (áradás, földcsuszamlás, stb.), amelyek emberéleteket követelhetnek, és nemcsak a túlélők testi épségét veszélyeztetik, hanem a katasztrófa élményének és a kitelepítésnek a mentális egészségügyi következményeivel is számolni kell. A hőség okozta és a fertőző betegségek mellett az egészségügyi ellátórendszernek fel kell készülnie a légúti és (az erősödő UV sugárzásnak köszönhető) bőrbetegségek gyakoriságának növekedésére is.

Az egészségügyi ellátórendszeren túl egyéb társadalmi alrendszerek működésképeire is hatással lehet a természeti katasztrófák következtében lakóhelyükről elmenekülő áradata. Az ökológiai vagy környezeti menekültek (akikre a jelenlegi nemzetközi jogi szabályok értelmében nem terjed ki a menekültek fogalma és jogállása) számát 2050-re 150 millióra, az akkori várható népesség 1,5 %-ára becsülik. Ez a jelenség csatolja leglátványosabban vissza a klímaváltozás tipikusan szegényebb országokban és régiókban ható következményeit a klímaváltozás előidézésében nagyobb szerepet játszó fejlettebb országokba. A migrációs hullámok a fogadó országokban társadalmi feszültségeket okoznak a jóléti ellátórendszerekre gyakorolt nyomással és az egyre gyakoribb rasszista és idegengyűlölő megnyilvánulásokkal.

A klímaváltozás hatásai következtében előforduló természeti katasztrófák, például az áradások vagy a nagy erejű szélviharok hatalmas anyagi károkat okoznak (pl. a lakóházakban), és ezáltal veszélyeztetik a tulajdonhoz való jog élvezetét, valamint a lakhatáshoz való jog érvényesülését is. A mezőgazdasági földterületek mint tulajdonságok is veszélybe kerülhetnek, és ez megfosztja az érintetteket a megélhetési forrásuktól (illetve másokat is az élelemhez való jog kielégítésének forrásaitól).

A klímaváltozás a gazdasági növekedésre is negatív hatással lehet: a mezőgazdasági megélhetésüket elvesztők munkanélkülivé válása és a szegénység növekedése a gazdasági és szociális jogok megsértéséhez vezet, illetve a szociális ellátórendszerek túlterhelését, a szegénység kezelése érdekében az állami jóléti kiadások növelésének szükségességét vetíti előre. Az állami költségvetési kiadások növelését igényli a katasztrófavédelem megerősítése, az árvizek elleni védekezés és egyéb megelőző-alkalmazkodó intézkedések megtétele is. A növekvő költségvetési kiadások fedezéséhez szükséges állami elvonások, továbbá a szélsőséges időjárási események következtében a gazdasági szféra szereplői által elszenvedett károk visszafogják a gazdasági növekedést, ami a gazdaság és az emberi jogok bonyolult összefüggés-rendszerében (a fentebb kifejtettek szerint) az emberi jogok széles skálájának megsértéséhez vezethet.

Nemcsak a klímaváltozás hatásai veszélyeztetik az emberi jogok élvezetét, de a probléma kezeléséhez szükséges alkalmazkodási és csökkentési intézkedéseknek is lehetnek az emberi jogokat hátrányosan érintő hatásai (mint pl. a bioüzemanyag-termelésnek az élelmiszer-termelésre és így az élelemhez való jogra gyakorolt hatása, vagy a veszélyeztetett területekről történő kitelepítések hatásai). Bár a klímaváltozás fizikai hatásai önmagukban nem tekinthetők emberi jogi jogsértéseknek, mert a jogi felelősség szabályai szerint nehezen lenne megállapítható egy konkrét felelős (például egy áradás során életüket veszített személyek hozzátartozói nem perelhetik sikerrel a nagy mennyiségű szén-dioxidot kibocsátó államokat), a klímaváltozás hatásainak csökkentését és az alkalmazkodást célzó intézkedések körében mégis fontos az emberi jogi szemlélet alkalmazása. Erre mutat rá az ENSZ emberi jogi főbiztosának a klímaváltozás és az emberi jogok kapcsolatáról szóló

jelentése is.

A klímaváltozás többször említett jellemzője, hogy növeli az egyenlőtlenségeket, a hasznok és a terhek egyenlőtlenül oszlanak el a klímaváltozást okozó (fokozó) gázokat kibocsátók és a klímaváltozás következményeit elszenvedők között. Ezen felismerés nyomán a méltányosság és igazságosság elvei alapján vetették fel először a fejlettebb országok (a fő kibocsátók) felelősségét a fejlődő országokkal szemben. Ma már nemzetközi szinten egyre inkább előtérbe kerül a klímaváltozás emberi jogi alapú megközelítése. (Annan 2009)

Az osztó igazságosság elve alapján a környezeti veszélyek és ártalmak, valamint a befektetések előnyeinek egyenlő (diszkrimináció-mentes) elosztását hirdetve bontakozott ki az Amerikai Egyesült Államokban az 1980-as években az "Environmental Justice" mozgalom. A hagyományos környezetvédelmi kérdéseket társadalmi kontextusba helyezték, és rámutattak a környezetszennyezésnek az egyes társadalmi csoportokat aránytalanul nagyobb mértékben sújtó hatásaira, hangsúlyozva a faji és nemi alapú megkülönböztetést. Olyan jogok elismerésének szükségességét fogalmazták meg, mint a tiszta levegőhöz, földhöz, vízhez és élelemhez való alapvető jogok; környezeti információhoz való jog és részvételi jog a döntéshozatali folyamatokban; a dolgozók joga egészséges és biztonságos munkakörülményekhez anélkül, hogy választaniuk kellene a veszélyes megélhetés és a munkanélküliség között; a környezeti ártalmak áldozatainak teljes körű kártérítéshez és minőségi egészségügyi ellátáshoz való joga. A mozgalom szorgalmazta a jelen és jövő nemzedékek érdekében a fogyasztói szokások megváltoztatását, valamint az iskolai oktatásban a társadalmi és környezeti kérdések hangsúlyozását.

Ezzel párhuzamosan került előtérbe nemzetközi szinten a fenntartható fejlődés fogalma, amely fokozottan ráirányította a figyelmet a környezetvédelmi kérdésekre, azok gazdasági és társadalmi összefüggéseit is figyelembe véve. A fenntartható fejlődés emberi jogi megközelítése alapján a globális civil mozgalmak a környezeti emberi jogok elismerését javasolták a nemzetközi közösség számára. Ilyen jogok: az egészséges környezethez való jog (mint anyagi jog), amely magában foglalja az életet és az egészséget veszélyeztető ártalmaktól mentes környezethez való jogot, a környezetromboló és -szennyező tevékenységek elleni védelmet, a tiszta vízhez való jogot; valamint a környezetért cselekvéshez való jog (mint eljárási jog), amely a környezetet érintő döntéshozatalban való részvételhez, az ehhez szükséges tájékoztatáshoz való jogot, valamint a bírósághoz fordulás (közérdekű igényérvényesítés) jogát foglalja magában. Mindezek a jogok természetesen - az emberi jogok interdependenciája, kölcsönös összefüggése következtében - szoros kapcsolatban állnak a hatályos nemzetközi szerződésekben már elismert polgári és politikai, illetve gazdasági, szociális és kulturális jogokkal, mint az élethez, egészséghez való jog, egyesülési jog, véleménynyilvánítás szabadsága, tisztességes eljáráshoz való jog, stb. Megfogalmazódott továbbá a környezeti biztonsághoz való jog elismerésének igénye, valamint az áldozatok kártalanításhoz való joga.

Az osztó igazságosság elmélete (amelyre az ENSZ 1992. évi klímaváltozási keretegyezménye is épült) az emberek (államok) közötti egyenlőtlenségek kiegyenlítésére, a javak és jogok arányos elosztására törekszik, míg az emberi méltóságra épülő igazságosság elmélete bizonyos életkörülmények abszolút szükségességéből indul ki, amelyet mindenki számára biztosítani kell. Az emberi méltóság biztosítását szolgálják az emberi jogok. A klímaváltozás emberi jogi megközelítésének előnye, hogy a jogosultságok kötelezettségeket keletkeztetnek. Az alanyi jogi alapú megközelítés szervesen illeszkedik az európai (nyugati) jogi kultúrába, amely nagy hangsúlyt helyez az egyéni jogérvényesítésre, az igények bíróság előtti érvényesíthetőségére. Ebben a megközelítésben a környezetvédelem, a szén-dioxid kibocsátás csökkentése, valamint a klímaváltozás által okozott károk enyhítése nem kegy vagy jótékonyosság kérdése, hanem az államok kötelezettsége. Amy Sinden az emberi jogi megközelítés szükségességét abból vezeti le, hogy az emberi jogok a társadalomban jelentkező hatalmi egyenlőtlenségek megszüntetését szolgálják, amely egyenlőtlenségek torzítják a politikai döntéshozatalt (ld. a klímaváltozást meggátolni szándékozó korlátozások esetén veszteségeket szenvedő vállalati érdekek, a szén- és olajkitermelő, valamint az autógyártó ágazat elsöprő hatalmát és befolyását szemben például a klímaváltozás fejlődő világban élő vesztesei politikai képviselőinek hiányával a probléma megoldásában kulcsszereppel bíró fejlett országokban). Mivel emberi jogi tradíciónk alapvetően a hatalmi egyenlőtlenség miatti aggodalomban gyökerezik, a klímaváltozással kapcsolatos állítások emberi jogi terminusokban való megfogalmazása ráirányíthatja a figyelmet a klímaváltozást gátló szabályozások vesztesei, illetve nyertesei közötti hatalmi kiegyensúlyozatlanságból fakadó politikai válságra, és megakadályozhatja, hogy a klímaváltozás problémáját a nagyvállalati lobbik pusztán a fogyasztók hibás egyéni piaci igényei következményeként tüntessék fel és ezzel vakvágányra tereljék a probléma kezelését.

(Sinden 2008, Julesz 2002, Julesz 2003, Julesz 2006a és Julesz 2006b.)

Az emberi jogok nyelve "egy közös nemzetközi nyelv" Robinson (2006); és a globalizáció negatív hatásai elleni küzdelemben az emberi jogok tiszteletben tartására irányuló erőfeszítések példaként szolgálhatnak a klímaváltozás elleni küzdelemben. Ezen közös nemzetközi nyelv alapján az emberi jogi kötelezettségek elsődleges címzettjei az államok. A gazdasági, szociális és kulturális jogokkal összefüggésben kialakult elméletnek és a vonatkozó nemzetközi jogi szabályoknak megfelelően az államok kötelezettsége a klímajogokkal kapcsolatban is három csoportba sorolható: 1. a tiszteletben tartás kötelezettsége (obligation to respect) elsősorban a káros kibocsátó tevékenységtől tartózkodást követeli meg az állam részéről; 2. a védelmi kötelezettség (obligation to protect) a harmadik személyek (államok vagy vállalatok) általi kibocsátással szembeni fellépéssel, nemzetközi együttműködés útján teljesíthető; 3. a szolgáltatási kötelezettség (obligation to fulfil) pedig megköveteli, hogy az állam tegyen megfelelő intézkedéseket annak érdekében, hogy előmozdítsa a lakosság alkalmazkodó-képességét, gátakat építsen, stb.

A klímajogok hatékony érvényesítése a transznacionális vállalatok felelősségvállalása nélkül elképzelhetetlen. Jelenleg a nemzetközi jog csak az államok számára állapít meg kötelezettségeket, az emberi jogok megsértéséért is - az ellenőrzési, végrehajtási mechanizmusok korlátai között - csak az államok vonhatók felelősségre (a nemzetközi bűncselekményektől eltekintve). A transznacionális vállalatok önkéntes alapon vesznek részt az emberi jogok előmozdítását célzó nemzetközi együttműködésben (ld. fent: Global Compact, corporate social responsibility). Ez az együttműködés már ma is felöleli a környezetvédelmi kérdéseket, így kiterjeszhető a klímaváltozás elleni küzdelemre, az üvegházhatású gázok kibocsátásának csökkentésére. Az államok feladata, hogy megfelelő ösztönző intézkedéseket fogadjanak el a transznacionális vállalatok és a nemzetközi üzleti szféra felelősségvállalásához ezen a területen, és eleget tegyenek védelmi kötelezettségüknek.

A klímajogoknak az is sajátossága, hogy a klimatikus hatások nem tulajdoníthatók egyetlen meghatározható felelősnek, az okozati összefüggés egy konkrét cselekvés és egy konkrét káresemény között legtöbbször nem kimutatható. Ezért is szükséges a nemzetközi összefogás a klímajogok érvényesítéséhez.

A klímaváltozás emberi jogi megközelítésének megerősödése azért is kívánatos, mert a méltányosság és az oszto igazságosság elvén alapuló eddigi nemzetközi törekvések nem vezettek eredményre, a kibocsátás szintje globálisan tovább növekszik. Persze az emberi jogi megközelítés sikeréhez sem fűzhetünk felhőtlen reményeket, ha figyelembe vesszük, hogy az egyik legnagyobb kibocsátó, az Amerikai Egyesült Államok - a Kiotói Jegyzőkönyvhöz hasonlóan - azokat az emberi jogi egyezményeket sem ratifikálta, amelyek a klímajogok biztosításának csíráját jelenthetnék. Ilyen például az ENSZ gyermekjogi egyezménye, amelynek értelmében minden gyermeknek joga van az elérhető legmagasabb szintű egészséghez (24. cikk), és az államok kötelessége megfelelő intézkedéseket tenni, pl. a tiszta ivóvíz biztosítása érdekében, a környezetszennyezés veszélyeinek és kockázatainak figyelembe vételével. Az egyezmény 4. cikke értelmében a gyermekjogok biztosításához szükséges intézkedéseket az államoknak a rendelkezésükre álló erőforrások maximális felhasználásával kell megtenniük, valamint a nemzetközi együttműködés keretében is. Ez a rendelkezés tehát egyfajta területen-kívüli felelősséget is keletkeztet. A klímaváltozás gyermekjogi megközelítése egyébként azért is szükséges, mert a gyermekeket (akik már a jövő nemzedékeit képviselik) a klímaváltozás és a környezetszennyezés hatásai a felnőtt lakossághoz képest aránytalanul sújtják. Az Egészségügyi Világszervezet (WHO) adatai szerint a halálozások 1/3-a környezeti ártalmakra vezethető vissza, ennek 40 % pedig az öt éven aluli gyermekeket érinti, akik a népességnek csak 10 %-át teszik ki.

Ugyancsak utal a nemzetközi együttműködés fontosságára a Gazdasági, szociális és kulturális jogok Nemzetközi Egyezségokmánya, amely biztosítja a megfelelő életszínvonalhoz (élelemhez, ruházathoz és lakhatáshoz) való jogot (11. cikk), valamint a lehető legmagasabb szintű egészséghez való jogot (12. cikk). A hatályos emberi jogi egyezmények azonban csak közvetve biztosítanak környezeti/klímajogokat, és további hiányosságuk, hogy nem kapcsolódik hozzájuk valóban hatékony nemzetközi ellenőrzési/kikényszerítő rendszer, csak az államok időszakos jelentéseinek vizsgálata alapján megfogalmazott ajánlások jelentik ezen jogok megsértésének "szankcióit."

Mindenesetre a civil társadalom megpróbálja a rendelkezésre álló nemzetközi emberi jogi kereteket a leghatékonyabban felhasználni az államokkal szembeni nyomásgyakorlás érdekében (Julesz 2005, Julesz 2007a, Julesz 2007b és Julesz 2007c). A Kanadában élő inuitok képviselői például panaszt nyújtottak be az Amerikai Egyesült Államokkal szemben az Amerikai Államok

Szervezete (OAS) keretében létrehozott Emberi Jogok Amerika-közi Bizottságához. A sarkkörön túli olvadás ugyanis az inuitok (mint őslakos nép) hagyományos életmódját veszélyezteti: a jégkunyhók olvadása fenyeget, nyáron már légkondicionálót kell használniuk, és a jégpáncél elvékonyodása következtében a vadászat sem biztonságos. A panaszt benyújtók álláspontja szerint az Amerikai Egyesült Államok, amely a Föld népességének 5 %-át adja, ugyanakkor a szén-dioxid kibocsátás 25 %-áért felelős, és nem mutat hajlandóságot sem a csökkentésre, felelős ezért a klímaváltozásért, és az ezáltal okozott emberi jogi jogsértésekért. A Bizottság 2007 márciusában nyilvános meghallgatást tartott a panasz tárgyában, de állásfoglalására még várni kell. Első jelentése egyébként nem is nyilvános, csak a második jelentést hozhatja nyilvánosságra ajánlásaival, ha az első jelentés alapján az érintett állam nem teszi meg a szükségesnek ítélt intézkedéseket.

Bár a nemzetközi emberi jogi okmányok gyenge anyagi jogi alapokat teremtenek a környezeti jogok tekintetében, számos olyan nemzetközi szerződés született már, amely a részes államok kötelezettségévé teszi a környezeti eljárási jogok biztosítását. Az ENSZ Éghajlat-változási Keretegyezménye, amelyet 1992-ben fogadtak el és 1994-ben lépett hatályba, még nem biztosította alanyi jogként az információhoz jutás és a döntéshozatali folyamatban való részvétel jogát, csak az államok által az egyezmény végrehajtása érdekében tett intézkedések során előmozdítandó tényezőként említi a nyilvánosság részvételét és tájékoztatását (6. cikk). Jelentős előrelépést jelentett az ENSZ Európai Gazdasági Bizottsága égisze alatt Aarhus-ban, 1998-ban elfogadott (2001-ben hatályba lépett) egyezmény a környezeti ügyekben az információhoz való hozzáféréstől, a nyilvánosságnak a döntéshozatalban történő részvételéről és az igazságszolgáltatáshoz való jog biztosításáról. Az egyezménynek eddig 40 európai állam és az Európai Közösség vált részesévé. Az egyezmény alapján a részes államok kötelesek a környezetvédelmi ügyekben biztosítani a nyilvánosság számára a jogot az információk hozzáférhetőségéhez, a döntéshozatalban való részvételhez (amely kiterjed mind az egyes tevékenységekkel kapcsolatos döntéshozatalra, mind a környezetet érintő általános tervek elfogadására, valamint a környezetet érintő jogalkotásra is) és az igazságszolgáltatás igénybevételéhez. A környezeti eljárási jogokat tehát széles körben biztosítja, ugyanakkor környezeti anyagi jogokról nem rendelkeznek. A preambulum és az 1. cikk is említi ugyan a jelen és jövő generációkban élő minden egyén jogát, hogy egészségének és jólétének megfelelő környezetben éljen, mint amelynek előmozdítása az egyezmény célja, ez azonban nem tekinthető alanyi jognak. Az egyezmény megerősítésekor tett nyilatkozatában az Egyesült Királyság külön hangsúlyozta, hogy ez csak cél, törekvés, és nem jogosultság.

A környezeti anyagi jogok elismerésének egyik akadályja éppen a bírói érvényesíthetőség nehézsége - hasonlóan a gazdasági, szociális és kulturális jogokhoz. Nem véletlen, hogy először a környezeti eljárási jogok nyertek nemzetközi jogi elismerést, hiszen ezek mind olyan jogosítványok, amelyek érvényesülése vagy megsértése bíróság által egyszerűen ellenőrizhető, jellegükben a polgári jogokhoz (tisztességes eljáráshoz való jog, fegyveregyenlőség, közérdekű adatok megismeréséhez való jog) hasonlatosak. Ezzel szemben a gazdasági, szociális és kulturális jogok tekintetében a nemzetközi szerződések a fokozatos megvalósítás kötelezettségét írják elő az adott állam teherbíró képességének korlátai között. Ezen kötelezettség teljesítése politikai értékválasztásokat, a kormányzati mérlegelés körébe tartozó, a különböző érdekek összehangolásán alapuló, súlyos költségvetési vonzatokkal járó intézkedéseket feltételez, amelyek bírósági felülvizsgálatát általában a hatalmi ágak elválasztásának elvére vagy a kellő szakértelem hiányára hivatkozással nem tartják elfogadhatónak. A gazdasági, szociális és kulturális jogoknak is van azonban egy olyan magja, amelyet minden körülmények között, mindenki számára biztosítani kell. Nemzeti bíróságok előtt a gyakorlatban egyre több példa van arra, hogy egyes második generációs jogok bíróság előtt érvényesíthetők. Mindegyik - tágran megfogalmazott - jognak vannak olyan elemei, amelyek bíróság előtt érvényesíthetők, és az ilyen elemek megfogalmazását a kötelezettségek hármastipológiája (tisztelőtben tartási, védelmi és szolgáltatási kötelezettség) is elősegíti.

A gazdasági, szociális és kulturális jogok nemzetközi védelmének hatékonyabbá tételére irányuló törekvések között 1990-től kezdődően többször felmerült a Gazdasági, szociális és kulturális jogok Nemzetközi Egyezségokmányához egy olyan fakultatív jegyzőkönyv kidolgozásának gondolata, mint amely a Polgári és politikai jogok Nemzetközi Egyezségokmányához kapcsolódóan biztosítja az egyéni panaszok benyújtásának jogát. A fakultatív jegyzőkönyv kidolgozására irányuló folyamatban központi szerepet játszottak a gazdasági-szociális jogok természete és bírói érvényesíthetősége körüli viták. Felmerült, hogy csak egyes jogok tekintetében biztosítsák az egyéni panaszjogot (az állam választhat, hogy mely jogok esetében ismeri el vagy zárja ki az egyéni panaszjogot: ? la carte vagy opt-out módszer), de a vitában részt vevők többsége az átfogó megközelítést támogatta, amely az

ENSZ keretében létező egyéb egyéni panaszmechanizmusokhoz hasonlóan az Egyezségokmányban biztosított valamennyi jog tekintetében elismeri az egyéni panasz benyújtásának jogát. Végül a 2008 végén elfogadott fakultatív jegyzőkönyv az utóbbi szabályozási módszert tartalmazta. A fakultatív jegyzőkönyv tervezetének megvitatása során felmerült (de a többség ellenezte) az államközi és az egyéni panaszjog mellett - az Európai Szociális Kartához hasonló módon - a Gazdasági és Szociális Tanács mellett konzultatív státussal rendelkező nem-kormányzati szervezetek számára a kollektív panaszjog biztosításának lehetősége is. A kollektív panasz-mechanizmusok alkalmazásának lehetősége a klímajogokkal kapcsolatban is megvizsgálható lett volna, de ezt a panaszmechanizmust végül az ENSZ emberi jogi rendszerétől idegennek találták.

Az újabb instrumentumok hatályba lépéséig a jelenlegi emberi jogi eszköztár intenzívebb felhasználása várható a klímaváltozás elleni küzdelemben. Az emberi jogi megközelítés alapján a globális felmelegedés ellen küzdők az egyes államokkal szemben - a kibocsátások csökkentése érdekében - a szerződésen alapuló kötelezettségvállalásokra, ezek hiányában (ld. Amerikai Egyesült Államok) az ENSZ Alapokmányában vállalt kötelezettségekre és az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatára hivatkozhatnak. Bár az utóbbi dokumentum nemzetközi jogi értelemben nem kötelező erejű jogforrásként jött létre 1948-ban, mára egyre inkább elismertté válik kötelező ereje: egyes vélemények szerint azért kötelező, mert az államok gyakorlata és a számtalan hivatkozás útján mára a nemzetközi szokásjog részévé vált, mások szerint pedig már korábban is kötelező volt, mert az emberi jogok tiszteletben tartására vonatkozóan az ENSZ Alapokmányában foglalt általános rendelkezés értelmezésének tekinthető. (Kardos 1998) A Nyilatkozat a polgári és politikai jogok (köztük az élethez, az egyenlő méltósághoz, a tulajdonhoz való jog, a lakóhely megválasztásának szabadsága) mellett második generációs jogokat is biztosít: 22. cikke például kimondja, hogy minden személynek joga van a szociális biztonsághoz, és ahhoz, hogy "az államok erőfeszítései és a nemzetközi együttműködés eredményeképpen" a méltósághoz szükséges gazdasági, szociális és kulturális jogait kielégíthesse. A 25. cikk (1) bekezdése is számos olyan jogot fogalmaz meg, amelyeket az éghajlat-változás fokozottan veszélyeztet: kimondja, hogy mindenkinek joga van a saját maga és családja egészségének és jólétének biztosítására alkalmas életszínvonalhoz, többek között élelemhez, lakáshoz, orvosi ellátáshoz, valamint mindazon esetekre szóló biztosításhoz, amikor létfenntartási eszközeit akarától független körülmények miatt elveszíti. A nemzetközi együttműködés keretében az államok kötelesek ezeknek a jogoknak az érvényesülését előmozdítani, és ezzel hozzájárulni a szegénység csökkentéséhez is.

IRODALOM

Annan, Kofi (2009): <http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=20091&Cr=climate&Cr1=change>
(Kofi Annan beszédének részlete)

<http://www.cidh.oas.org/what.htm>

Éghajlat-változási Kormányközi Testület (IPCC) jelentései; pl. Európára vonatkozóan:
<http://www.ipcc.ch/pdf/assessment-report/ar4/wg2/ar4-wg2-chapter12.pdf>

<http://www.unfccc.int>

<http://www2.ohchr.org/english/issues/escr/intro.htm>

Julesz, Máté (2002): Felelősség az emberi környezetet veszélyeztető magatartásokért. *Magyar Jog*, Vol. 49. No. 7., pp. 413-418.

Julesz, Máté (2003): A környezeti civil felelősség Franciaországban, Németországon és Magyarországon. *Jogelméleti Szemle*, Vol. 4. No. 2., online: <http://jesz.ajk.elte.hu/julesz14.html>

Julesz, Máté (2005): A környezetvédelem és a kártérítési felelősség, *Magyar Jog*, Vol. 52. No. 12., pp. 723-731.

Julesz, Máté (2006a): Egy modern jogi eszköz a környezet védelmében. *Magyar Tudomány*, Vol. 167. No. 12., pp. 1476-1488.

Julesz, Máté (2006b): Környezetvédelmi civil szervezetek és az actio popularis. *Acta Humana*,

Vol. 17. No. 3-4., pp. 150-164.

Julesz, Máté (2007a): A testi és lelki egészséghez való alapjogról. *Acta Humana*, Vol. 18. No. 3., pp. 68-77.

Julesz, Máté (2007b): Környezetvédelem és tömegtájékoztatás (reklámjog, védjegy, versenyjog és jó hírnév), *Infokommunikáció és Jog*, Vol. 4. No. 17., pp. 10-18.

Julesz, Máté (2007c): Felelősség az emberi környezetet veszélyeztető magatartásokért, I.: A környezetvédelmi magánjogi felelősség alapesete, *Jura*, Vol. 13. No. 1., pp. 90-110.

Kardos, Gábor (1998): A nemzetközi emberi jog diszkrét bája. Ötvenéves az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata. *Fundamentum*, Vol. 2. No. 4., pp. 5-9.

Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights on the relationship between climate change and human rights. 15 January 2009, A/HRC/10/61. Forrás: http://www2.ohchr.org/english/issues/climatechange/docs/A.HRC.10.61_AUV.pdf

Robinson, Mary (2006): (az ENSZ egykori emberi jogi főbiztosa) Climate Change and Justice c. előadása (2006. december 11.): http://www.realizingrights.org/pdf/Barbara_Ward_Lecture_12-11-06_FINAL.pdf

Sachs, Wolfgang: Climate Change and Human Rights. Forrás: <http://www.interpeacenet.org/peacestudies/climatechange.pdf>

Sinden, Amy (2008): Klímaváltozás és emberi jogok. *Fundamentum*, Vol. 2. No. 1., pp. 5-16.

Watt-Cloutier, Sheila: Global Warming and Human Rights. Forrás: <http://www.earthjustice.org/library/references/Background-for-IAHRC.pdf>

[A tartalomhoz >>](#)

Balázs Patrícia

EGY KÖZÉRTHETŐ SZAKKÖNYV NYELVRŐL ÉS PRAGMATIKÁRÓL

**Nemesi Attila László: Nyelv,
nyelvhasználat, kommunikáció,
Loisir Kiadó, Budapest, 2011. 216 lap**

Nemesi Attila László napjaink néhány fontos nyelvészeti és kommunikációkutatási témájával foglalkozó hét tanulmányát fűzte össze önálló kötetbe. Míg előző könyve, *Az alakzatok kérdése a pragmatikában* (Nemesi 2009) egyetlen, jól körülhatárolt nyelvhasználati jelenségkörrel dolgozott fel, ezúttal a cím - pragmatikai terminussal élve - mást *sugall*. Természetesen e kötetben is találhatók szűkebb értelemben vett pragmatikai írások, mint a társalgási maximák és a humor viszonyát vagy az udvariasság pragmatikáját tárgyalók, de a *Nyelv, nyelvhasználat, kommunikáció* címből az is kiderül, hogy benne ezúttal - részben a szerző széles körű érdeklődése okán, részben általános nyelvészeti képzettségéből adódóan - más nyelvészeti diszciplínákat érintő, nem szorosan a pragmatikához tartozó kérdések is helyet kaptak. A könyv izgalmas példája annak, ahogy a kicsit szárazabb nyelvi témák érdekesen, jó stílusban előadva, a megfelelő hangsúlyokkal és okos tagolással jól megférnek a pragmatika iránt érdeklődő olvasó számára talán ismerősebb és izgalmasabbnak gondolt részekkel.

Az első nagyobb fejezetben, amely két alfejezetre tagolódik, a szerzőt egyes nyelvléirási, grammatikalitási dilemmák foglalkoztatják. A második, személyközi kommunikációról szóló fejezet már tisztán pragmatikai munka, amely az udvariasság, a benyomáskeltés és a humor népszerű témáit dolgozza fel. A harmadik fejezet két jól összegzett dolgozatban a nyomtatott és elektronikus sajtó nyelvi és képi befolyásolási stratégiáit tekinti át. A szerkesztett kötetek legnagyobb veszélye, hogy a témában és időben szétartó fejezek nem állnak össze egységes művé. Itt azonban az eredetileg egymástól függetlenül keletkezett fejezeteket habarcsként fogja össze Nemesi egységes stílusa és az, ahogy a mottóul kiválasztott idézeteket (Campanella, Montaigne, Mark Twain) egyetlen bátor mozdulattal saját mondanivalójává parafrázálja.

A kötetre jellemző a precíz, de merész terminushasználat. Nemesi nem fél az angol szakszavak saját fordításával élni, amelyek a magyarban egyelőre nem kanonizáltak, ám annál találóbbak. Ilyen például *preattentive impression scanning* megfelelője, a *figyelem előtti benyomáspásztázás* (100. old.). Ezt a fogalmat a szerző - Learyre (1995) hivatkozva - a benyomáskeltésről és éntudatosságról szóló fejezetben, a benyomásfigyelés fokainál vezeti be, és arra az esetre használja, amikor egy személy annyira koncentrálni valamire, hogy nem veszi észre, hogy mások figyelik. De ehhez hasonló kategória a *BIRG* (*basking in reflected glory*) is, amely magyarul annyit tesz, mint *sütkérezés a másik dicsfényében* (106. old.), azaz valaki a másik érdemeit, tehetségét, sikereit önmagához igyekszik kötni. A 182. oldalon Nemesi ezt írja: "A valamely nyelv anyanyelvi beszélői kollektív érvényű, alkalmi használatoktól független, nyelvi konvenciók által rögzített jelentéseket összefoglalóan konvencionális jelentésnek, a partikuláris kimondásokban megnyilvánuló szituációs jelentéseket pedig kommunikációs vagy pragmatikai jelentésnek nevezzük." A definícióban használt kimondás terminus helyett viszont érdemesebb lett volna a *megnyilatkozást* használni, hiszen ez vélhetően az angol *utterance*-nek felel meg. A *megnyilatkozás* terminus olyannyira meggyökeresedett a magyar pragmatikai szakirodalomban, hogy nem célszerű mást használni, sőt félrevezető lehet azt elhagyni.

A szerző az első fejezetben rögtön nagy fába vágja a fejszéjét a *természetesen(,) hogy* típusú

szerkezet elemzésével. Ugyan nyelvművelői és szociolingvisztikai próbálkozások akadtak a jelenség feltérképezésére (Kovalovszky 1973, E. Abaffy 1976, Kontra 1990, 1992, 2001), elméleti nyelvészeti szempontból keveset foglalkoztak vele. Nemesi gazdag példaanyagon keresztül részletesen szemlélteti a jelenség előfordulási környezetét. Példáit dokumentált nyelvtörténeti adatokból, majd az élőnyelvhez közelebb álló 1938-as *Péntek Rézi* című játékfilmből hozza, de saját gyűjtésű, személyes tapasztalaton alapuló élőnyelvi adatokat is említ. Ezek alapján arra a megállapításra jut, hogy a szerkezetet régebbi, mint a nyelvészek korábban gondolták, és napjainkig rendkívül elterjedt a beszélt nyelvben. A tárgyalt szerkezetet részletes szintaktikai elemzésnek is aláveti, de kognitív szempontokat is figyelembe vesz az elemzés során, amikor arra a kérdésre keresi a választ, hogy nyelvi változásnak vagyunk-e tanúi, vagy nyelvtani keveredésnek. Miután a strukturális nyelvtan eszközeit használva részletes áttekintést nyújt lehetséges mondatbeli elhelyezkedéséről (Kenesei 2002, Kontra 2001), a szerző a kontaminációs, generatív grammatikai és analógiás elképzeléseket kiegészíti az általa preferált beszédaktus-projekcióval (Hill 2007, É. Kiss 2010). Jól jellemzi Nemesi pragmatikai irányultságát, hogy azt az elemzést fogadja el, amely egy beszédaktus-projekció (Speech Act Projection) fejének tekinti a határozót, és olyan pozícióba teszi, ahol csak a beszélő vélekedését figyelembe vevő határozók állhatnak. Így a beszélő szempontjaira is építő, a *persze*, *hogy* mintáját hangsúlyozó magyarázatot fogadja el a szerkezet elemzésekor.

A második fejezetben, a műveltetés elemzésekor példái ismét több forrásból származnak: a szakirodalmi példákon túl sajtónyelvi korpuszt, szótárakat vesz alapul, valamint az internetről származó, különböző műfajú szövegeket is vizsgál. A megszokott nyelvtipológiai vizsgálatokon túl bemutatja a magyar szakirodalomban fellelhető nézeteket. Hetzron szabályáltalánosításának és Komlósi esethierarchia-elvű megközelítésének szemléltetése után a *dolgoztatja Jánost és dolgoztat Jánossal* vonzatszerkezeteket elemzi az internetről vett példák segítségével, és leszögezi, hogy a bemutatott szakirodalmi elemzések éppen a legfontosabb kérdést nem válaszolják meg, tudniillik, hogy mikor használják a nyelvhasználók ezt vagy azt az alakot. Nemesi a nyelvi szintek interakcióját feltételezve amellet érvel, hogy kontextus figyelembevétele elengedhetetlen az elemzéskor. Azt is hangsúlyozza, hogy szemantikai és pragmatikai tényezők is befolyásolják az esetkijelölést, főleg az intranzitív igék esetében, hiszen itt - a Levinsoni modellt felhasználva (Levinson 2000) - a tárgy- és eszközeset ragja implikaturát is hordoz(hat).

A *személyközi kommunikáció pragmatikája* fejezetben belül először az udvariasság elméleteivel foglalkozik a szerző. Számba veszi az illemtan- és etikethagyomány külföldi és hazai képviselőinek mondanivalóját, majd rátér a nyelvészeti pragmatika nézeteire, a grice-i maximákat és a Leech-i (1983) udvariassági elveket jelölve meg kiindulópontnak. Használja a Brown-Levinson (1978, 1987) által a kommunikáció tudományos diskurzusába beemelt, eredetileg goffmani terminust, a nagy magyarázó erővel rendelkező *arculat* (és *arculatvéde*s) fogalmat mint olyan, mások számára megmutatott felszíni képet, amelynek megvédése az udvariasság elsősorú célja. A szerző Németh T. munkáira is alapozó (2003, 2004), több szintet feltételező modelljében a racionalitási és a költségnövelő interperszonális (pl. udvariassági) tényezők egyszerre működnek. Leszögezi, hogy a klasszikus udvariasságelméletek (Leech 1983, Brown-Levinson 1978, 1987) többnyire csak a beszélő megnyilatkozásaira koncentráltak, de érdemes a hallgató oldalát is figyelembe venni, hiszen az udvariasság "értékelése" a hallgatón és az ő kontextuális ítéletein múlik. Nemesi összességében amellet is érvel, hogy szociálpszichológiai és pragmatikai megközelítések együttesen kell, hogy részt vegyenek az udvariasság átfogó vizsgálatában.

A következő alfejezetben a szerző a benyomáskeltési (*impression management*) stratégiákra és énmegjelenítési (*self-presentation*) taktikákra vonatkozó szociálpszichológiai tudásanyagot és ezek nyelvhasználatra való alkalmazásának lehetőségeit tekinti át. A szociálpszichológiai pragmatikának (Nemesi 2003, 2004, 2009) nevezett interdiszciplináris tudományterület bemutatásához a leghatékonyabb módszert választja: a mai magyar nyelvhasználatból hozott példákon keresztül értelmezi a jelenséget. A szerző a már ismert goffmani *arculatvéde*s (facework) terminusból indul ki, amely mind az egyén, mind a társadalom által elfogadott társas kép védését jelenti. A résztvevő felek arra törekszenek, hogy fenntartsák a maguk és a társadalom által "rögzített" szerepüket és annak külső, látható elemeit, a homlokzatot (front), amelyet saját maguk identifikálására használnak. De nemcsak ezek az intézményesült, társas-társadalmi rituálék határozzák meg mindennapjainkat, hanem ennél jóval "személyesebb" törekvésünk is, az énkontrollált benyomáskeltés és énmegjelenítés (Schlenker 1980). A két terminust Nemesi szinonimaként, felváltva használja. A benyomáskeltési stratégiák felsorolásával, melyek lényegében a céljaink elérésére szolgáló viselkedésszabályozást jelentik (énleírások, attitűdök kinyilvánítása, nyilvános attribúciók,

emlékezés és felejtés, nem verbális viselkedés, társas asszociációk, a fizikai környezet: díszletek, kellékek, megvilágítás), az elmélet kognitív vonásait is hangsúlyozza. De egy nyelvészt leginkább a benyomáskeltés nyelvi eszközei és trükkjei foglalkoztatják, amellyel a kommunikáló felek igyekeznek vágyaik szerint befolyásolni mások velük kapcsolatos érzéseit. A nyelvi benyomáskeltés egyik módja az érdeklődés felkeltése: a szerző többek között - különböző példákat sorolva - kitér arra, hogy a *Ne tudd meg!* formulának eredetileg óvó-védelmező funkciója volt, később azonban tisztán pragmatikai ('a társalgás során valamilyen új, érdekesnek szánt dolog bevezetése') céllal használták. Ugyancsak az énmegjelenítés stratégiai eszközeként elemzi a túlzásokat (pl. *iszonyatosan tetszik, eszméletlen ügyes*), a *Nem mondd!* divatos társalgási kifejezést, az idegen szavak és ejtésformák sznob alkalmazását, a hiperkorrekciót vagy éppen a közhelyszerű fordulatok (fatikus) pragmatikai funkcióját.

Az ötödik, talán legizgalmasabb alfejezetben a társalgási maximák és a nyelvi humor viszonyát vizsgálja, azaz azt, hogy a grice-i kooperációs és a leechi udvariassági maximák megsértése miként lehet a humor forrása, és ez hogyan függ össze Lendvai antimaximáival (viccmaximáival) (Lendvai 2008). A minőség és az udvariasság, a mennyiségi és a relevanciamaxima megsértéséből fakadó humorosságot Kosztolányi Dezső *Esti Kornél*-novelláiból és Kabos Gyula filmjeiből vett színes és gazdag példaanyaggal szemlélteti a szerző. Külön kiemelendő, hogy a grice-i elmélet gyakran pontatlanul használt terminusait is következetesen használja. A maximák be nem tartásának esetei között Grice ugyanis megkülönbözteti a maximák megszegését a maximák kihasználásától. Előbbi szándékos félrevezetést takar, utóbbi pedig azt az esetet, amikor a beszélő nyilvánvalóan nem tesz eleget a maximák kívánalmainak, a hallgató viszont feltételezheti, hogy a beszélő követi az együttműködési elvet. Ez az eset társalgási implikaturához vezet, amelynek legfőbb jellemzője Grice szerint, hogy nincs nyelvi mutatója a társalgás során (Grice 1975: 49). Nemesi tehát megfelelően használja a *megszegés* terminust arra az esetre, amikor a beszélő nem elégíti ki egyik vagy másik maximát, ezzel érve el humoros hatást, és nem használja a maximák *kihasználása* terminust. A szerző megfogalmazásából az is nyilvánvalóvá válik, hogy elválasztódik nála Grice relevanciamaximája (*Légy odaillő! Ne téj el indokolatlanul a témától!*) és a későbbi relevanciaelv (Sperber-Wilson 1986/95) és nem esik abba a hibába, hogy a relevanciamaximából vezeti le a relevanciaelvet. Kiemeli, hogy a nyelvi komikum magyarázatára egyedül a grice-i elmélet nem képes, szükséges hozzá az udvariassági elvek megsértésének modellezése és további szociálpszichológiai megfontolások is (pl. a következetesség elve; I. Cialdini 1993/1999).

A harmadik nagy fejezetben a mediatizált nyilvánosságról esik szó, elsőként a nem verbális és képi befolyásolásról. A téma azért fontos, mert a képek a verbális/írott információknál erőteljesebb benyomásokat képesek közvetíteni. A szerző a kommunikáció multimodalitására is felhívja a figyelmet, és leszögezi, hogy a kódhasználat nélküli és a kódhasználattal megvalósuló kommunikáció, a verbális és a nem verbális jelek, ezen belül az ún. háttéracsatorna-jelzések is, melyeket a társalgó felek a verbális jelzéseken túl adnak egymásnak (mint a bólogatások, mosoly), együttesen alakítják a kommunikációt. Nemesi -helyesen - tisztázza a nem verbális kommunikáció és a metakommunikáció fogalmak jelentését és egymáshoz való viszonyát, ami egy egyetemi tankönyvnek szánt munkában ajánlatos is. Kiemeli, hogy a nyelvhasználatnak is lehet metakommunikatív funkciója, például amikor a nyelvhasználat, a választásainkkal kommunikálunk: ilyen az, amikor valaki letegez minket, de mi nem tegezzük vissza.

A szerző a továbbiakban jól kiválogatott képanyag segítségével rátér a képi befolyásolás eszközeinek elemzésére a nyomtatott sajtóban. Elhatárolja egymástól a meggyőzést és a manipulációt, majd illusztrálja őket, de nem foglal állást a manipuláltnak vélt fotók esetében sem. A vizuális manipulációt állóképeken és mozgóképeken keresztül mutatja be, többek között a paraproximikára hozva példát, amely azon a hiten alapul, hogy a néző magához közeleink, szimpatikusabbnak érzi a szereplőt, ha arról közelképet lát. A képek egymásutánisága, amely hamis ok-okozati következtetést eredményezhet, az asszociációelv, amely azt mondja ki, hogy a néző a pozitív tartalmakkal kíván azonosulni, és a negatív tartalmaktól elhatárolódni, mind-mind a fejezet mottóját és a szerző hozzáállását erősíti, miszerint a kritikai szemlélet e tárgyban elengedhetetlen.

A hetedik alfejezetben a nyelvi eszközökkel történő befolyásolásról, a nyelvhasználat rejtett üzenetrétegeiről ír. Ehhez kapcsolódva kétféle módszert tár az olvasó elé: a kvantitatív szemléletű tartalomelemzést (mely szerint egyes kulcsszavak gyakoriság a legjobb mutatója a rejtett üzeneteknek) és a kvalitatív szemléletű diskurzuselemzést (amely azt mondja ki, hogy nincsenek használattól független nyelvi egységek). A szerző jó érzékkel nem mond ítéletet egyik felett sem, hiszen mindkettő eredményei elengedhetetlenek a befolyásolás mechanizmusának feltárásához, csak

azt jelenti ki, hogy nyelvi bizonyítékok szolgáltatásával "sorvezetőt" lehet nyújtani az olvasóknak a hatalom manipulációjának felismeréséhez. Nemesi számba veszi a burkolt véleményformálás alapeseteit: a tematikus szerepek (ágens, patiens) kiosztását, az érzelmi-értékelő szemantikai tartalmakat, valamint az előfeltevések és implikaturák általi befolyásolást vagy manipulációt. A fejezet végén pedig négy különböző forrásból (kormánypárthoz vagy ellenzékhez köthető magyar napilap) származó cikkek elemzését végzi el a megállapított szempontok alapján, részletesen kitérve a predikátumosztályok közüli választások manipulatív funkciójára a címek összevetése alapján, bizonyítva ezzel azt, hogy a nyelv a befolyásolás és a manipuláció eszköze lehet.

Összességében a kötetet hasznosan forgathatja a kutató nyelvész, a kommunikációs szakember és az egyetemi hallgató is, hiszen maximálisan teljesíti célját, és mindenki számára érvényes nyelvészeti, pragmatikai megállapításokat tesz. Stílusa külön kiemelendő, amely sokat segít abban, hogy könnyen befogadhatók legyenek az elméleti nyelvészeti elemzések, példa- és képanyaga pedig sokrétű és befogadóbarát. Nemesi szakirodalmi tudása is kiemelkedő: nemcsak beépítette a legfrissebb szakirodalom elemeit, hanem tovább is gondolta azokat. A kötet olyan ismeretek gyűjteménye is, amelyek eddig csak egyetemi jegyzet formájában voltak elérhetőek, így biztosan hasznosulni fog az egyetemi oktatásban.

A Loisir Kiadó lelkes közreműködése a pragmatikai jellegű kötetek kiadásában remélhetőleg az elkövetkezendő években sem fog csökkenni, hogy minél több ilyen témájú könyvet forgathassanak a nyelvi kommunikáció iránt érdeklődők.

IRODALOM

- Cialdini, Robert B. 1993/1999. *A befolyásolás lélektana: a meggyőzés pszichológiája*. Zsámbék: Corvinus
- Grice, H, Paul 1975. Logic and conversation, In: Peter Cole- Jerry L. Morgan szerk., *Syntax and semantics, vol. 3: speech acts*. New York: Academic Press, 41-58.
- Leech, Geoffrey N. 1983. *Principles of pragmatics*. London/New York: Longman.
- Levinson 2000. *Presumptive meanings: the theory of generalized conversational implicature*. Cambridge: MIT Press
- Nemesi 2009. *Az alakzatok kérdése a pragmatikában*. Loisir Kiadó, Budapest
- Németh T. 2006. Pragmatika, In: Kiefer Ferenc szerk. *Magyar nyelv*. Budapest: Akadémiai 222-261.
- Sperber, Dan - Wilson, Deirdre 1986/1995. *Relevance: communication and cognition*. Oxford: Blackwell

[A tartalomhoz >>](#)